

irodalom

irodalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet

6

IRODALMI, MŰVÉSZETI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.

XXIII. ÉVFOLYAM 6. SZÁM 1959.

J Ū N I U S

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: ACS KÁROLY / MAJOR NÁNDOR / SAFFER PÁL / VÉBEL LAJOS / VUKOVICS GEZA / FELELŐS SZERKESZTŐ MAJOR NÁNDOR

Mese a hét gombócról

Fehér Ferenc

A Klub új tagot avatott, a tehetséges, fiatal rendezőt, akit nem kis mértékben egy szép lakásígéret vonzott a vidéki metropolisba. S mert a lakást még most, hónapok múltán sem kapta meg, tele volt lázadással. Most is ő vitte a szót:

— Túlságosan elszakadtatok az élettől, köldökbámulók vagytok; úgy kaptok a pénzcsináló alkalmakon, mint kutya a koncon, ahelyett, hogy hagynátok ezt a hivatalnok-életet, elvegyülnétek a népi életben és arról vallanátok írásaitokban...

— Népi élet? — húzta el a száját a hasonlóképpen fiatalnak és tehetségesnek csúfolt író. — A falujárók ideje lejárt, barátom. A népi életből kivészett a poézis. A szárkúp őszi kirakat-motívummá alacsonyodott, a dűlőutak fölött trafóállomások zúgnak nekünk még szokatlan éneket; a juhász táskarádiójával telepszik a vasbeton távvezeték-oszlopok tövébe és úgy hallgatja Katherine Valentet. A mai életérzés modernebb megnyilvánulásokat követel már az írótól. A Hét krajcárt ma már nem írhatom meg, mert kikerekített mesének tetszene.

— Látod, ez az! — csapott le a rendező és szemében pusztai lángok lobbantak. — Ti, itt a Klub falai között azt hiszitek, hogy egy-egy falusi kiruccanás felületes impressziói alapján ítélnétek. Mit láttok ti meg például a mai paraszti életből? A parasztember is csak egy társadami vagy gazdasági kategória számotokra. Sőt, az sem. Úgy beszéltek róla, hogy „a Pista bácsi”, meg „a Julis néni”. S aszerint osztályozzátok őket, hogy tudatában vannak-e már a hibridkukorica és a mélyszántás jelentőségének vagy sem.

— Ott kellett hagynom a falut, mert a falu ma még lehúz, eltemet!

— De visszajársz-e elég gyakran? Gyalogosan, bevéve magad az életébe, úgy, ahogy azt például Móricz csinálta valaha...

— Ha Móricz köztünk élne, ő is Fiatot venne részletfizetésre! — jegyezte meg ironikusan a fiatal író, de észrevette, hogy ennyit mégsem engedhet meg magának a nagy Gyalogló író emlékével szemben, s higgadtan hozzátette: — Vagy legalábbis a hibridkukoricában, az olasz búzában, igen, ezekben a prózai dolgokban, és a mélyszántásban látná ő is a falu fölemelkedésének egyetlen biztos útját.

— De kutatná az életükben meghúzódó drámai és poétikus vonatkozásokat is! Azt, amiről csak a gyalogos, köztük járó ember szerezhethet tudomást! — vágott vissza a rendező és keserű hajnali vonatrabaktatásai ötlöttek fel benne.

A fiatal író hörpintett a feketekávéjából, és magabiztosan válaszolta:

— Mondtam már, hogy a paraszti élet poézise, úgy, ahogy te gondolsz rá, ma már nem létezik. Televíziót néznek, öregem, és kalipszót táncolnak. És ha gyalogosan mész közéjük, s városi ember létedre nincs egy koszos kis Fiatod sem, rád sem köpnek. Ehhez mit szólsz?

— Csak annyit, hogy undok általánosítás — jegyezte meg sápadt remegéssel a rendező és tekintete elrévedezett. A Fiat érzékeny pontja volt. A lakás után első számú terve. De aztán fölkapta a fejét és szúrósan az író szeme közé nézett:

— Ide figyelj, elmondok neked egy kis történetet... Olyan „hétkrajcáros”, elcsépelet, divatjamúlt történetkét, ami azonban itt történt, napjaink paraszti életében, és hozzátartozik ahhoz a televíziós, kalipszós körképhez, amit te vázoltál fel az imént...

— Kérlek, csak rajta... — dőlt hátra otthonosan az író a Klub fotójében, s hanyagul nyúlt drága cigarettásdobozáért, mint aki nyeregben érzi magát.

— Rövid lesznek — ígérte a lobogótekintetű rendező és hirtelen hévvel belekezdett a történetbe:

— Ismerek otthon, öregem, egy családot, ahol a gyerekek sosem laknak jól, pedig dolgoz, serény emberek a szülők... Jó, jó, ne vágiatok közbe! Elismerem, hogy kivételes példa, s épp annyira nem jellemző, mint a televíziós antenna a szalmakazlak tetején... A gyerekek anyja egyszer morzsásgombócot főzött és szétporciózta, mint mindig...

(A fiatal író szeme megrebbent, és vonásai ellágyultak egy pillanatra; csak most látszott, hogy valóban fiatal még. Ki tudja, hova szaladtak vissza gondolatai az ételt porciózó édesanya említésére.)

— Mondom, az édesanyjuk szétporciózta a gombócot, s az ő hét gombócot a lernibe (ti, finomkodva, sütőnek mondjátok); eltette, mert szaladnia kellett az ebéddel az urához, aki egy darabka kenyérral ment ki a földre, kapálni... Még ráparancsolt a gyerekekre, hogy meg ne egyék, mire viszszaajón...

— És azok megették, mi?

— Kérlek, ne vágj közbe... Hazajött az asszony fáradtan, éhesen, megy a lernihez... A vézna kis gyerekek körülállják... Az asszony rozszat sejt, de azok csak néznek rá sugárzó szemekkel... Nyúl a szegény-asszony a lábasért, kihúzza, és könnybeárad a szeme; hiánytalanul megvolt mind a hét gombóc, éppen csak a pirított morzsa hiányzott róluk... Azt lenyalogatták az éhes kis gyerekek... Ennyi az egész, öregem! — szólt csendesen a rendező és még hozzátette kihívóan: — Megírhatnád! Azt hiszem, nem rossz téma.

A fiatal író lehunyta szemmel ült. Csak nagysokára szólalt meg. A hangjában megtisztulásféle rezgett:

— Megírom. És köszönöm neked...

Azzal fogta köpenyét, és kilépett az éjszakába.

Azontúl ritkán látták a Klubban.

A beavatottak azt suttogták, hogy valami nagy íráson dolgozik.

S a fiatal író ezerszer elkezdte, de csak a címig jutott el: „Mese a hét gombócról.” Tovább nem jutott. Csak a mese fájó íze sajogtak benne. Kereste azoknak a kis paraszti arcoknak a vonásait, a kerekre nyílt, anyjukat leső szemüket, de csak hamis asszociációk tolultak eléje; az egyetlen, döntő élmény hiánya végül is arra készítette, hogy felkeresse a rendezőt.

Az már újonnan kapott lakásában fogadta a lesoványodott, zaklatott állapotban lévő fiatal író. Leültette egy fotójbe, amely emlékeztette a Klub kényelmes bútordarabjaira.

— Mi az, mi történt, öregem? Mi van veled?

— A címet mondd meg — szólt rekedten az író.

— Miféle címet? — hökkent meg a rendező, és maga is leült.

— Hol laknak azok a gyerekek?... Tudod, a hét gombóc története...

Meg akarom írni...

— Ja vagy úgy? — nevetett a házigazda. — Ugyan, kérlek, nevetséges dolog... Én már egészen elfelejttem...

— De kérlek, be kell vallanom, hogy... én csak ugrattalak akkor...

— De én nem! — csattant fel az író, hogy amaz őszintén megijedt tőle. valamivel vissza kellett vágnom... Főlényes voltál... Én azt a történetet, kérlek, ne haragudj... ott rögtönöztem, a Klubban!...

Az író keskeny válla megrándult, feje mellére horgadt. Egész testében rázta a nevetés... Nevettek, hahotáztak mind a ketten...

Csak amikor végül fölemelte a fejét, akkor látta a rendező, hogy azon a sovány, szoba-sápadt arcon könnyek csorognak végig...

A bűvös jel

Rok Arih

Akármerre nézek, pillantásom mindig csak a tó zöldes, inkább zöldes, mint kékes — tükrét éri.

S ha tekintetem átsuhan a hullámok taróján, látom a tó fenekén az iszapba süllyedt bölcsőt. Régimódi, szüette bölcső. Sárgás fából faragták, cifrázták, s belevésték a bűvös jelet is. (Ótágú csillag, amit egyetlen vonallal rajzolnak meg. Másképpen nincs ereje, varázsa megtörik. Azt mondják, hogy ez a jel megvédi a kisdedeket a lázálmodtól, a lidércnyomástól, s elűzi a kicsiny mellükre telepedő, félig oroszlán, félig macskaformájú, denevérszárnyú rémet.)

A tavon és a bölcsőn, hol világos, hol meg sötét ér folyik keresztül — akár a Dráva is lehetne.

Bokrok, fák, dombok, hegyek, falvak, tanyak, a táj és az emberek képét — az enyémet is — tükrözi a víz sima felszíne.

A mélyben kirajzolódó kép változik.

Rég letűnt időkben akkorára nőtt a páfrány, mint a mesebeli erdők égbenyúló faóriásai.

Így csak a gyerekek rajzolnak: a kipányvázott tehén szarva nagyobb, mint maga a jószág.

A tavasz madárdalos, a nyár búzától sárga, aratóktól hangos, szénaillatú, az őszi almazagú volt és a tél! Amint fölbredtem, ki a hóba.

Ma már nem így van.

Csak a régi rege él még. Nem királyfiról, meg királykisasszonyról szól, hanem Zala* tünderről, aki Svatnen élt. Lovasok jöttek érte lófarkas kopjakkal, görbe kardokkal, s elragadták — hét év telt el, mire hazakerült...

Nagyanyók és nagyapók még ma is róla mesélnek unokáiknak.

Zala tündér szlovén népmese alak.

Ebből a meséből tanultuk meg, mi a hűség, a szenvedés, az áldozatkészség. (Könyvet is írtak Zala tündérről, színdarabbá is földolgozták a mesét.)

Kora ősszel Svatnen össze gyűlik a környék népe, és újra meg újra végighallgatja a régi történetet.

Mintha szomjukat oltanák...

Jó óra járásnyira a falutól hatalmas kőszál mered elő a hegyoldalból. Éppen alatta lapult meg egy rozzant partizánbunker. Onnan jöttek hozzánk a partizánlányok.

És most már róluk is szól — nem mese! — ballada.

A háború utolsó telén nagy hó esett. Nagy, térdigérő hó. Kilenc falut betakart fehér leplevel. És az emberek így fohászkodtak:

Mikor lesz már újra tavasz,
Szép zöldek a domboldalak?*

A partizánfészekhez vezető ösvényt már rég elmosta az eső, elegyengette a hó. A hegyre drótkötélvasutat vezettek föl, fát szállítanak a völgybe. Néha egy-két favágó haláláról hallunk. A fuzsinei fűrészmalomba ormóltan, nagy teherautók vastag fatörzseket vonszolnak. A nagyapók és nagyanyók teli vannak gonddal. Lekopasztják a hegyet! Mi lesz ebből? Erdőtárló!

Az emberek elfelejtették már a háborút. Ünnepnapokon motorok zúgnak, berregnek, zenegépek harsognak, kiskocsmákban pálinka meg likőr világit át a poharak üvegfalán, divatosan érzélgős, importált limonádé-slágerrek búgnak, a nők nylonba öltöznek, kesztyűjük, harisnyájuk, táskájuk csupa nylon. Nálunk is megkezdődött a nylon-korszak.

Különösen tavasszal élénk a tó környéke. Autókaravánok gördülnek az utakon, motorzúgást ver vissza a tó lükre is. A bárokból ismerős zene hangjai hullámoznak elő. „Herzlich Willkommen” és „Auf wiedersehen”. — zengik az ország egyik végétől a másikig a friss, festékszagú feliratok.

A bölcső csak akkor látható, ha a tó tükre sima. Ilyenkor a meg-megborzongó felszín alatt megéled, ringani látszik.

— Nyáron? Nem. Nem is ősszel. Jócskán benne jártunk már a télben, amikor leesett a hó. A k k o r történt. Emlékszem: nagy, nagy hó volt. S egy láb nyomán kirajzolódtott benne a bűvös jel.

És, gondoljuk csak el, a hó és benne a jel — véres volt.

Lipej benyit a kocsmába. Nem tudja, hogyan terelje magára a figyelmet, így hát nagy hangon szólal meg:

— A falu kellős közepén találkoztam... Na mit gondoltok kivel? Tonnerrel! Zord sötét, az arca. A szemében félelem.

— Ugyan mitől félne? Fuzsinen egy rakás volt náci-tisztet gyűjtöttek össze a hatóságok. Olyanokat, hogy másutt csak kulcs alatt mernék tartani őket.

Kurt mondja ezt. Egyébként már régen hallgat.

— Disznó! — tüzel Pack, és mindannyiukat félelem tölti el, mert epilepsziás rohamai voltak. (Hat óra hosszat volt

a föld alatt. Egy gránát robbanása temette be. Fején jókora lék támadt. Az élve eltemetett Packnak azóta is nyilalt a feje.) — Náci! Mindenbe beleütötte az orrát! És hogy bánt a munkásokkal, a béresekkel! — Inkább magának beszél, mint a többieknek. Tulajdonképpen hangosan gondolkodik.

— Ugyan már, olyan régen történt mindez, hogy már nem is igaz — szól közbe a kocsmárosné.

— Mi nem igaz?

— Régen? Ki lehet számítani, mikor. Mindent ki lehet ásní. És azt a taknyos kölykét is kitanította. Tizenöt éves sem volt, de mőszerolni már tudott! — A sötét gondolatok szinte önmaguktól tola-

kodnak a hajdani, beteg partizán számára. S ajka akkor is mozog, amikor már elhallgat.

— Tíz éve lesz — fúzi tovább a szót Lipej. (Muszáj volt valamit mondania.)
— És most újra itt van a disznaja.

És Pack egyszerre ismét maga előtt látott mindent, úgy, ahogyan akkor történt. (Homloka mély ráncokba gyűrődött. Bal halántékán szinte világitott a mély gödör, úgy elsápadt.)

Lojzeval, a vadászó Ivánnal, Buhm Francival és Hajnzekkel állt az iskola előtt. Az épületben angolok tanyáztak. Az, amelyik az FSS-hez (Field Security Section, Intelligence Corps) tartozott, megkérdezte őket.

— Ti Tito-partizánok?

— Igen — felelt mindannyiuk nevében a nyurga Buhm. (Mindenben a családja utótt: feketeképű, nyakigláb, hirtelenmégű.) Azután fölgyúrte zubbonya ujját, és megmutatta a Tommy-nak.

— Itt! Hier!... ein Loch. Ide nézz! — mutogatta átlótt karját.

— És hol lenni Jugoslawien partizánok? — kérdezősködött tovább az angol, a kezében tartott papírlapra bökdösve ujjával. — John? Endrea? Majra? Rouk? — olvasta félhangon a névsort.

Iván — vadászónak szólították a partizánok — nem tudta, mit szóljon, hát inkább hallgatott. Hajnzék és Lojze az angol mellett álltak. Belenéztek az írásba, és látták, hogy a partizánok neve mellett ott áll több náci neve is: Vrhovec polgármesteré, Tonneré (Elvitte a bűdöst, a disznó!), Rutiné, a parasztvezéré, a két Mokitz-testvére (detektívek voltak), Slatckyé és sorra a többié, akik egy követ fújtak velük.

— Az ördögbe is! — káromkodott magában Lojze. — Ugyan kitől kaphatta a névsort?

— Tonner eltűnt. Senki sem tudja, hol bújkál. Ez sincs már itt — mutatott Hajnzék a rendőrkapó nevére. A detektív a kapitulációt követő napokban halt meg.

Meleg van a kocsmában, jól esik az embernek a sör.

— Ej, ej, az a Mokitz! — csóválja fejét Lipej. — Egész életén át csak szaglászott a becsületes emberek után, és végül természetes halállal halt meg. Meglógott a golyó elől!

— Meg — sóhajtja valaki.

Mindannyian félve néznek Packra. Éppen azt magyarázza, hogy mindez, amiről itt a szót szaporítják, föltámadt, köztük él.

Lipej helyesel neki, mintha attól félne, hogy Pack összetéveszti valakivel, talán éppen Tonnerrel, s kidobja a kocsmából. S ha már összetévesztette, igaza van, ha kidobja — csak nem ül együtt mindenféle náccival? Mit lehet tudni, még golyót is kaphat így az ember a fejébe.

— Szószátyárkodás az egész — gondolja magában a kocsmárosné. — Az ember sohasem tudhatja, mi lesz. A partizánok elmentek, ez biztos. És most? Ez a félcédulás Pack mind elzavarja a vendégeimet, pedig soha sincs egy vasa sem, mindig más számlájára iszik.

— Végelgyengülésben halt meg! — szövi tovább Lipej a megkezdett gondolatot elégedetlenül.

— Mindenki meghal egyszer! — ezt már kimondja a kocsmárosné, de meg is bánja mindjárt. A férfiak közül egy sem néz rá, pillantásuk az ablakon át, a szabadba szökik.

— Nehéz dolog manapság vendéglőt tartani! Ha szól valamit az ember, baj. Ha meg hallgat, akkor az a baj! — Ezeket a gondolatokat a kocsmárosné már megtartja magának.

A cigarettafüsttől ködös kocsmaszobában csönd. A férfiak kitaratóan bámulnak az ablakra. Söröznek. Poharat egy sem használ. Nincs rá szükségük. Ha üvegből iszik az ember, nem marad a palack alján a java. A kocsmárosnének meg jól jön, nem kell mosogatnia.

— És akkor megkérdezte az angol: „Lehet megtudni, hol elásni partizánokat?”

Buhm felelt neki szigorú hangon:

— Tőlük maguktól kérdezze meg, hol vannak.

Később sem volt barátságosabb Franci:

— Szélnek eresztettek bennünket, hát most boldoguljanak maguk.

És az angol tudta, kicsoda ez a Franci. Elődjé följegyzéseiben olvasott róla: Buhm Franc, vasmunkás, partizán, háromszor sebesült, rokkant. Azt is tudta, hány százalékos: *százszázalékos!* (Az egész társaság tagja a Kommunista Pártnak.) Ezerkilencszáznegyvennégyben állt az erdőben harcolók közé. Azon az éjszakán, amikor két csendőr rátámadt, rá, a szabadságos katonára. Holt-részegnek tette magát, és szitkozódott, ahogy csak a száján kifért. Elvette

egyiktől a puskát, fejbévágta, a másikat is főbeköltintotta, aztán a két puskával — be az erdőbe! Így került a partizánok közé, a zászlóaljhoz. Minősítése: bátor, harcias, háromszor sebesült. A következő év májusában néhányadmagával megszállta a podgrádi csendőrlaktanyát, és Tito seregeinek elvonulása után is ottmaradt. Elkergette az osztrák csendőröket, akiket sergeant Brown küldött, hogy vegyék át az őrsöt. (Az angol őrmester részletes jelentésben leírta az esetet.) Buhm kinyilatkoztatta, hogy ő, meg az emberei a néppörség. Egy hét múlva azonban átadta a laktanya kulcsait, és hazament.

— Eszem ágában sincs zsandárkodni! Semmi közöm hozzájuk!

Háromszor ült már, mert megverte a csendőröket. (Veszedelmes ember!) Rokkantnyugdíjért folyamodott. Nem kapta meg, pedig odaáról is támogatták kérelmét. Minden alkalmat fölhasznált a verekedésre. Tüdőbajos. Tiltott fegyverviselésért is kapott néhány hónapot. A csendőröket fasisztáknak csúfolja.

A sergeant összeszedte elkalandozó gondolatait, és folytatta a kérdezősködést. Tört németsséggel beszélt, az igéknek csak az infinitívuszát tudta.

— Elvezetni embereimet ezekhez — bökött a náci névjegyzékére. — Ők majd megmutatni, hol eltemetni partizánok. Ti ott lenni, vigyázni, és kiásni a kamerádokat. Oké!

— Aha, azt mondta, kamerádok — állapította meg magában Pack. — Bajtársak — ismételte, és mindjárt rokonszenvesebbnek látja az angolt.

Elmentek hát az angolokkal.

Mintha csak ma történt volna, úgy látja maga előtt: a hajdani náci-polgármester letérdelt előttük, sírt, könyörgött, esdekelt.

— Semmit sem tudok! — Pocakja lötytyedt, arca ráncos, szeme karikás volt. (Ma már megint másképp van minden. A polgármester hasa ismét feszesen gömbölyű.) Akkor szlovénül rimánkodott. (Azt mondják a községházán, hogy most már csak németül beszél, szlovénül elfelejtett.)

Pack még ma is hallja, amint bizonykodott:

— Tonner, ja, der weiss und der ist leider nicht da!

Tonner valóban nem volt a faluban. Csak a napokban — tíz év múltán, miután családja meg a barátjai megüzenték, hogy hazajöhet — határozta el, hogy visszatér.

Jože Cluha
1958

Jože Cluha illusztrációját

Fuzsineről is megírták neki, hogy minden rendben van, a dolgok a szokott mederben folynak. A birtokra is visszatértek a régi emberek, olyanok, akiknek arany Parteiabzeichen-jük volt.

Este érkezett meg. Fuzsinén a fia várta. Hogy megnőtt a gyerek! A fiú öröme az apára is átragadt.

— Az én vérem — gondolta. — Nem vagyok már egyedül. Már mint a Hitlerjugend tagja a mi ügyünkért lelkesedett, sőt már korábban is. Tizenötéves lehetett akkor. — Meleg hullám futott át rajta. Össze kellett szednie magát, hogy megértse a fiú szavait. Közben megakadt tekintete az állomás mögött emelkedő dombokon. Fia észrevette a pillantást.

— Megint járhatok majd vadászni.

— Vadászni? — hökkent meg, majd nyugalmat erőltetett magára, igyekezett közömbös hangon szólni: — Persze, persze! Vadászni! — Úgy érezte, történni fog valami, de semmi sem történt. Azért, mert volt mellette valaki. A fia. Ma nem tudott volna egyedül lenni. Semmiesetre sem szabad magára maradnia ezekben a napokban! Szólni, beszélgetni kell.

— Bécsben már elintézték a dolgot. Azt mondják, minden rendben van. Kommt Zeit — Kommt Rat...

Hazaérték.

— Itt, a vendek között laktok? De miért? Hiszen megírtam, hogy ne...

— Ugyan, apa, mit számítanak ezek a parasztek, juhászok, cselédek?

— Igazad van, talán jobb itt... És hogyan gondoltad a vadászatot? — folytatta a beszélgetést, csak azért, hogy ne hallgasson.

— Nem értem, mire gondolsz, apa. — A fiú nem tudta követni apja gondolat-ugrásait.

— Nem fontos. Hagyjuk a vadászatot!

És most otthon ül. Felesége (eine Windsche) közben megöregedett. Sűrűforog körülötte, gondoskodik róla. A fiú is ott van. A férfi meg van elégedve, örül, hogy elszánta magát a hazatérésre.

— És mit mondanak majd az emberek?

— Semmit. Mit mondhatnának? Megszokják, hogy itthon vagy. Ami volt, volt. S te nem vagy bűnös, csak a parancsot teljesítetted — bátorítgatja az asszony. — Különben sem törődtek volna veled sokat, csak a vaskeresztet irigyelték tőled. Aztán, mert hát nem voltál itthon, mindenért téged vádoltak. Bemártottak.

— Kit? Engem?

— Igen. Mindent rád kentek.

A férfi elsápad, és előbb az asszonyra, aztán a fiára néz. Pillantása üres, ideges. Mintha messze, valahol távol volna, úgy hallja asszonya hangját:

— Feküdj le, fáradt vagy. Hosszú úton voltál. Most tíz éve, hogy elmentél hazulról. Ne gondold arra, ami negyvenötben történt! Felejtsd el!

Gondolataiban már az erdőben jár. Vadászik. Jó vadász volt. Úgyes. Jó szerencsés! Heil Hitler! S most újra így lesz. Így?

A fiú meg az asszony nézik. Csupa remegés, feszültség a férfi.

Mind a kettőt hátblötte. Bánditák voltak.

S most fölállnak, rejtelmes erő emeli föl őket. Ismeretlen hatalom. Mintha egy filmet visszafelé forgatnának. Most... mindjárt hátrafordulnak, és ránéznek. Órá, a vadászra, vagy a gyilkosra? S akkor mi lesz? MOST MI LESZ? Szörnyű. A férfi homlokán patakka folyik össze a verejtékcseppek. Nappal van még. A konyhában ül, de sűrű erdő veszi körül. Szorong, visszahúzódná, levegő után kapkod. Valaki hozzáér. Megragadja.

— BANDITA! — hörgi és feljajdul.

— Nein, Vater, ich bin... dein Toni — kiáltja a fiú.

Az asszony szinte elájul.

— Apám, itthon vagy! — mondja a fiú már-már sírva.

Vízrel locsolják, a homlokát nedvesítik, orvosért futnának.

— Nem! Ne hívjatok orvost, ne, ha mondom...

Elmúlt. Nincs már az erdőben. Eltűntek a fák a konyhából. Görcsösen kapaszkodik az asszonyba, a fiába:

— Mi van veled, Hans? — sóhajtja az asszony.

— Rosszul voltam... — hangja még mindig rekedt. Vízet iszik, összeszedi magát.

Az ablak nyitva áll. Elfordul tőle, ne lássa az erdőt.

— Igen. Bánditák voltak... — bizonygatja önmagának.

Háború volt. Háborúban történnek ilyen ocsmány dolgok.

— Meg kellett tennem. Muszáj volt. De hát akkor miért gyötör még mindig ez a látvány?

Nem meri bevallani önmagának sem, fél, hogy megháborodik.

Küzd a gondolat ellen, elnyomja magában a félelmet, mélyre, egészen mélyre taszítja. Előbb csak percekért harcol, azután órákért — és győz. Felesége idegcsillapítót ad be neki, levelekzteti. Kimerülten elalszik.

Így él az első napokban.

Vacsora előtt sétál a fiával.

És amikor meglátja az ötágú csillagokat, amelyeket a lelkesítő pillanatokban a fiatalság — félig még gyerekek — mázolt a falakra és kerítésekre, s azóta se lehetett eltüntetni, pedig átmeszelték már nem is egyszer, sőt több helyen az új vakolaton is átütnek a gyakorlatlan kézzel festett vonalak — az villan az eszébe, hogy ő is magán viseli a bűvös jelet, őt is megjelölték.

A sokszínű emlékek könnyörtelenül törnek be tudatába.

Azok ketten rendszeresen látogatják. Szinte már barátainak érzi őket, olyan gyakran fölkeresik. Mindig ugyanúgy állnak talpra, ugyanabból a helyzetből, ahogyan *akkor* feküdtek. (Igen, ezután már barátainak tekinti őket, s lassanként hozzájuk is szokik, hiszen semmi csunya, visszaszafító sincs rajtuk azonkívül, hogy minden alkalommal olyan furcsán föltápáskodnak és ránéznek.) *Velük* nincs baj... de mások is eljárnak hozzá. Többen. Két... három... négy, fektéből fölemelkedő nőalak, s itt van már az ötödik, az, akinek — *a mel-lén ott van a jel.*

Nem tudja már, hova nézzen. A földre szegezi hát pillantását, de a por is tele van vonalakkal, minden oda van rajzolva.

Sajnálkozik magán, mert tudja, hogy az emberek nem érznek részvétet iránta, és biztos benne, hogy a falakra rajzolt, letörölhetetlen jelvények — büvös jelek — neki szólnak.

Szombaton is sétált a fiával.

Nem tudta, mint vélekednek róla az emberek, nem tudott a kocsmai beszélgetésről, Pack betegségéről.

Pack a kocsmában tovább szövi a megkezdett gondolat fonalát.

— Komm mit! — formedt Buhm a fasiszta polgármesterre.

A Tommy értetlenül figyelte őket. Mit tudott ő mindarról, ami ebben a faluban történt? A listára följegyzelt embereket — ha nációk voltak is — egyáltalán nem találta olyan szörnyűnek. Sírnak, rimázkodnak. Mind azt mondja, nem csinált semmit, ártatlan. Egyikük sem tudja, ki és hol temette el a megölt partizánokat. Viszont emezek, akiket a letartóztatottak legszívesebben most is banditáknak neveznének, gyűlölettel teli, sötét pillantásokkal méregetik a nációkat. Kommunisták.

— Focking. Banditák és fasiszták. Focking...

Reménytelenül zavaros az egész ügy az angol szemében. A harctéren tudta, ki az ellenség. Most? ... Fúj, ez is szöveget! Köpni való!

Újra elővette a listát.

— Tonner? Now... Nicht da?

Ceruzájával áthúzta Tonner nevét.

— Lapátot, ásót, csákányt a kézbe és indulás! — vezényelt Hansi, és kirugta a megszállás idején épült polgármesteri lak kapuját.

— Schweinerei so was! — sziszegte a polgármester lánya. — Verräter! Und so was will sich noch ein Kärntner nennen!...

— Und du verdammtes Fraunzimmer sei still, sonst kriegst ane und gehst auch mit! — vicsorgott Pack.

Igy szedték őket össze, és megindultak az alvég felé, a folyó iránt. Csak a házak ablakai néztek rájuk. Voltak közöttük rettegő ablakok, könnyesek is, a legtöbbön azonban mosoly csillogott. Úgy kell nekik! Ideje volt, hogy nyakonfogják őket. Hát emberek ezek? Emberek? Állatok!

A fasiszták tüstént megtalálták a helyet, ahol a partizánokat elföldelték. Pedig szüntelenül azt elgondozták, hogy nem tudják, hová temették őket.

Belevágták a földbe a csákányt, beledöfték az ásót és a lapáttal is dolgozni kezdtek. Lihegve, fujva, szepegve ástak. Egy-kettőre fehérek lettek a verejtékükre tapadó mészportól.

Ó, Pack, egy pálcát suhogtatott, Buhm kezében jókora husáng, a fején titovka volt. Arrébb, távolabb az egész csoporttól le-föl sétált a Tommy. Egy gallyal játszadozott. A sergeant lopva figyelte fölöttesét, s bosszantotta, hogy nem tudja olyan ügyesen forgatni pálcáját az ujjai között.

Pack ott állt a sírásók közvetlen közelében, és hallgatta, hogyan átkozódnak és panaszkodnak. Látta — hiszen nyilvánvaló volt —, hogy nem tetszik nekik az ügy.

— De hát büntetés ez ilyen dísznók számára? — kérdezte magától Pack, és eszébe jutott, hogyan bántak el velük annak idején Sent Peterben. Ahogy eszébe jutott, rosszul lett, elsötétedett körülötte a világ és elvágódott. A szája habzott.

Buhm és Hajnzek odafutottak hozzá. Fogták, tartották, amíg csapkodott maga körül, amíg rugdalózott. S minderről semmit sem tudott, csak később sejtett meg valamit a rája vetett részvevő pillantásokból.

— Nyavalyatörös — állapította meg az angol, és még távolabb húzódott.

Pack lassanként megnyugodott, üntudata visszatért. Együtt mentek vissza a faluba mind a hárman. Pack Hajnzekre és Buhmra támaszkodott.

Most is rosszullet kerülgeti, amint mindez eszébe jut. Hiába, nem szabad erre gondolnia.

Ez a... Tonner... itt van. Annak idején megorrontotta a bajt, elillant és most... közjük merészkedett.

— Miért ne? Ugyan mitől kellene tartania? — Kurt dühös. — Attól a két partizántól?

A kocsmárosné bőszihi ez a beszéd, hiszen — már nem is igaz az egész,

olyan régen történt. Aztán hirtelen rá-döbben, hogy valami nem értett meg, és fél is ettől a szótól.

— Mit mondtál, milyen az arca? Zord?

— Igen, zord.

— Már tíz éve... Még több is egy-gyel!

Mindnyájan tudják. Sohasem lehet elfelejteni, ami akkor történt. Vannak élmények, amik kitörölhetetlenül tudatunkba vésődnek. Nem lehet tőlük szabadulni.

Akik maguk élték át, s azok is, akik tőlük hallották, borzadva emlékeznek.

Átélték, mesélték...

A paraszt, aki aznap fát szállított, az útkaparó, akinek a szerszamos kamrájába dobálták a partizánlányokat — meztelemek és halottak voltak mindnyájan.

Nem tudják levenni szemüket Pack szenvedésektől barázdált homlokáról, Kurt sápadt arcáról, a kocsmárosnéról, akihez az embervadászok a hajtóvadászat után betértek pálinkázni. Ezért néznek egymásra mindnyájan. Hallgatnak, nehezen lélegzenek, s mialatt Pack föl-följajdul, képek villannak meg agyukban, képek, amelyeket nem akarnak többé látni, jelenetek, amelyekről nem akarnak már tudni. Pedig mindannyian jól tudják:

Egy középkorú férfi élt annak idején Fuzsinén. Hans Tonner volt a neve. Senki sem tudta pontosan, hány éves volt. Mintha megállt volna fölötte az idő, s attól kezdve arcvonásai semmit sem változtak. Régen volt már, amikor betöltötte negyvenkettedik évét, de hogy hány éves, senki sem tudta megmondani.

A villanytelepen dolgozott, és a nyilvánosság számára ismeretlen okokból nem került ki a frontra, akkor sem, amikor legnagyobb volt a zűrzavar, s amikor már egyenruhás gyerekeket küldtek a háborúba.

Az emberek találgattak. Biztosan a helyi szervezet támasza, vagy legalábbis a községi vezetőség oszlopos tagja.

Hans apjának egy kis boltja volt a felvégen, mindent lehetett benne kapni és semmit.

— Hadd legyen könnyebb élete a gyerekeknek — mondogatta az anyja, — németet nevelek belőle.

Ettől kezdve az egész család németül beszélt, csak az apa tudott még szlovénül, de ő is csak a pult mögött. A dombon lakó parasztok meg proletárasszonyok elégedetten mondogatták, hogy lám, lám, milyen kedves az öreg Tonner úr, és milyen szépen beszél szlovénül.

A gyerek szinte magába szívta szülei szavait. Jobb életre született — sokáig élt benne ez a meggyőződés, egészen élte utolsó napjáig.

Az iskola adós maradt azzal, hogy teljesítse az öregek kívánságát, később azonban lassan megvalósult az anya vágya.

Mint diák nem vált be, mint segéd sem ígért sokat, mint villanyszerelő azonban egyre önállóbban vágott neki az életnek. Az öregek még taszítottak egyet élete hajóján, s a fiatalember teljes erővel, erélyes csapásokkal evezett az árral — mint a kis villanytelep üzemvezetője, később igazgatója. Mind-ebben bőkezűen támogatta a párt.

És egy napon Hans pattogó indulók harsogása közepette tűzte zubbonya ujjára a horogkeresztes vörös karszalagot. Úgy érezte, újjászületett: egy nagy nép fia, egy nagy, hatalmas birodalom polgára.

A háború sem hozott számára nagyobb megpróbáltatásokat. Ma is szívesen emlékezik ezekre a napokra, ábrándozik róla, mint az érett férfi első nagy szerelméről, akkor is, ha nem talált meghallgatásra. Hans ma is tisztában van vele, hogy őt nem utasították el.

Eljárt a gyűlésekre, gyönyörködött a zászlóerdő viharzásában, harcias dalokat zengett, deréksziját szorosra húzta,

Jože
Čiuh
illusztrációja

karja elzsibbadt a sok emelgetéstől, keményen csapta a sarkát, tetszett magának az uniformisban, meghallgatta a rádióban a Führer beszédeit, a fölvonulásokat a mindennapi élet részének tekintette, és úgy érezte, hogy forr, erjed körülötte minden, mint a must a hordóban.

Ha a Führer hangja mennydörgött a rádióban, Hans is mennydörgött, s a fuzsinei községházáról egymás után tűntek el mindazok, akik korábban az útját keresztelték, még akkor, amikor nem sejtették, hogy kinek az útjába állnak.

Ahogy a Führer meg volt győződve róla, hogy az egész világ reszket előtte, Tonner is így vélekedett magáról — a maga területén. És ahogy a Führer emelkedett, úgy nőtt, növekedett Hans is.

Milyen hálátlanok az emberek! Még egy ilyen tiszta lelket is képesek befeketíteni, a legszentebb eszményeket is leköpik. Apró, rosszindulatú, irigységből fakadó cselszövészekkel keserítették Hans életét. És éppen azokban a napokban, amikor minden idejüket értük áldozta.

A háború kezdetén mindennek ellenére meg volt elégedve. Csak később, amikor rájött, hogy valószínűleg élete legnagyobb baklövéését követte el azzal, hogy nem ment ki a frontra, érzett valami türelmetlenség felét, de ezt is csak akkor, amikor a nagy úgy a szakadék széléhez közeledett. A háborúból hazatérő rokkantaktól tudta meg, hogy rossz szul helyezkedett.

A falubeli szabadságos katonák (teli volt a mellük kitüntetésekkel) éppen

hogy csak nem vágták a szeme közé:

— Átkozott náci kapitány, mikor hagyod el a hajót?

Megbántan érezte magát. Maga sem tudta már, jelentkezzen-e a frontra, vagy pedig a környező falvak között kajtassa az ellenséget.

— Pszt! Feind hörnt mit!

Napról napra világosabbá vált előtte, hogy mégsem tévesztette el egészen az igazodást, mert most, amikor a háború ilyen szokatlan körülmények között folyik, jó, ha van idehaza is néhány háttározott férfi, olyanok, amilyenek önmagát is tekintette.

Azután pedig, hogy a villanytelep mögött lelőtte azt a két banditát, és megkapta a vaskeresztet, szinte megszállódott a boldogságtól. Remek két lövéssel terítette le őket, hiszen ügyes vadász volt, biztoskezü. De... valami furcsa érthetlenségbe ütközött. Az emberek olyan különösen viselkedtek, a gúnyt pedig nem bírta el.

— Hát persze, hátbalótte őket! Nem mindenki tudja ezt megtenni!

Tevze, az útkaparó, dörzsölte ezt az orra alá. Hajdan, Dolfuss idején — hivatasos katona volt s maga sem tudta miért — hol ilyen, hol meg olyan kereszt jegyében a kommunistákkal verekedett. Az évek elbántak vele, és miután a krimi félszigeten eldobta a borjút, el a puskáját is — mi a fenét kezdjen ezekkel a nehéz vackokkal? — s megvált előbb gondosan kiürített kulcsától is, egy napon hazakerült, a dombok között lapuló falvak közé. S itt beleütközött Tonnerba, aki kibújt minden háborús kellemetlenség alól. Teleitza magát bűzös répapálinkával, s csak úgy áradt belőle az ocsmány szag:

— Hátbalóni? Az is valami? Én mondom magának, mindennél könnyebb hátbalóni valakit.

Tevze egy fejjel nagyobb volt Tonnernél, és ha arra került volna a sor, még a Führert is kicsúfolja.

Most csak csipiszt mutatott vastag ujjával, és nagy hangon szólt a körülállókhoz:

— Fiúk, fogjatok le, az a vén banya meg a kölyke várja otthon. Nem tenne jól neki, ha belémkötne. Még el találom törni a nyakát.

A falubeliek ebben az esztendőben is meg voltak győződve róla, hogy vége lesz a háborúnak. Végül is igazuk lett.

A hó még koratavasszal is nagy pelyhekben hullott. Tonner, mint valami

vizsla, egész nap banditák után szaglászott. A kanyargós ösvényeken járva, szinte önmagáról is megfeledkezett.

Egy napon a községbe érkezett a tizenharmadik SS-ezred egy százada. Tisztek táncoltatták lovaikat a falu utcáin, és hívogatták a parasztlányokat, jöjjenek, megtanítják őket lovagolni.

Egy napon azonban mindenkit — a pártvezetőket is, meg a századparancsnokságot is — váratlan esemény kavart föl. A banditák röpcedulákat szórta el a faluban. Egy röplap Janč mozitulajdonos, a „kulturträger” kirakatüvege mögé került Zarah Leander és Hans Albers képe mellé. Egy másik röpiratot a csendőrlaktanya ajtájára ragasztottak (Nevetett is mindenki a kövér Kelbl csendőrmesteren!), a harmadikat pedig a podgrádi templom kapujára szegezték.

A lábnyomokon kívül, amelyek az egész környéken, Gradscencin, Kvadlyen és a dombok között keresztül-kasul vezettek, semmi nyomot sem találtak.

A falvakban szárnyra kelt a sottogva elmondott hír: — Lányok is vannak a hegyek közt. Közöttük egy bogárfekete hajú, kistermetű, fiatal leány.

— Találkoztam vele — hozták a hírt a favágók. — Milyen szépen tud beszélni! Mintha csak könyvből olvasná.

— Én is láttam őket, gyönyörűek. Egyikük — az a magas — orvosnő.

A sottogás a pártvezetők fülébe is eljutott.

— Nők is vannak köztük — csóválták a fejüket. — Banditenweiber! Flintenweiber!

— Mit csinálnál velük? — kérdezte Rutin a hájas csendőrmestert, aki a faluban nagy szakértőnek számított, ha a nőkről volt szó. Az őrmester csak hunyorgatott apró malacszemével.

— Jóformán nincs is szeme — gondolta Tonner. — Benőtte a sok háj.

— Azt majd meglátnám — csámcsogott a kövér csendőr, és gyorsan visszahúzta nyelvét a fogaik közé, mert szája sarkaiból kicsordult a nyál.

— Nem sokra mennél velük, te vén disznó — acsarkodott tovább Rutin —, ők azonban elvernék rajtad a port.

A férfiak — die Männer — a járőr-ből visszatérve pálinkáztak. A rémült paraszt az utolsó csöpp italt adta eléjük, amit arra tartogattak, hogy legyen a házban, ha valaki — neadjisten — megbetegszik.

— Csak vedeljetek — gondolta magában. A ház az erdő szélén áll, nem árt, ha egy kicsit... Meg aztán az ilyen látogatás fölér egy betegséggel.

— Csak bízd rám, elbánok én övelük, mit den Flintenweibern! — heccgett a kövér csendőr, de látszott, hogy inkább önmagát akarja meggyőzni, mint társait. — Különb is nők ezek egyáltalán? Na, majd meglátnánk. Tudomistemen, megemlegetnék!

A tizenharmadik SS-vadászezred századának parancsnoksága — egy főhadnaggyal az élén — mindennap jelentést adott a hatásköre alá tartozó területről: Egy német vagy angol vagy ki tudja milyen egyenruhába öltözött banditát láttunk. Tegnap két bandita került a szemünk elé ótágú szovjetszillag volt a sapkájukon, revolverrel, kézi gránátokkal voltak fölfegyverkezve. Tegnapelőtt tizenöt banditáról hallottunk. Rekviráltak, toboroztak, elvágták a telefonvezetékét, sziklát gördítettek a sínekre, rálőttek a vonatra, megtiltották a favágást, és délnyugati vagy északnyugati irányban eltűntek — ki tudja hová?

Februárban történt, Tonner számtalan jóslata és rémhíre után a kotai kocsmáros lélekszakadva futott a századparancsnokságra, egyenesen a főhadnaggyhoz.

— A szikla aljában rókacsapdát állítottam. Igen, a szikla alatt. És amikor este megint odamentem, hogy megnézzem, világosságot láttam.

A századparancsnok összehívta a haditanácsot. Nem engedte meg, hogy Tonner a beszédébe vágjon, és újra meg újra bizonygassa, hogy ő — már mint Tonner — régen tudja ezt, és követelte, hogy indítsanak támadást a gyanús környék ellen.

Tonnernek volt annyi esze, hogy hallgasson, és várjon. — Majd meglátjuk, hogy s mint lesz! De abból nem eszel! Hónapok óta fáradozok, nyomozok, koslatok, s most leszédnéd minden fáradozásom gyümölcsét. Azt nem! Nem vetetél, nem is aratsz.

A tiszt megérezte az ellenségeskedést, és szigorú utasítást adott, hogy mindenki pontosan teljesítse a parancsát.

— Ez nem holmiféle vadászkaland! Minden egyéni kezdeményezés csak kárára lenne a dolognak! (Közben egyre Tonnert nézte. Hogy a fészkes fenébe jutott ez a kifacsart citromhoz hasonló emberutánzat a vaskereszthez?)

— És verjék ki a fejükből, hogy nélkülünk, tapasztalt katonák nélkül bol-

dogulhatnak a banditákkal — tette hozzá.

Tonner csak nyelt egyet, de azt gondolta: Csak jártasd a szád!

A párttagok mozgósítási akarták a Landwachet. A századparancsnok kijelölte a vezetőket. Tonnert a balszárnyra osztotta be egy állványos golyószóró és egy rádióleadó készülék mellé. Sajátmagának más vezetőt választott. Valaki Kurt Slatzky erdészgyakornokot ajánlotta, a rendőrtisztviselő fiát, aki bár fiatal és erős, egészséges volt, tisztátalan vére miatt nem részesülhetett abban a megtiszteltetésben, hogy a Wehrmacht katonája lehessen. (Az anyja zsidó volt.)

— Mellettem megmutathatja a kölyök, hogy valóban olyan jól ismeri-e az erdőt, és legalább majd szint is vall. — Fel hát, munkára! — fejezte be a megbeszélést a tiszt.

Tonner önérzete súlyos sebet kapott. Később azonban megvigasztalta magát. Jobb is így, egy altiszt lesz mellette, aki nem olyan fölfuvalkodott, mint a főhadnagy. Egyáltalán, mit gondol ez a jöttment? De hagyjuk az ostobaságokat — győzte meg önmagát —, leszámolunk a banditákkal!

A Landwache nem sok kedvet mutatott a dologhoz. Senki sem lelkesedett, de hát ahhoz sem volt bátorságuk, hogy megtagadják hazafias kötelezettségük teljesítését. Lipej így gondolkozott:

— Azt már nem. Én bizony nem lövök. Aki nem öl, nem öletik meg.

Éjfél tájban a térképen megjelölt terület háromszoros gyűrű vette körül. A támadók között volt a vadászezred különlegesen kiképzett százötven SS-katonája is.

A falvakba félelem költözött. Féltek azok is, akik valamilyen kapcsolatban voltak az erdőben lappangó lányokkal, fiatalemberekkel, de azok is, akiknek semmi közük sem volt hozzá, hiszen ők is a puskacsó élé kerülhetnek, s egyformán kellemetlen, akár a partizánok, akár a katonák tartják kezükben a fegyvert. Mikor azonban a nagy garral meghirdetett hajtóvadászat kezdetén semmi sem történt, az emberek megnyugodtak.

A partizáncsoport tudott róla, hogy támadás készül ellenük. Már vagy tíz napja hallottak erről a tervről. Aztán nem történt semmi. Azt, hogy a kotai kocsmáros észrevette mécsesük fényét, és beárulta őket, nem is sejtették. Reggel, amikor észrevették a főhadnagy

csoportját, óvatosságból kitértek előlük. két tisztásan kellett áthaladniuk.

A második tisztás fölött állt lesben az a csoport, amelyet Tonner vezetett.

Tonner csupa izgalom volt. Be akarta bizonyítani, hogy nemcsak az ellenség hátába tud lőni, tud ő is úgy harcolni, mint a frontkatonák. Hiszen ez is harc-tér; még veszedelmesebb, mint ahogy gondolják. Miután a tisztás szélére vezetete csoportját, türelmetlenül fürkészte a cserjést. Egész lényében átalakult. Nyomot kereső vadászkutya volt, ragadozómadár, amely áldozatára les, hiéna, amely hörögve, morogva harap, tép, marcangol mindent, amihez csak foga hozzáér.

Amikor észrevette az erdőből a tisztásra lépő partizánokat: Johnt, Bredát, Mirát, Endreát — az altiszt alig tudta megfékezni.

Alighogy a kis csoport a tisztás közepére érkezett, kattogni kezdett a géppuska. A másik is, a harmadik is kelepelni kezdett. Roham! A körülzárt partizánok elvágódtak a hóban. Néhányukat lekaszálták az első géppuska-sorozatok, a többiek azonban viszonozták a tüzet, és harcolva húzódtak vissza a nagy hóban.

Tonner nem törődött a golyók süvítésével, nem látott, nem hallott.

Géppuska-sorozatok, magános puskák dörrénései, gránátrobbanások...

A kézigránatok a partizánnök keblén robbantak. Magukhoz szorították az érdes gránátot, úgy, ahogy már régen elhatározták. (Sokszor beszéltek erről. Ha arra kerül a sor, — mondogatták —, akkor...)

Néhány golyót küldtek támadójuk felé — amíg volt lőszerük. Aztán... szinte maguktól csavarodtak le a kézigránatok biztosítófejei. Magukhoz, keblükhöz ölelték a hideg acélkörtéket, úgy, ahogy a gyereküket ölelték volna magukhoz, akit már sohasem szülhetnek meg.

A robbanás hóval, tüzrel. vérrel kevert felhőben a magasba dobta őket.

Az altiszt és a katonák megtorpantak. Ezek a furcsa lányok az utolsó pillanataikat élték. A robbanás a levegőbe lendítette őket, s úgy látszott, mintha úsznának... valahova, fölfelé emelkedtek, az ismeretlenbe — véresen, híven önmagukhoz, szenvedőn. És így, a levegőben lebegve maradtak meg mindenki emlékezetében. Ezt a képet őrizte meg róluk mindenki, aki csak látta őket, s azok is, akik később hallottak róluk, hűségükről, szenvedésükről, áldozatukról.

Így emlékezik rájuk Kurt is, Lipej is és az üldözők mindnyájan.

Tonner azonban egyik holttestől a másikhoz futott, a még élő, haldokló lányokhoz, és egyre üvöltött:

— Flintenweiber! Flintenweiber!

A minden oldalról odatóduló férfiak megdermedtek. Azokat, akik a legközelebb álltak, rosszsullét fogta el, hányinger környékezte. Kurt szagatatottan lélegzett, és azt sem tudta kimondani, hogy: Schwein, a szó valahol a torkában rekedt.

Még magukhoz sem tértek a meglepetéstől, Tonner egymásután a hóban heverő leánytestekbe mártotta hosszú vadászkését, és a legtermesebb partizánlány mellén vörös virágként kinyílt az ötágú csillag — a bűvös jel! — s csak ekkor érezték, milyen hideg van. A szél mint valami jeges tör, a csontokig hatolt. A véresmellű lány keble fehér volt, mint a tészta, és aki látta, meg volt róla győződve, hogy Tonner keze nem tud elszakadni tőle, egyre gyúrta, gyömöszölte.

Tonner úgy érezte, hogy tésztát gyúr, amely kel, dagad a keze alatt. Üveges tekintettel meredt az egyre fehéredő két kebelre, majd kését a még puha bőrbe törölte.

— Úgysem lesz már rá szükséged, Flintenweib!

Ezután összekötözték a megölt banditák lábait, és szánkóra rakták őket. A paraszt, aki réműletében még keresztet vetni sem merészelt, elvontatta szörnnyű terhét az útkaparó házáig.

A nagy vadászat részvevői a kocsmában gyűltek össze, és még késő éjszaka is hangzott az ének. Tonner volt a nap hőse. Zord, kifürkészhetetlen arccal ült a mulatózók között.

Kurt erdészgyakornok ezen az éjszakan víz ízét érezte a pálinkának. Semmi ereje sem volt. Hiába itta.

Három nap múltán a banditákat titokban eltemették valahol a Dráva partján.

Hol? Akkor még Pack sem tudta, pedig ő volt a partizánok hírvivője, azon az estén azonban, amikor a gyűrű bezárukt, nem volt a bunkerben.

Itt véget érnek az emlékek.

Pack fölhördült. Ahányan csak voltak, körülfozták.

— Rájött! — kiáltották. — Tartsátok! Fogd szorosan! Vize!

— Szegény nyomorult! — sóhajtott a kocsmárosné. — Csak megbetegíti magát. De hát miért kell ilyen dolgokra gondolnia?

Most, hogy — vagy tíz esztendő múltán — újra meg újra hallom Zala tündér meséjét, s hallgatom, hogy szenvedett, milyen nagy áldozatot hozott, milyen hű volt, eszembe jutnak a partizánlányok — lehet, hogy Mirának, Endreának, Majdának és ki tudja még hogyan hívják őket.

Én — magamban — jól tudom, milyen hűségesek voltak, mit szenvedtek, mit áldoztak föl, de lehet, hogy manapság már akad valaki, akinek az egész érthetetlennek tűnik föl, mert hiszen olyan rég történt, hogy — talán már nem is igaz.

Azt is tudom, hogy Zala tündér elvitte őket a maga országába, a mi emlékezetünkbe, és így mindig találkozom velük. Én megvagyok valahogy, mert valószínű, hogy annak idején az én bölcsőmbe is belevésték a bűvös jelet — és ez a jel balzsam a fiatal szívekre, ha azonban valaki rosszra használja föl, magára szabadítja a rémet.

Bodrits István fordítása

Krumplivirág

Laták István

*Előkelő, büszke földeket
járt végig, míg itt eresztett
puha, fehér gyökeret.
Mérges a virágja,
(a finnyás nem állja)
akár az én szavam,
csipős és keserű.
De a tavasz csókjához
mindörökre hű.
Fehér a virágja, akár a becsület,
dús hímpporral várja,
kik hozzák termésadó
lázás szívüket.
Mélyben az élete mentő,
tápláló gumókat fogan.
Finom gyökeréről jó
a lisztes gumó,
és kenyér íze van.*

*Nézd, napos világ,
hogyan díszíti a földet
a keserű, mérges krumplivirág!*

A legszebb szépség nyomán

Laták István

*Négy szeplős birsalmafa közé
vonulni a nyárban —
Kerülni a sár, a kutak fekete
iszapja mocskát —
Kerülni az önző hétköznapi
buta idegeskedéseit —
Csak az örök szépségeket
kutatni, ha vannak —
S kell, hogy legyenek,
mert egyszer kamasz
álmaimban, lilás fények közt
hirtelen megpillantottam
a legszebb szépséget...
Azóta lehunyt szemmel
utána kutatok,
illanó nyoma után rohanok,
ébren és alva,
szerelemben és csalódásban,
minden napsugárban,
minden éjszaka mélyén,
minden fakadó rügyben
és csöndes koporsók lezárásakor...*

Egy intés a sok közül

Laták István

*Ne járjatok mindig
A nincstelen sötét egekben,
Mert sok beteg sugárral találkoztok.
Lépkedjeteink inkább a nehézkes földön
És ültessetek minél több
Békés kék virágot.
Szorítsátok össze itt
A mocsarak vizeit,*

Hogy tisztavízű tavakká zsugorodjanak.
A sivatagokat pedig
Fésüljétek meg mélyvizű kutakkal
És pálmákat lengető oázisokkal,
Hogy elvégezzétek már egyszer küldetésetek
S egyszer tisztult lélekkel
Köszönthessétek a Kikeletet,
Amely jön gondtalanul, vidáman,
Hozza örömeiteket —
Hacsak az idő körforgását
Szét nem romboljátok
És naprendszerünk
Koporsójává nem teszitek
Szépségben ragyogó bolygónkat!

Mit adhat a költő?

Sinkó Ervin

1.

A költőről van szó és a költői műről, nem pedig azokról, akik utánozzák a költőt és a költői műveket.

Ha megkérdeznének, hogy meg tudnám-e mondani, miféle objektív jelek különböztetik meg a költészetet és általában a költői művet az utánzatoktól, melyeknek neve légió, az utánzatoktól, amelyek létezésüket annak köszönhetik, hogy többé-kevésbé sikeresen alkalmazzák az irodalmi mesterség fogásait, melyeket el lehet tanulni és bizonyos ügyesség és szorgalom árán virtuozitásig is ki lehet fejleszteni — megvallom, nem tudnám hamarjában egyszerűen és röviden megnevezni azokat az objektív jeleket, amelyek segítségével az igazi művészetet meg lehet különböztetni az álművésztől. Nem tudnám azért, mert manapság már egy világszerte virágzó ipar foglalkozik azszal, hogy ellássa a piacot a jobb- és baloldali irodalmi portékának áttekinthetetlen tömegével. És olyannal, amely se nem jobboldali, se nem baloldali, és olyan ügyesen van elkészítve, hogy az embereket igen gyakran megtéveszti.

De ha megkérdeznének, hogy szubjektíve miben különbözik a költő az irodalmi iparostól, habozás nélkül azt

felelném, hogy ezt igen egyszerűen meg lehet határozni: ami az irodalmi iparos számára technikai, az a költő számára lelki, emberi, erkölcsi feladatot jelent; ami az irodalmi iparosnak csak a termelés technikai problémája, az a költőnek viaskodás az ő személyes, legintimebb kérdéseivel, kérdésekkel, melyekre az életét tette. Épp ezért az, aki költő, nem tud tiszta papírt maga elé tenni és tollat venni a kezébe anélkül, hogy ne érezné azt a szorongást, amely vakmerő felfedező út előtt állva hatalmasodik el az emberen — azt a szorongást, amely a felelősségérzésből és még inkább abból a tiszteletből ered, mellyel a költő viszonylik a leírt szó hatalma iránt. A szó tud világos utat vágni ott, ahol sötét volt, de fel tudja idézni olyan káprázatok sokadalmát is, amelyek megtévesztenek és meghamisítják a valóságot. A szó tud áldás lenni és tud átokká válni, tud a világosság követe lenni, de a hazugság démona is. Lehet varázslatos erő, amely elől az ezeréves örökletes félelmek kísérteteinek menekülniük kell, de lehet ugyanúgy ezeréves előítéletek denevéreinek elvarázsolt vára is. A szó nem lehetne híd az embereket és népeket egymástól elválasztó szakadékok felett, ha nem volna képes arra is, hogy minden szakadéknál veszedel-

mesebben szítszon meghasonlást emberek és népek között. Ha nem volna a szó, az igazság néma maradna, de nincs végzetesebb fegyver és nincs a hazugságnak minden fegyverénél végzetesebb rejtekhelye, mint a szó.

A költő tudja: csfnján kell bánni a szóval. A költő feladata hol az, hogy úgy írja le a szót, hogy megszabadítsa az évezredekken át hozzátapadt, ráhalmozódott gyilkos hazugságok üledékétől, hol pedig épp az, hogy megint visszaadja neki az őt megillető helyet, ahol megint mindazzal a fénnnyel fényeskedjék, melyet régen elporladt nemzedékek szívének vérétől kapott. De mindenek előtt ahhoz, hogy a szó megkapja a maga igazi jelentését, az kell, hogy a költő megismételhetetlenül egyéni szava legyen.

A költő tehát nem azért küzd, hogy a szavak labirintusában megtalálja a legalkalmasabbat: egy mondatot szerkesztve nem azért küzd az egyéni kifejezésért, hogy mint valami ambiciózus jeles tanuló igyekezzék valamiféle esztétikai előírás követelményeinek eleget tenni. Küzd, mert életszüksége, hogy megtalálja a szót, a ritmust, a formát, amely teljesen és legmegfelelőbbben fejezi ki őt magát és amelynek segítségével az ő szubjektív élményéből és az ő egész múltó egyéni létezéséből objektív valóságot fog teremteni. Teremteni: mert poétának lenni, e görög szó eredeti jelentése szerint, mindenkor azt jelenti: alkotni, teremteni, megeleveníteni. A gondolatnak az ad életet, aki szóba foglalva megformulazza. És mindaz, ami a költőben fájdalom, vágy, öröm, ami benne némán, látatlanul és formátlanul kavargó, a szóban, a szó által kitör a magányból, hangot kap, szemléletessé válik és elszakadva az alakját megadó alkotójától, objektív tényé lesz, tényezője és részvevője élő emberek életének.

„Az író” tehát mindig a szó eredeti értelmében poéta, hogyha nemcsak utánozza az író, hanem valóban alkotó. Akár drámát, akár regényt, akár verset ír — az irodalomnak bármely létező vagy csak születő műfaját vallja is magáénak — különböző megjelenési formákban ő mindig elsősorban lírikus, mert a legkülönbözőbb formákban is mindig csak a saját egyéni, szubjektív élményét, mindig és csak a saját látási módját, az élethez és emberekhez való saját viszonyát, mindig csak sajátmagát fogja kifejezni. Nem is akarhat mást, többet ennél nem is érhet el, de nem is elégedhet meg ennél kevesebbvel.

2.

A szovjet írók szövetségének legutóbbi kongresszusán a szovjet irodalom kérdései körül kialakult vitában felszólalt Solohov is. Fejtegetéseit talán egy mondatban lehetne összefoglalni: nincsen valami külön irodalmi probléma, hanem minden problémát és a problémák megoldását magukban az emberekben kell megtalálni, akik az irodalmat művelik, azaz az íróknak az emberei, erkölcsi és eszmei kvalitásaiban vagy e kvalitások hiányában.

Ez az állítás nemcsak egyszerű, hanem, úgy gondolom, helyes is.

Solohov azonban ebből a meggyőző és világos felfogásból kiindulva, megróttá kollégáit, akik Moszkvában és Leningrádban vagy pedig a városon kívül nyaralóikban visszavonultan élnek. Megrótta őket, és azt tanácsolta nekik, hogy utazzák be az országot, éljenek a falvak népével együtt a kolhozokban, menjenek a nagy üzemekbe, a nagy építőmunkák színhelyére, ki a „terepre”, akkor majd jobb könyveket írnak, mint irtak eddig.

Ez a tanács is jónak tűnik, egyszerűen és meggyőzően hangzik.

A mesében is a szegény ember fia világgá megy szerencsét próbálni; hogy szerencsét próbálhasson és szerencsére leljen valamely királylány vagy valami más kincsnek a formájában, mindennek előtt vándorútra kell kelnie. Nem úgy van-e a költővel is, hogy a „terepen”, a kolhozokban, falvakban, a nagy üzemekben és a nagy építőmunkákban kell keresnie az új, a nagy, gazdag témákat? Vajon Goethében is az olaszországi vándorút élményei nem szabadítottak-e fel új, nagy, merész alkotó erőket? S ha kevésbé jelentős is, nem kevésbé meggyőző példa Gauguin, akit csak Tahiti tett Gauguinné.

Ha mindennek ellenére úgy tűnik nekem, hogy Solohov tanácsa se nem helyes, se nem helytelen, hanem a költői alkotás szempontjából, magának a költői alkotásnak természeteti törvényei miatt tárgytalan, ennek nem az az oka, mintha lebecsülném a valósággal való kontaktusnak és a tapasztalatoknak termékeny hatását.

Immanuel Kant soha életében nem hagyta el Königsberg városát. S mégse lehet elvitatni, hogy művei az emberi gondolat felszabadulásának történelmében éppoly nagy dátumot és fordulatot képviselnek, mint Bastille lerombolása. Kant a fogalmaknak volt kritikus titán-

ja, és a könyvtár, amely rendelkezésre állt, ez volt számára a valóság, a múlt és a jelen gondolati világával való kontaktusnak a közege.

De lehet-e még csak elgondolni is költőt, aki soha életében nem járt a maga faluja határán túl, mégis teremtett költői életművet, korszakot alkotót, művet, amely legalább esztétikai kuriózzumnál többet jelent? Mi az, ami egy ilyen képzeletbeli költőnek a művében hiányozni fog, bármily nagy volna is a költői elhivatottsága? Ha a költő mindenkor csak saját, egyéni szubjektív élményét, ha mindig csak önmagát fejezi ki és ha csak ily módon tud költői művet alkotni, miért ne tudna akkor nagy költői műnek életet adni valaki, aki egész életében nem látott mást, mint a szülőfaluját?

Annál, aki életében semmi mást nem látott mint a szülőfaluját, elkerülhetetlenül hiányozni fog nem az egyéni élmény, hanem az élmények anyaga, vagyis annak az élményanyagnak tömege, ami semmivel se pótolható, és amelynek hiányáért nem kárpótolhat még a legerősebb egyéni kifejezési képesség sem. A költői mű tehát mindig egy egyszeri személyiségnek egyszeri egyéni kifejezése, de a mű jelentősége attól függ, hogy a valóságoknak milyen széles körére és milyen intenzitással ragál az egyéniség, aki a műben megszólal.

Solohov tanácsa a művészi alkotás természete miatt éppoly hasznavehetetlen, mint ahogy hiábavaló az evangéliumi utasítás is, hogy szeretnünk kell felebarátunkat. Mert ahogy a szeretet nem lehet se logikai megfontolások, se pedig elhatározás eredménye, hanem a jöhet létre művészi alkotás sem az alkotó spontán szükséglete nélkül. Ha pedig valakinek ezt az önkéntelenséget keresni kell, ez már önmagában bizonyíték arra, hogy nem fogja sehol se megtalálni, és hogy senkitől meg nem kaphatja, bárhova, bármily messzire menne is el azért, hogy megtalálja.

Abból, hogy valamely táj, város vagy esemény a művészi élmény anyaga, nem következik, hogy az a táj, város vagy esemény egyben közvetlenül a művész témája is, mint ahogy a művész élménykörének kiszélesedéséből nem következik szükségképp, hogy alkotásainak témaköre is ki fog szélesedni. Az élményanyag nem azonos a művészi alkotás témájával. Nem Tahiti teremtette meg Gauguin, hanem Gauguin magával vitte Tahitibe az ő belső ha-

zátlanságát, egy emberségtől megfosztott civilizációnak a személyes élményét — ennek híján Tahiti nem válhatott és nem vált volna gauguini témává. Goethének, akinek szököni kellett a liliputi weimari udvari élet rabságából, az olaszországi utazás alkalmat adott, hogy egy szabadabb életben megismerkedjék az antik művészettel és a renaissance műveivel. Kétségtelenül hamisan fogta fel és önkényesen értékelte mind az antik világ, mind a renaissance művészetét, de nem volt rá képes, hogy ne menjen el vakon az őskeresztény művészet és az egész korai renaissance művei mellett és nem volt rá képes, hogy az egész antik művészetet másképp fogja fel, mint egyoldalúan és valósággal laposan, mint az életörömmel ragyogó megnyilatkozását, és pedig azért, mert csak ilyen módon méríthette a benyomások rengeteg sokaságából épp azt, amire a saját produktivitása szempontjából szüksége volt. Olaszországi útja tehát művészi alkotásban új korszakot jelentett, de nem az új élmények anyagának a tömege miatt, hanem azért, mert az új élményanyag megelevenítette, tevékenyvé tette, felszabadította alkotó egyéniségét és visszaadta a weimari udvar excellenciás urának, aki már-már udvari költővé süllyedt volt, a bátorságot önmagához, visszaadta neki önmagát.

És amikor Dosztojevskij éveket él ugyanabban az Olaszországban, de elmentőben Goethével nemcsak hogy nem mámorosodik meg tőle, hanem csak elkeseredetten panaszkodik rossz kedve és amiatt, hogy unatkozik, hogy nem bírja a zsvajt maga körül, s vágyódik az Oroszországba való visszatérés napja után, ebből egyáltalán nem következik, hogy az az idő, amit kénytelen volt külföldön eltölteni, alkotó munkája szempontjából kevésbé termékeny élmény lett volna. Noha Dosztojevskij életművében témaként közvetlenül egyetlen olasz város se szerepel, ezek a városok mégis ott szerepelnek Dosztojevskij költői művében, mert az embernek a megoszthatatlan magányossága, az a magányosság, amely Dosztojevskij egész művében az uralkodó élménymotívum, ez a magányosság-élmény a maga egyetemes tartalmát, sorszerű fájdalmas nagyságát és látnoki intenzitását nemcsak a szibériai fegyencélettől kapta, hanem a kék olasz égtől és a londoni ködös külvárosok „babiloni” forgatagából is.

Hogy kifejezze szubjektivitását és hogy megalkossa művét, a művésznek a tárgyi világ egész gazdagságára van szüksége. Belső világának nem tud érzelmi és érzékelhető valóságot adni az objektív világból vett képek nélkül, de ez objektív világ nélkül meg se tudja találni, nem is tudja átélni, elérni és fölfedezni a saját egyéni világának a teljességét sem. Akár negatívan, akár pozitívan reagál is a külső valóságra, csak a maga intenzív reagálásával válik valóban egyénivé és (ami döntő jelentőségű a mű nagysága szempontjából) válik egy olyan objektív valóságnak egyéni médiumává, amely magában foglalja az egyének összességét s amely mindenki számára életkérdés és mindenkinek érdekes. Mennél elvontabb a művész szubjektivitása, mennél kevésbé van kapcsolata az objektív világgal, mennél kevésbé intenzív a viszonya — akár pozitív, akár negatív viszonya — az objektív világhoz, annál kevésbé lesz ez az ő szubjektivitása tartalmas, annál kevesebb lesz a kifejeznievalója; annál kevésbé lesz képes művészi alkotásra.

És mégis, Solohov tanácsa, illetőleg elképzelése, hogy az íróknak minél alaposabban a „terepen” kell megismerkedniük a kolhozokkal, az étellel a nagy gyárakban és a falvakban, a nép nagy erőfeszítéseivel és mindennapi munkájával, és akkor költészetük a nagy témáktól gazdagabb lesz — ez a látszólag logikus tanács híján van a művészi alkotás minden belső logikájának.

A műalkotásokat emberek alkotják, akik meghatározott korban, meghatározott módon és meghatározott feltételek közt élnek ezen a mi földünkön, és ahogy mindenki mást, őket is lényegesen befolyásolja gondolkodási módjukban, nézeteikben, bánataikban, örömeikben és kívánságaikban az idő, a hely és az életmód. S ha a művészt befolyásolja mindez, természetesen a művészi alkotást is befolyásolja. Röviden: a művész, s ennél fogva a művészi alkotások is részt vesznek abban a történelmi folyamatban, melyet szüntelenül mozgásban tartanak a mindenre kiterjedő ellentétek és elkerülhetetlen összeütközések, melyek függetlenek a bennük részvevő emberek akaratától. Erre az igen világos marxista megismerésre hivatkozva, s a történelmi folyamatnak ezt a marxista dinamikus, felszabadító felfogását ellaposítva, az ál-marxista esztétika azt a tézist állította fel, hogy min-

den korszakban és minden társadalmi rendben megtalálható valami meg nem írt, ki nem mondott, meg nem formulázott, de mindenütt jelenlevő „társadalmi rendelés”, és hogy a művészi alkotások ennek a furcsa, láthatatlan és mégis létező műzának meglehetősen misztikus hatása alatt keletkeznek. Mint ahogy egykor az asztrológia a csillagok állásából vélte megmagyarázni az emberi sorsok és jellemek titkát, úgy ez az ál-marxista esztétika Aiszkhülosz tragédiáinak, a középkor és a renaissance remekműveinek, Shakespeare-nek és Baudelaire-nek a végső titkát, végső titkának a kulcsát a rabszolgaságon alapuló, illetőleg hűbéri rendszerű vagy polgári társadalom „társadalmi rendelésé”-ben akarja megtalálni.

Mint ahogy a gondos madármama csipogó fiókáit a csőrében hozott kukacokkal táplálja és elégíti ki, úgy, ez ál-marxista tézis szerint egy-egy korszak művészei költeményekkel, prózával, szobrokkal, képekkel, zenei kompozíciókkal és épületekkel igyekeznek eleget tenni a titokzatos „társadalmi rendelés”-nek.

A költő azonban csak addig költő, amíg nem hallgat a rendelésekre. Ha el is fogad valamiféle redelést — „társadalmi” vagy bármifélet —, a költő épp azért, mert költő, azt a maga egyéni módján fogja teljesíteni, azaz spontán és intenzív szubjektivitása jegyében, s a megrendelőnek a maga szempontjából legtöbbször lesz oka kifogásolni az árut, mellyel a művész a rendelésre felelt. Ha sikerült pontosan azt és csak azt adnia, amit a „megrendelő” szervezet elvárt tőle, akkor nem alkotott egyszerű egyéni művet, nem alkotó, nem poeta, hanem jó, esetleg kitudó, sőt talán igen hasznos, „irodalmi dolgozó”. A költő munkájának eredménye azonban épp azért, mert művészi alkotás, nemcsak hogy nem lesz az, amit tőle vártak, hanem mindig lesz benne valami, ami — ahogy Baudelaire nevezte — „quelque chose d' inattendu”, „le mérite de l'inattendu”, nem azért, mert akar meglepni, hanem azért, mert nem lehet hogy meg ne lepjen, mivel hogy minden művészi alkotás egyszeri, azaz először jelenik meg úgy, ahogy megjelenik, és mindig kívül esik a sorozatos termékeken, tehát minden előzetes számítás és várakozás körén is. S mert ilyen, természetes, hogy hathat úgy is, mint valami kinyilatkoztatás vagy pedig mint megbotránkoztató mérénylet; de lényege, hogy megjelenésével

az addig érvényes kategóriákat, szokásokat és szabályokat megdöntse.

Nem vitatom az irodalomtörténész, az esztétikus és a szociológus jogát a művészi alkotások klasszifikálására. Különféle okokból lehet hogy szükséges meghatározott egyéni alkotásokat bizonyos közös címkék alatt összefoglalni. Világos, hogy vannak közös jellegzeteségei is különböző költők műveinek. Ezek a közös jellemvonások történelmi vagy pedagógiai szempontból lehetnek igen tanulságosak és fontosak. A legfontosabb és egyedül lényeges azonban minden művészi munkában épp az, ami nem közös, az ami az alkotó művészen belül összetéveszthetetlenül egyéni.

Balzac és Stendhal és Dosztojevszkij realisták, ez a közös jellemvonásuk, de ez őket külön-külön legkevésbé jellemzi. Balzac és Stendhal és Dosztojevszkij — mindegyiknek megvan a közös jellemvonásuktól független külön személyes esztétikája. Ezek a külön személyes esztétikák egymástól épp annyira különböznek, amennyire különböznek egymástól Joyce, Baudelaire vagy Proust esztétikája.

A költő tehát még ha megszívná is Solohov tanácsát, és leglelkismeretesebben megismerkedne a kolhozok életével, azáltal hogy a kolhozok alapos ismerőjévé vált, még nem válna egyben a kolhozok költőjévé is. A kolhozok életének legalaposabb megismerése, épp úgy mint minden tapasztalat vagy élmény, csak arra szolgálhat neki, hogy még inkább a maga tulajdonává tegye a saját személyes problémáit, hogy még inkább magának érezze a maga kérdéseit, a magalátási módját és önmagát. Még maga Michelangelo se tudott többet adni mint önmagát, de mert ez az ő „én”-je nagy volt, nagy mindaz is, amit alkotott:

*„S'egli è che'n dura pietra alcun somigli
Talor l'immagin d'ogni altri a se stesso,
Squalido e smorto spesso
Il fo, com'è son fatto di costei,
E par ch'േശempro pigli
Ogni or da me, ch'è penso di far lei.” **

A kolhozok alapos ismerete vagy bármi vándorútra kelés, vándorlás akár a világ végére is nem teheti a költőt képessé arra, hogy többet adjon annál, mint ami az övé. Nincs az a téma, melyet elleplezhetné a szegénységét, hogyha szegény. Akinek keresnie kell a té-

máját, aki első pillanattól fogva nem foglya a témának, melyet nem ő választott, hanem amely őt választotta, az nem költő és bármily „szép” vagy „nagy” témára tett is szert, attól nem lesz költővé. Csak az adhat, akinek van mit adni: ez világos, de ezzel a világos igazsággal függ össze és tőle elválaszthatatlan ama másik paradoxul hangzó és mégis minden művészi alkotásnak alapigazsága, hogy se téma, se az élmény anyaga, de a tanulmányok tömege sem segíthet a művészi alkotásban annak, akinek amúgyis nem volt adnivalója.

3.

Adni! Mi az, amit költő és általában művész adhat?

Sokkal könnyebb megfelelni, ha a kérdést jó riportterrel kapcsolatban tesszük fel: mit tud adni? Nem kétséges, hogy ha egy ilyen riportert a szükséges értelmi képességekkel és szorgalommal lát munkához, joggal lehet tőle hasznos és használható eredményeket elvárni; benyomásait és tudását közvetlenül, világosan és meggyőzően közölni fogja majd azokkal, akikhez szól.

Épp így vannak rossz, jó és valóban kitűnő fényképészek, és az ember fényképek révén megismerkedhet rengeteg szép, addig ismeretlen tájjal és arccal és általában tények tömegével, olyan dolgokkal is, melyeket csak a korszerű technika tesz az ember szeme számára láthatóvá. De a legjobb riport és a legjobb fénykép is azért jó, mert nem akar más lenni, mint ami: lehetőség szerint hű és szemléletes, illetőleg a körülményekhez képest minél tökéletesebb reprodukciója valamely adott tárgyi valóságnak.

A költő és általában a művész azonban nem reprodukálja az objektív valóságot. Az objektív valóság valamenynyire részletével és egészében a művész számára az élmény anyaga, s a művészetben közegül szolgál, melyen keresztül a művész az objektív valósághoz való viszonyát és a vele kapcsolatos élményét fejezi ki.

Mit ad a költő és általában a művész azzal, hogy szavakkal, hangokkal, színekkel kőben, ércben vagy fában a maga személyes és legszemélyesebb emócióit fejezi ki?

„Ha igaz, hogy a kemény kőből kifaragott kép is hasonlít ahhoz, aki kivéste, a róla készült művem kell, hogy komor és elkínzott legyen, mint amilyenén ő tett engemet. S mindig, mikor őt vélem mintázni, én vagyok az, ki megjelentek a kőben.”

Ennek a kérdésnek egész súlyát talán oly módon lehet legjobban felfogni, ha ideiglenesen ebben a formában tesszük fel: kinek kell a művész munkája?

Hogy kinek kell a paraszt, az ipari munkás, az iparos, a mérnök, az orvos stb. munkája, az minden további nélkül világos: az ő munkájukra többé-kevésbé mindenkinek szüksége van. Kinek kellene a katonák, hivatalnokok, rendőrök? Világos, hogy meghatározott társadalmi vagy osztályérdekek szempontjából hasonlóképp szükségeseink, sőt nélkülözhetetlenek. De lehet-e hasonló értelemben állítani, hogy az, amit a költő vagy általában a művész a maga munkájával elvégez, többé-kevésbé mindenkinek a szükségletét elégíti ki, vagy hogy egyáltalán mások számára szükséges munka?

A paraszt, az ipari munkás, az iparos, a mérnök vagy az orvos nem áll magában, amikor a maga tevékenységét rendkívül fontosnak tartja. Az ő munkájuk hasznosságának, értékének és nélkülözhetetlenségének állandó bizonyítéka az egész emberi közösség viszonyában. A többi ember viszonya a művészi alkotáshoz nincs arányban azzal az odaadó gonddal és szenvedéllyel, melylyel a művész végzi a maga munkáját, s a munka eredménye a többiek számára a legjobb esetben se jelenti ugyanazt, amit jelent magának az alkotónak — tudniillik magát az életet.

Mint ahogy Orpheusnak vágya, hogy az alvilági árnyak világából felhozza Eurydikét az élő emberek világába, úgy viaskodik a művész azért, hogy szabaddá tegye a benne bezárt kérdéseket, sejtéseket és vágyakat, s a némaság temetőjéből napvilágra hozva őket, hangot, alkot, élő valóságot adjon nekik. A művészi munkának ez az örök motívuma, s a művész ebben a munkában látja a feladatát, élete célját és értelmét. De ez az ő tartós erőfeszítése és az annak eredményeképp létrejövő mű kinek jelenthetne csak megközelítően is annyit, s kinek lehetne csak részben is olyan fontos, mint magának a művésznek?

A saját munkájához való viszonya és az, hogy neki fontos, vagy pontosabban, hogy csak neki sorsdöntően fontos, hogy híven fejezze ki azt, ami benne az igazság és a szépség látomásaként él, az a körülmény, hogy olyan munkának szenteli életét, amely rajta kívül senkiben sem ébreszt és nem is ébreszthet hasonlóan szenvedélyes érdeklődést, intenzitásának ez az aránytalansága és

elszigeteltsége a művészt a környező világgal szemben különleges magányosság helyzetébe hozza. Ámde ez a sajátos magányosság is sziszifuszi erővé válik, ösztökévé a művészi munkához: szavak, színek, hangok, a megformált anyag segítségével akar áttörni, kell áttörnie a magányosságon, melyben a saját intenzitása miatt és által van bezárva: a mű, a szó, a szín, a hang olyan hódítóan, olyan meggyőzően és ellenállhatatlanul kellene hogy hasson, hogy alapjaiban megrázkódtasson és legyőzőn minden langyos és tompa közönyt, mindent, ami az embert megoszthatatlan magányosságba száműzi. Innen a honváagnak és az utopisztikusk vágnak az az eleme, amely valami módon minden nagy művészi alkotásból mint valami titán néma mélabú sugárik felénk — ezért a legtökéletesebb mű is valamiképp kudarc, nem önmagában mint mű, hanem az alkotója szempontjából, akit nem váltott meg a magányosságtól, hanem csak maradandóságot adott e magányosságnak azzal, hogy kifejezte.

Kinek kell a művész munkája? Mindenek előtt és mindenkinél inkább — magának a művésznek. Rajta kívül senkinek se kell úgy, ahogy neki kell. Ami pedig az emberiség óriási többségét illeti, számára tökéletesen mindegy, hogy Michelangelo alkotott-e valamit és hogy mit alkotott; az emberiség óriási többsége közömbösen fogadná a hírt — ha ez a hír egyáltalán eljutna hozzá —, hogy a világirodalom valamennyi klasszikusának minden műve elhamvad valami tűzveszben. Egy aránylag igen kis kisebbségen kívül az emberiség egésze számára ezek a művek valójában nem is léteztek és nem is léteznek most se, mikor megvannak. Beethoven világszerelmének extatikus kifejezésében — „*Seid umschlungen Millionen*” — az ő viszonzatlan szerelmétől megmámorosodott ujjongásában, a viszonzatlan vágy mámorának ebben a kifejezésében benne harsog az alkotó művész, dacos diadalma is. Csak az, akinek fájdalmasan hiányzik az öröm, csak az képes, hogy így idézze, dicsőítse és vágyódjék utána. Csak az tudja így ölelni a „milliókat”, aki a maga magányosságából sikolt feléjük. Beethoven ebbe az világot átölelő szimfóniájába belevitte a maga egész hatalmas rajongó lelkét, az emberét, aki a maga intenzitása hevével minden közönyt és fagyot meg karma olvasztani, és a világ minden csufságát és hazugságát el akarja maga elől söpörni — és ez az „egész

világ”, mintha semmi se történt volna, „természetesen” él a maga módján tovább, a maga szuverén közömbös törvényei szerint.

Tehát: mit ad, mit adhat a költő és általában a művész? Petőfi, amikor arról beszél, hogy tudja, hogy „siket a magyarok hazája”, arra a kérdésre, hogy mit adhat a költő, a maga bájos kamaszos zsenialitásával felel: „S mégis énekelek, mert énekelnem kell.” Ez igaz, ez is igaz. De ha a költészet csak ez volna, akkor természetesen nagyon keveset jelentene, nem volna más, mint a költő magánügye. A költő azonban — s Petőfi ezt is tudta — csak akkor költő, ha magáévá teszi és mint a saját magánügyét éli át az ember ügyét, ha képes arra, hogy költészetével valamit, ami egyébként csak az ő szűk magánügye volna (személyes örömök, bánatok és vágyak), valami olyanná tegye, ami több mint az ő pusztá személyes ügye, mert felfed benne nemcsak a maga számára, hanem másoknak is valami meglepőt, valami eddig ismeretlent, valamit, amit addig még nem mondtak ki. A költő azért költő, mert akkor is, amikor leginkább elvész magányában és amikor éppen ez a magány beszél belőle, úgy tud róla szólni, hogy benne a mi magányunkra ismerünk rá. Ő éppen ezzel a magányával elszakíthatatlanul hozzátartozik az emberi közösséghez, épp ahhoz, amelyel szembenáll, amely őt nem ismeri el, amely őt kiközösítette és amelyért és amelynek ellenére költő. Azért költő, mert amikor kifejezi a legintímtebb, „a legextravagánsabb” érzelmeit, az intenzitás által, mellyel a közlésnek ez a belső kényszere kifejezésre jut, az ő esztétikai cselekvése etikai jelentőséget kap (mert mi más volna a magát közölni akarásnak ez a szenvedélye, ha nem annak a feltétlen etikai vágnak a megnyilatkozása, mely a minden embert embertől és közösségtől elválasztó hazugság megsemmisítésére és minden titok eloszlatására törekszik?)

4.

Izgalmas vállalkozás volna tanulmányozni a költői egzisztenciák különféle formáit, hogyan jelennek meg és miként változnak a társadalmi fejlődés különféle fokain. Ha egy ilyen tanulmányban az ember figyelmen kívül hagyja azokat, akiknek számára a költészet csak mellékes foglalkozás és

kedvtelés — mint például némely középkori lovagnak volt, akik elsősorban a maguk vitézi életével és harcaival voltak elfoglalva —, ha tehát egy ilyen tanulmány csak azokra korlátozódnék, akiknek mindennél fontosabb volt a költészettel való alkotó foglalkozás, kiderülne, hogy bármily különbözők voltak is a különféle társadalmi rendszerekben a költők külső életformái — a középkori lantosé, aki lovagi tornákon énekel, a renaissance költőjéé, aki mecenásnak az árnyékában él, a Villonszerű csavargó költő egzisztenciája, aki a rendezett társadalmon kívül, lebujsokban tölti az életét, a polgári társadalom bohémjének az életformája, majd Byron, saját hazájában és minden hazában hazátlan, a párizsi hotel Pimodan költői — és a mai forradalmi költő, aki nem akar vagy akar pártköltővé lenni — e különböző létezési formáknak minden nagy különbség ellenére van egyetlen egy közös vonásuk: bármily mélyen gyökereznek is a saját korukban, (s mennél jelentékenyebbek, annál mélyebben gyökereznek korukban) korabeli társadalmuk szempontjából létezésük mindig paradox jelenség.

Mindnyájan egy közösségben élnek, ennek életében azonban annyira más módon vesznek részt, mint e közösség többi tagjai, hogy emiatt kiesnek az általános életformák és szabályok világából. De nem magából a közösségből. Nincsenek egészen benne a közösségben, se egészen rajta kívül; egzisztenciájuk, munkájuk és életfeltételeik elütnek minden más csoport egzisztenciájától már azért is, mert mindig megmaradnak egyéneknek, s mint ilyenek egészen a társadalmi hierarchia egyetlen rétegéhez sem tartoznak. A költő egzisztenciája és különleges munkája által kivétel a közösségen belül, de a közösségből és a közösség által él, érte viaskodik, alkot és hozzá szól. Kivétel, nem azért, mintha szükségképpen minden költő a maga kora dogmaival és tekintélyével szemben eretnek álláspont-ra helyezkedne. A vallásos költő is költő, de amikor az egyházi hitet dicsőíti, úgy dicsőíti, ahogy azt ő éli át, a maga és nem az egyház módján dicsőíti. Dante hívő katolikus, de ez nem akadályozza meg abban, hogy a pokol kínjaira ne ítéljen el pápákat — annak az abszolút tejhatalomnak a nevében, amelyet ő maga adott magának.

A költő egyéni őszintesége sose fér el egészen és véglegesen az adott általános keretek között. Nem le-

het kívülről kormányozni, és mindig megvan a lehetősége, hogy egyszerre csak valami zavaró meglepetéssel szolgál (ennek az őszinteségnek már az intenzitása is rendbontó elem), s már ezért is a költő egzisztenciájára minden korszakban jellemző valami sajátos, többé-kevésbé legalizált, objektív és szubjektív illegalitás.

A jaszna-polyanai gróf brosurákkal és felhívásokkal igyekezett meggyőzni az emberiséget, hogy a kultúra megtagadása és a technikáról és a társadalmi harcra való keresztényi lemondás az egyetlen út a minden rossztól való megszabaduláshoz, és hogy a követendő eszmény éppen a civilizációtól érintetlen orosz muzsik, aki nem is tud a magasabbrendű kulturális szükségletekről. Ez a jaszna-polyanai patika a maga minden rossz ellen való orvosságával hamis következtetésekre és hamis elméletekre volt alapítva.

Persze vannak mégis, akik úgy vélik, hogy Tolsztojn volt igaza, nem pedig azoknak, akik az ellenkezőjét állítják. Amikor azonban ugyanez a Lav Tolsztoj mint költő szólal meg, amikor nagyszámú és csodálatosan élő alakjai megjelennek előttünk, s cselekszenek, szenvednek, beszélnek, s heves szenvedélyvel szeretnek vagy gyűlölnék, vagy csak egyszerűen szórakoznak, vadászatra mennek vagy felfedeznek valami olyan mindennapi jelenséget, mint fejünk felett a kék ég, egyszerre lehetetlen, tárgyaltalan és értelmetlen a kérdés, hogy igaza van-e Tolsztojnak, a költőnek. Akkor az a kérdés, hogy igaza van-e, éppoly kevésbé helyénvaló, mint Villon balladáival, Ghirlandajo tájképeivel vagy valamely Beethoven kvartettel kapcsolatban.

A legnagyobb, a legzseniálisabb kutatókkal, tudósokkal és politikusokkal is megesik, hogy tévednek. A művészi alkotásra azonban nem lehet alkalmazni az „igaza van” vagy „nincs igaza” kategóriákat, mint ahogy értelmetlen volna hibás fájdalomról, hibás éhségről, hibás szerelemről vagy hibás zivatarokról beszélni. A művészi alkotás, ha művészi és mert művészi, mindig igaz. Igaz akkor is, ha az istenről beszél, mint a középkori művészet, vagy ha az olimposzi istenekről beszél, mint ahogy igaz akkor, amikor felfedezi az emberi világot, a mitikus hatalmak, isten és istenek elképzelése alól felszabaduló vagy felszabadult embert. Igaz, mert művésziileg igaz, ha végső kreatív őszinteséggel fejezi ki a valóságot, — a művész

egyéni élményének a valóságát. A művészi igazság egyetlen kritériuma művészi kritérium, az a kérdés, hogy a mű átélt valóságának a kifejezése-e, és hogy végső őszinteséggel fejezi-e ki az egész élmény egész intenzitását.

A társadalom és a technikai eszközök fejlődnek, de abszurdum hasonló értelemben beszélni a történelmi fejlődés folyamán tökéletesedő művészetekről. Ezt, mint ismeretes, a homéroszi eposzról szólva Marx is megállapította, ha ezt a megállapítást az ál-marxista esztétikusok igyekeznek is hamisan értelmezni. S Baudelaire is tiltakozott az elképzelés ellen, hogy a művészet szférájában az idő valami módon a fejlődés közege lehetne. Ő ezt a feltevést „gigászi abszurdumnak” nevezi.

„A költészetnek és a művészetnek a szférájában a felfedezőnek ritkán akad elődje. Minden virágzás önkéntelen, egyéni. Vajon Signorelli csakugyan Michelangelonak a szellemi atyja-e? Vajon Peruginoban már benne volna Raffael? A művész csak önmagából magyarázható meg. Az elkövetkező századoknak nem ígér más, csak saját műveit. Nem szavatol másért, mint önmagáért. Gyermeektelenül hal meg. Ő maga volt magának a királya, papja és istene.”

Végső konzekvenciájában Baudelairenek valószínűleg igaza van. De csak végső konzekvenciájában. Olyanféle igazság ez az övé, amely kiegészítésre szorul. Kiegészítés nélkül ez az igazság könnyen elvonttá válhat, sőt az igazság ellentétévé. A művész ugyanis — s ez is hozzátartozik paradox egzisztenciájához — egy esztétikai világ teremtője ugyan, de ő maga nem valami esztétikai világban, hanem ebben az általában szépnek nem mondható, igen durva és igen véres, valóságos világban él. Ezért el kell időznünk Baudelaire konklúziójánál: „Ő maga volt magának a királya, papja és istene.” Ez a megállapítás csak úgy jöhetett létre, hogy háttérbe szorult a kérdés:

Mit adhat a költő és általában a művész?

Maga a kérdés magában foglalja a felismerést, hogy a költő és általában a művész része és részvevője a közösségnek és a közösség életének, tehát neki is mint mindenki másnak megvannak a kötelezettségei a közösség iránt. A művész alkotó munkájában nem ismerhet el más és magasabb fórumot mint az igazságot, ennek pedig egyetlen kritériuma a műnek és szerzőjének egymáshoz való viszonya, vagyis az, hogy

nem lopódzott-e be a műbe valamiféle formában a hazugság, hogy a mű végsőkig őszinte és teljes kifejezése alkotója élményének: ebben az értelemben a művésznek csakugyan nincs más királya, más papja, se más istene, mint ő maga. De ez csak az igazság egyik fele.

Lehet-e valaki költő, aki a maga emberi mivoltában szűkebb, problémáiban, szenvedéseiben és céljaiban szegényebb, mint az a közösség, amely él és amelyhez szól? Lehet-e költő valaki, aki szubjektíve, erkölcsi és esztétikai érzékenységében mögötte marad a maga korának és az embereknek, akiknek a lázadása, szenvedései és harcai határozzák meg a kor arculatát? Lehet-e költő valaki, akinek az élményei sekélyesebbek, akinek a szubjektivitása tartalmatlanabb és érdektelenebb, mint az a közvetlen valóság, amelyben él és amelyben élünk?

Amiről Baudelaire, a kritikus, nem beszélt, de amit Baudelaire, a költő egész lényével átélt és egész művével kifejezett, az épp az embernek és a költőnek új definíciója: csak a lázadás költője, csak a lázadó lehet az ember méltóságának és az emberi szenvedésnek méltó költője.

A költő a maga művének él, mert minden társadalmi tevékenység közül egyedül a művészi alkotás az, ami neki osztályrészül jutott. A mű nem valami privát kedvtelésből keletkezik, hanem a közlés, tehát a közösségre való hatás, a társadalmi akció szükségletéből. Többet akar a tetszetősségnél, lenni akar, a-

mi azt jelenti: hatni s a Gráciát is inkább „tolakodónak”, mint célnak tekintti.

*„A tolakodó Gráciát ellöktem,
En nem bűvésznek, de mindennek jöttem...”*

Lám, Ady Endre tudta, hogy így van. A költő nemcsak azzal a kérdéssel kerül összeütközésbe, hogy sikerült-e kifejeznie, csakugyan közölte-e a maga látomását, hanem mindig újra ott a másik gyötrő kérdés is, hogy mennyire vált művével a közösség életében tevékeny alakító erővé vagy pedig mindennek ellenére csak „szépen szóló” néző, kínóknak, harcoknak, életnek, „szépen szóló” tehetetlen szemlélője maradt? Abban a világában, amely még mindig a maga egészében és még inkább részleteiben lázalmokat is elhomályosítóan iszonyatos és embertelen, ebben a világban, mely apoliptikus hatalmak küzdelmének kegyetlen színhelye — mit adhat ebben a mi világunkban a költő?

Sohase adhatja azt, amit követel magától. Soha annyit, hogy meglehessen elégedve magával. És épp azért, mert mindig a dős marad, sohase lesz kapható arra, hogy — egy látszólag nagyobb társadalmi hatás kedvéért — bármily külső hatalomnak is alárendelje mondanivalóját. Ha költő, akkor csak úgy tud hű maradni, tevékenyen hű maradni az emberhez és az emberi célhoz, ha hű marad önmagához, ha feltétlen igaz szavakban, a maga szavaival mondja ki azt, amit a maga szemével látott, a maga lelkével élt át az embertelen világban, melyet az ember emberré akar változtatni.

Örökös vándorlás

Részlet

Miloš Crnjanski

Elmentek és nem maradt utánuk semmi, semmi sem

Olyan torzonborzan, mosdatlanul, izzadtan és elvadult külsővel vonultak be Pécsre, hogy láttukra a gyerekek sírva fakadtak, az asszonyok pedig, akik a ház elé futottak, hogy megnézzék őket, sikongatva szaladtak szét a szomszédságba. Kurjongatva énekeltek s fáradtan, kiéhezve olyan sietős léptekkel meneteltek, hogy az ezüsttel díszített tisztekkel körülvéve, vadászatra hajtott, láncrakötözött, kiéhezett kutya-falkához hasonlítottak.

Puskatussal ütötték be a kerítéseket, elverték a kutyákat, a fiatal fákat kirángatták a házak elől, s kissé távolabb, valamelyik udvarba dobták; egyik sarok mögött ökörcsordával találkoztak, ordítva, tréfálkozva hajsolták őket, míg a csorda megfutamodott.

Elárasztották az alsóváros keskeny ösvényeit, fölkapaszkodtak a hegyre, szétszóródtak és elmaradtak, bárhogy is kiáltoztak rájuk a kvártélymesterek, akik elébük lovagoltak, hogy megvárják és elhelyezzék őket. A kürtösök, akik a Váradról hozott zászló körül haladtak, nem voltak képesek túllármázni az éneklőket, akik folyton ordítoztak és egyhangúan énekeltek... eeej, eeej,

eeej. A tisztek is a zászló után lovagoltak ijedt és habzó lovaikon. Az énekeszó, mint valami siránkozás vagy siratóéneke, egyre terjedt a tömegben, egészen az utolsó elmaradottakig, akik bokáig gázoltak a sárban s az első kútnál, amelyre ráakadtak, összeverekedtek, hogy aztán elhagyott utcákon át fussanak az ezred zsongása után, amely áthaladt a városon.

A komisszárius még az első szőlők-nél, a püspöki kert alatt meglátta őket és elhatározta, hogy a városon kívül, a temető mellett üttet tábort velük.

Úgy rendezte a dolgot, hogy tüzeket gyújtatott, amelyeken ökröket sütöttek s a tűz mellett szüntelenül szóltak a trombiták és peregtek a dobok; így csalogatta oda őket. Az ereszkedő alkonyatban Iszákovics kivitte őket a mezőre, valami sövény mellé, amely mögül itt-ott régi török sírkövek kandikáltak elő a fűből, akárcsak valami elhagyott tuskók, rájuk aggatott köturbánokkal. Mihelyt aztán sikerült összeterelni őket, német pattantyúsok vették körül a mezőt s jól lehetett látni, amint ott álltak ágyúik mellett, a sövény mögött, kezükből égő kanócokkal.

Egyébként minden jól végződött, mielőtt megállapodtak s ledobták magukról a terhet, meg a fegyvereket.

Az énekszó megszűnt, zsongás keletkezett s hamarosan mindannyian összegyülekeztek.

Le is csöndesedtek, mielőtt a tisztek leszálltak a lóról s közéjük vegyültek. A sátorosztásnál a tűz mellett aztán már ismét meg lehetett különböztetni az ezred egyes részeit, a szalma- és borkiosztásnál pedig már fennhangon jelentkeztek az őrmesterek felszólítására.

A katonák kis tüzeket gyújtottak s hamar beosztották a tábort, mint valami hosszú falut, két keresztösvényt nyitottak benne, amelyeket a tüzek lobogó lángjai rajzoltak ki, befüstölve a nedves, friss fűvet. A lefekvéshez mélyedéseket ástak maguknak, ahogy azt már odahaza szokták. Azután a dobok szüntelen pergése közepette megkezdődött a sátrak felütése.

Legtöbbjük fiatal volt, akiket most először válogattak ki hadbaszállásra, de voltak közöttük olyanok is, akik az utóbbi években mindenféle harcoltak, olyanok is, akik már véreztek Belgrad alatt és Grockánál, sőt olyan is akadt, aki közel harminc esztendeje Váradnál és Temesvárnál Savoyai Jenő herceg zászlója alatt aprította a törököt.

Itt, Pécs régi meredek ösvényein és az elhagyott temető alatti mezőn ugyanolyan gyorsan besötétedett fölöttük, akárcsak otthon a szőke és ködös estéken, amely mint az eső hull a mocsarakra, de itt végtelen sötét kékségbe olvasztotta őket a tavaszi alkony. Az esti köd fölött megjelentek a hegyek és az erdők sötét hajlatai, ezek az erdők szárazak voltak és ritkák, s mélyükben még vöröslött a nappal. S a mindenünnen idelátszó erdők fölött felragyogtak a csillagok és rázendítettek esti dalukra a tücskök. Elringatták őket ezek az első hegyek, amelyekre a síkságról jutottak, és nyugtalanították őket.

Így aztán, miután először csaknem mindannyian lefeküdtek, a sátrak alatt, a lyukakban a szalmán mind többen és többen ütötték fel a fejüket.

Elsötétedett a tábor.

Sok tűz kialudt, de a csend, az álomhoz szükséges csend elmaradt. A város harangjainak különös és idegen hangja sokáig ömlött le rájuk. A város utolsó utcáiból, amelyek a hegy alatt csillámlottak, nemcsak kutyaugatás hallatszott, hanem halk zeneszó és moraj. A tábor körül és az ágyúknál álló kevés

őr is kedvet kapott és kiáltozni kezdett. A hegyről pedig, és ezt legjobban érezték, gyümölcsfák illata szállt, annyi gyümölcsfáé, amennyit odahaza egy helyen még sohasem láttak.

Mínél inkább elcsendesedett és elnyugodott a tábor, annál kevesebben kívántak aludni.

A hatnapi menetelés, súlyos teherrel és fegyverrel, elkínozta őket, a fáradtság sajgott a testükben, mégis csak azok aludtak el, akik mindehhez már hozzászoktak, s akik részére semmi se volt furcsa, sem ezek az éjszakák a derült és homályos égbolt alatt, sem a gyümölcsösök, amelyek valahonnan a közelből olyan csodálatos illatoztak, sem a kutyák ugatása, amely mindenütt ugyanaz, sem a tábortüzek, amelyekről könnyelábad a szem, kormos lesz az arc, az ember egyik oldala felmelegszik, míg a másik a hidegtől reszket.

Azok, akik először voltak úton, lassanként fölemelkedtek, suttogni kezdtek, fojtott hangon szólították egymást és a sátrak mögött gyülekeztek, mint az árnyak.

Később, mikor az égbolton megjelent a hold, a föld egyik oldala a sötét hegy alatt megvilágosodott, az egész végeláthatatlan mező láthatóvá lett. Fák tűntek fel, amelyek eddig üres sötétségnek látszottak, a városból pedig tetők, amelyek addig mintha a földre süllyedtek volna. Úgy tetszett nekik, hogy egész közel az utolsó utcák sövényei mögött számtalan tarka árnyék sétál.

Tiszta kék égbolt borult rájuk, itt-ott felhőkkel behintve, amelyeket csak akkor lehetett észrevenni, ha gyorsan átvonultak a csillagzatok előtt. A végtelen füvek hegyeken és völgyeken, amelyek egészen a láthatár mélyéig eláradtak az éjszakában, valami furcsa susogással öntötték el a tábort, amelyet hallani nem lehetett, de mégis ott volt mindenütt, minden sátornál, melyek körül fülel nem hallhatóan és észrevétlenül számtalan kis földkép keletkezett; láthatatlan vakondok túrásai. Halkan suttogtak ebben a csendességben és egyre többjüknek sikerült a sátrak árnyékában, négykézláb kúszva kivergődni a táborból s eltűnni a közeli sövények mögött, a fűben, a sötétségben, árkokban és bokrok között. Halk füttyökkel hívogatták egymást, meggörnyedve és sietősen, mint az ürge, halomtól halomig, fától fáig csúszva és szaladva jutottak át az örök láncán. Azok érezték, hogy történik valami körülöttük, de

hiába meresztgették szemüket a holdfényben, semmit sem láttak, néha-néha egy-egy lövést adtak le a sötétbe.

Nem tudván aludni, csaknem a tábor fele elszökdösött így, valahová a város irányába. Az indulás előtti utolsó napokban az asszonyok sírás-rívásában, fölfordulásban, torkig jóllakva, kedvükre szerelgették és verték a feleségüket s most semmi kedvük sem volt nő után menni. A gyaloglástól és tehercipeléstől forró tagokkal és gyulladt nyakkal elindultak az éjszakába, megejtette őket a nagy és különös város közelsége, amelyet este a lemenő nap fényében maguk mögött hagytak. Jól tudták, hogy üveg- vagy aranytárgyat nem vihetnek magukkal, tehenet vagy borjút se hajthatnak el, lélekben mégis látták a rengeteg fényes holmit, amelyek pompásan és rendkívülien ragyogtak fölöttük az éjszakában. S bár tudták, hogy legfeljebb egy-egy összezsott banya várhat rájuk valahol, hagymakoszorú, kötőfék vagy ezüst derékapocs, mégis nagy kedvvel indultak az éjszakába lopni.

A tábor alatt, az árkok mélyén megvárták egymást, hármasával-négyesével összeverődtek, sietősen kérdezősködtek; ki melyik faluból való, melyik tiszt vezetése alatt áll, aztán átrohanva a bokrokat, megindultak annak a vezetésével, aki éppen első volt. Leetőbbjük még sohasem járt ezen a vidéken.

Igy aztán mindenféle furcsa dolog esett meg velük az éjszaka. Mindazok, akik áttörték magukat a bokrokon, túljutottak a város falain és kertjein is. Mint farkasok betörték a városba, a meredek síkátorokon és a vízcsatornához hasonlatos lejtős és nedves utcákon keresztül. És bár az utcák elhagyottak és puszták voltak, a sötétben megsejdfítették azt, amit kerestek. Nem nyúltak az ágakra bújtt tyúkokhoz, elkerülték a libákat, de ellopták a szelíd galambokat. Véres, tollal teleragadt ujjakkal tépték le a sötét fejecskét és érezték, amint a kicsiny, forró test megreszket néhány percig a markukban. A holdfényben négykézláb kúsztak s ugrásaikkal, árnyékukkal halálra rémítették a kutyákat és sokáig álldogáltak ott, ahonnan mécses fénye szüremlett ki, megbámulva a deszkák hasadécai között az ismeretlen arccokat, hogy aztán, hosszú álldogálás után, fáradtan folytassák csatangelőzéseiket.

Elmentek és nem maradt utánuk semmi. Semmi sem.

Egyesek azonban a házakba is be-
rontottak. Mikor a sarkából kiemelt aj-

tóban megjelentek, vidáman kurjantottak valamit, amit senki se érthetett. Hatalmas lépésekkel odamentek a halálraremült háziakhoz, simogatták, nyugtatgatták őket, aztán lapátszéles markukkal megfogva visszavezették őket a tűzhelyhez. Nem tudván a házbeliek nyelvét, mormogással, siránkozásal, böggéssel s mindenféle, nappal és éjszaka odahaza hallott hangzűrzavarral igyekeztek megérteni magukat. Utánozták a szél vijjogását, a lódobogást és főleg a kakaskukorékolást. Is-
ten tudja, hogy sikerült megértetniök magukat s a tűz köré összegyűjteni a háznépet, akiknek aztán összevissza meséltek, s bár a házbeliek közül senki sem értette őket, mindannyian bólintgattak a fejükkel. Mindenkit felébresztettek a házban, senkit sem tagytak aludni.

Háztól házig jártak a sötétben. És bár nem keresték, akaratlanul is nőkre bukkantak. Fojtott sikoltás és zaj után eltűntek a sötétben; később gyengéden és szerelmesen váltak el a tüskés sövényeknél, amelyek alatt halkán csörge-dezett a hegyről leszaladó csermely. Egy-egy asszony a holdfényes út közepén el is kísérte őket egész le a mezőig. Egy-egy sötét házból, melyet elhagytak, fény szűrődött utánuk a tárványitva maradt ajtókon keresztül.

Persze nem végződött mindenütt ilyen jól a dolog. Néhol gonoszul viselkedtek s két helyen is minden ok nélkül odalopakodva a sötétben, fölgyújtották a tetőt.

A fényes és deresen fehér holdfény főleg a gyümölcsfákra hullott, amelyek annál jobban látszottak, minél sötétebb volt az éjszaka. A széles hegyoldal fölött, amelynek árkaiban, házai között éjjeli lámpákkal lovasok cirkáltak, hogy elfogják az eltűnteket, templom emelkedett, ebben hatalmas óra ütötte az időt. Vastag falai alatt a sötétben meghúzódtak néhányan, akik az őrárat elöl menekülve a főtérre értek, amelyet egészen bevilágított a hold s amely üres és elhagyott volt.

A hatalmas óra vasmatatói szün-
telemül nyikorogtak, mint valami öreg kocsi, amelyben a kötelekről minduntalan leszakad valami. Elámultak az órán, érthetetlen nagy számain, amelyeket fehér körben a templom falára festettek. A sötétben elrejtőzködve a fal mellé feküdtek s nézték, hogy hintáz fejük felett az órát mozgató két hatalmas vasgolyó. A harang tompa kongása után némán hallgatóztak. A holdfény bevilágította a templom előtti nagy házakat,

a háztetőket és falakat, a város alsó részét, sőt a reszkető, csillogó mély ég alatt még a távoli hegyet és erdőket is.

Az éjszaka valami fehér, halvány világosságban úszott, amely úgy szítált, mint a sűrű eső. Oly szomorúan, összetörten és fáradtan, hogy minduntalan le kellett ülniük a sötétségben, lassanként kezdtek visszazállingózni, botorkálva és félig álomban.

Átsettenkedtek a pusztá utcákon, amelyekben lámpával a kezükben vértetes katonák cirkáltak, mégis csaknem valamennyiüknek sikerült hazajutni. A városban csupán kettőt fogtak el, mindkettőjüket verekedés közben.

Csak reggel, mikor már megvirradt, fogtak el sokat közülük, akik részegen lefeküdtek a házakban, az istállókban, s mikor ittas álmukból felébresztve késel a kezükben kezdtek embert, állatot kergetni.

Az utolsót, Iszákovics szolgáját, Arkádijét, már világos nappal fogták el, egészen a tábor közelében. Egy lábánál megkötözött kocát hajtott, nyugodtan gagyogott az állatnak és orrhangon énekelt, miközben nagyokat csuklott. Sok idő kellett néki, míg megtette az utat az egyik alvárosi kocsmától — ahonnan az állatot is lopta — a tábor közelében álló utolsó házakig.

Józnak és nyugodtnak tette magát s az emberek, akik az éjszaka bezárt ajtók mögött sokáig virrasztottak, tanácstalanul engedték tovább. Gondtalan és vidám volt akkor is, mikor az örök körülvették. Nem is kiabált és nem is ellenkezett. Lustán, olyan lustán, hogy a koca rángatta és húzta maga után, már órákhosszat totyogott az állat nyomában, kedves szavakat gúgyogótt a fülébe, aztán egészen elhallgatott.

Igy haladt hallgatva és lehajtott fejjel jó félóráig a koca után. A városi kapunál levő forrástól egészen a temető előtti nagy fakeresztig. Az emberek utána fordultak, de nem merték megállítani.

Akkor egyszerre, mikor a koca megállt, megtántorodott és ráborult az állatra. Már nem volt részeg; lomhán, járás közben elaludt.

Valamennyiük közül 6 volt az egyetlen, aki megvárta, hogy egészen kivilágosodjék és végigömljék rajta a nap-sugár.

Másnap megtartották az ezredszemlét.

Már kora hajnalban fölébresztették őket a kürtösök és dobosok. Az ör-

mesterek rúgással ébresztették a mélyen alvókat és gyakran még a sátort is feldöntötték. A puskák, pisztolyok és szuronyok tisztításához kiosztották a fagygyút.

Sok száz pipát meggyújtottak és sok száz bajuszt kikentek.

A harmat egészen átnedvesítette őket és borzas hajjal hordták ki a sátorból a szalmát. Első pillantásra, a tisztek rémült meglepetésére, cigányokhoz és cigánysátrakhoz hasonlított a kép. S alighogy megkezdték a puskák, puska-tartók, vasbunkók, bicskák, tűk, vas-csővek és száz más berendezésű tárgy megkenését — szörnyű káromkodások közepette adogatták egymásnak ezeket a dolgokat — ismét följangotak a fájdalmas énekek ... eeej ... eeej... és az ének lassan szétömlött a táboron, mint a jajgatás, a halottsirató.

Megkenték a szíjakat, a földön szétterítették a köpenyeket és kezükkel kapták le a róluk a sarat és aztán kikéfélték a kucsmákat, melyek mintha fekete birkák lettek volna. Észre se vették a ködben úszó hegycsúcsokat, sem a ritka, rügyező erdőket, sem a fű reggeli illatát; nem látták, hogy keleten a világgosság első fényásvjai miként igyekeznek előnteni a ködös völgyeket. Tönkretett, puffadt lábukkal, elfojtott akarattal és öntudattal teljesen elfeledkeztek az otthonukról, beszéd és mosoly nélkül ugráltak egyik a másik után az útból, amerre a tisztek lovaglópálcákkal a kezükben, ellovagoltak. A tábor közepén megbokrosodott Antonovics kapiány lova, mire egész tömeg rohant oda hogy megfékezze. Az utolsó pécsi házak sövényeinél pedig megjelentek a kocsik, rajtuk a komisszárius fehérparókás és tollas tisztjeivel.

A dobok megperdültek és valóságos roham indult a még füstölgő hamu és zsarátnokok hosszában. Főlsorakoztak és kihúzták magukat.

Három zászlót hoztak nekik, közöttük egy nagyot, a császárit, amely fölcicomázva olyan volt, mint a vértetek, szalagokkal, pántlikákkal, bojtokkal és selymekkel gazdagon díszítve.

A tábor előtti hosszú asztalra nagy kötegben lajstromokat helyeztek, amelyből felolvasták nemcsak a katonák nevét, hanem apjuk, feleségük, gyermekeik nevét is, s ezt, hogy jól eszükbe véssék, minden alkalommal meg is ismételték, ami csodálatba és ámulatba ejtette, de el is szomorította őket.

Ezalatt a komisszárius házában, ahol az ezred parancsnoka aludt, megtudták mindazt, amit a „pandúrok” az elmúlt éjszaka Pécssett cselekedtek. A köves udvar tele volt szolgálkkal, akik a lovakat és a nagy ünnepi hintókat készítették elő, kereskedőkkel és iparosokkal, akik azért jöttek, hogy a lopásokat bejelentsek, ezenkívül egész sereg alsóvárosi családdal, akik idefutottak, hogy panaszt tegyenek. Az asszonyok magukkal hozták síró gyermekeiket, a férfiak pedig az öregeket, hogy beszéljenek. Már az egész városban tudtak a lopásokról, verekedésekről, gyújtogatásokról és egy erőszakoskodásról is.

A komisszárius, még felöltözetlenül, megjelent az egyik emeleti ablakban és lekiabált az udvarra. A régi épület másik ablakában Iszákovics Vuk volt látható, akit egy katona vízzel locsolt és mosta a fejét.

Iszákovics tekintetes úr felébredve elcsodálkozott a feje fölött függő képeken, a muzsikáló órán, amely minden káromkodása ellenére is eljátszott egy menüettet, a sok vékonylábú asztalkán és a köröskörül heverő selyemtakarókon, amelyeken két fehér macska aludt.

Mivel őt választották ki az óbester helyettesére, tudta, hogy őt teszik alezredessé és arra törekedett, hogy ma minden rendben folyjon, annál is inkább, mivel a komisszárius az este nem is említette az előléptetést, hanem ellenkezőleg késő éjszakáig azokról az ostobaságokról beszélt, amelyeket Vuics Arsenjén alezredes az úton elkövetett és azokról a kilengésekről, amelyeket a Horvát Iván vezetése alatt hadbaszálló tengeremelléki grancsárok elkövettek. Egyébként a komisszárius, akinek a vascora egész idején az ételek a bajuszához ragadtak, nagyon untatta Iszákovicsot.

Miután jól megmosakodott, nyugodtan szemlélte, mi történik az udvaron, aztán a nagy tükkör elé állva sokáig nézegette a jobb vállán lévő széles sebheletet és vastag, lefittyenő archúsát. Habár sietnie kellett volna és akart is sietni, céltalan mozdulatokat tett, megmeggzakított a öltözködést és sokáig nézegette magát a tükkörben, amilyent otthon sohasem látott. Mellének és lábának nagy terjedelme, duzzadt, sárgás, apró pontokkal teleszórt szeme és főleg nagy hasa a tükkörben idegennek és nevetségesnek tűnt előtte. Veres posztió ruháját felhúzza úgy érezte, mintha nem is ő, hanem valaki más öltözködne, s most ez a másvalaki fog felpipe-

rézkedve kimenni innen a szobából és nem ő.

.....

A császári biztos, lengő tollai alatt, tarkán és begyeesen, mint a pulyka, vörös arccal és zöldeskék nyakkal kiabált tisztjeinek tömegére a szobákban, az udvarban és a lépcsőházban, igyekezve menteni, ami még menthető. Kiszabadította, akiket megbilincseltek; megparancsolta, hogy a részegeket fejfelé lefelé vízeshordókba mártsák, még ha meg is fulladnak, fölbecsülte és megszabta, elfelezte és levonta a károkat, amelyeket ki kellett fizetni, az asszonyokkal, öregemberekkel pedig egyáltalán szóba se akart állni. Kijelentette nekik: menjenek és tegyenek panaszt az Úristennél. Ami pedig az egyetlen erőszakoskodást illeti, nem akarta elhinni, mivel sokkal több ilyen esettel számolt.

Gyorsan megtisztította a komor barokképület ablakai alatt elterülő, borostyánokkal benőtt udvart. Az ünnepélyesen előkészített kocsihoz ugrott és kiabálva már harmadszor megkérdezte: hol van Iszákovics, a regiment parancsnoka? Aztán ismét kiugrott a kocsiból és a kezével hadonászott az ablak felé, amely fölött égetett anyagból készült női figurák ültek és holmi pánccélos félistenek. A szobrokat girlandok ölelték körül és telistele voltak verebekkel.

Ezalatt az ajtó előtt álló silbak puszkáját kidüllesztett mellet tartva, mozdulatlanul és megmerevedve rémülten állt a helyén, a sarkain egyensúlyozva magát.

Mivel az agyában szüntelenül ott forgott a beszéd, amelyet ma tartania kell, a komisszárius minduntalan előhúzta zsebéből a nagy borítékot, amelyben a katonaság küldésére vonatkozó utasítások voltak, s amelyet egészen elborítva nagy piros pecsétekkel, a háborúba rendelt hadsereg inspektora, gróf Serbelloni lovasgenerális küldött neki. A borítékra írta föl emlékeztetőül beszédének első mondatát s az egész szónoklatból csupán ezt jegyezte meg magának: „Ti szerbek, legszívesebben a hadimesterséget választjátok és ezért...” — így kezdődött a beszéd.

Mivel beszéde további részében teljesen elfelejtette, mindenkinek, akivel ezen a reggelen találkozott, elismételte ezt a frázist, természetesen németül. Sehoggy se tudott tovább jutni.

S szerbül csak káromkodni tudott, ezért rendelkezéseit kiadva és németül megtárgyalván az éjszaka eseményeit,

szorgalmasan káromkodott a tisztjei előtt. Mivel azonban szórakozott ember volt, adjutánsának, aki jobbra és balra, előre és hátra mindig nyomon követte, a szerb káromkodások után is hozzátette: „Auerspreg, mondja meg nekik szerbül!”

Végre lihegve előfutott Iszákovics, mire mindketten a kocsiba ültek, szégyenkezve és dühösen, a lovagló tisztek csoportjának karéjában.

Egész úton alig szóltak egyet is, csupán a komisszárius mondotta ki egyszer beszéde első mondatát s egészen megrémült, hogy a többire most se emlékezik. Iszákovics dühös volt, mert ijedtséget érzett ez előtt a katonaruhába öltözött cifra vén banya előtt, a komisszárius pedig azért, mert Iszákovics hatalmas súlyával balra billentette a kocsit, úgyhogy neki egész ferden kellett ülnie...

Üdvözlésekkel és zászlólengetésekkel várták őket, a tisztelgés és rapport vezényszavait ordítózza.

A nap nem tudta áttörni a felhőket, borult, de meleg délelőtt volt.

A komisszárius kiugrott a kocsiból, körülnézett, nem lesz-e eső, aztán az emberek elé állt. Mindannyian reszkettek az ijedtségtől, ő is attól reszketett, mikor elkiáltotta: „Ti szerbek, legszívesebben a hadimesterséget választjátok és ezért... Tovább nem ment.

Hogy zavarát leplezze, gyorsan felolvasta Eszék parancsnokának, Gvadányi márkinak leiratát. Utána nagy lépésekkel az asztalhoz sietett és megkezdte a szemlélt.

Német tisztjeitől és vérteseitől körülvéve nagyokat izzadt és személyesen nézett meg puskát puska után, embert ember után, pisztolyt pisztoly után, új-ját végighúzza a fegyvereken port keresett, eközben időnként eltolta a mellének irányított fegyvercsövet. A könyvekben megnézett minden bejegyzést, a katonák haját, lábát, szuronyát. Lecsatolta kardját és tisztjeihez fordulva mind gyakrabban s mindinkább jókedvűen ismételte: „Milyen emberek, micsoda természetes emberek!...”

Az emberek százeit megvizsgálta, megtapogatta, kikérdezte; a szíjak, pisztolyok ezrei mentek át a kezén, egyszeket a kovácshoz küldött, másokat a puszkaművesekhez, ismét másokat a szíjgyártókhoz, maga mellett tartva azokat, akiket meg akart jutalmazni. Meg volt elégedve, mert több mint száz embert talált, akik szépen el tudták mondani: „Mária Terézia királynő...” és hozzátették: „Vivát!”... Igen sok olyant ta-

lált, aki elvonulás közben, anélkül, hogy megállna, hibátlanul tudott tisztelni. Úgy vélte, hogy az ezred kitűnő és mivel olyan utasítást kapott, hogy legyen engedékeny, elhatározta, hogy elpalástolja az éjszaka történetek.

Rögeszméje volt, hogy írásbeli parancsban büntet. Szerette elbocsátani az ezredet, hogy aztán tiszta és mint a tű, olyan éles betűkkel frott rendelkezést küldjön utánuk, hadd húzza le más a bőrt a hátukról. Hogy mégis kiöntse epéjét, fehér parókája alatt vörösén és izzadtan a tisztek felé fordult, nagy kesztyűi közül egyiket az övére függesztette és sorban végigmérve a hajdonfótt, megmerevedett, mozdulatlan embereket, fogain keresztül szűrve a szavakat (miközben megenyhült és kevésbé komor tekintete a város és templomtorony fölött, egy fehér galamb-sereg villogásában vészett el) így szólt: „Gratulálok, Iszákovics úr. főleg a fegyverekért — de a takarmány is rendben van. Az éjszakai dolgokért minden büntetést elengedek... azaz hogy... azt az egyet, az erőszakoskodást kivéve. A bűnös az egész ezred előtt fog vesszőt futni.”

Igy határozott el tehát, hogy a dunamenti szlavón resiment, mielőtt még a Rajnához érkeznek, vért fog látni, embervért és hozzá a saját emberének véréét.

Rövid, zavart hallgatás után, mialatt borzadás futott végig az ezreden, elhangzottak az első vezényszavak. az ezred otthagya fegyvereit s oldalt vonult a tábor mögé, hogy az ítéletet végrehajtsa és jól megjegyezze magának a lopás, engedetlenség, iszákosság és bujálkodás éjszakájának következményeit.

Az ezredet. akárcsak ünnepek alkalmával, két hosszú sorba állították, aztán háromszáz kemény vesszőt kaptak a kézbe. nedves és sötét vesszőket, amelyek suhogtak a levegőben.

Lehajtott fejjel, hallgatagon helyezkedtek el, nehéz lábukat megfámasztva a földön, egyik a másik mellett.

Ha szemük sarkából jobbra vagy balra pillantottak, mintha a világ végéig húzódná, a hatalmas lábak két hosszú sorát látták, kettőt-kettőt, amelyek nem mozdultak el a talajtól.

Az elféltet közben, a bokái és csuklói fölött megkötözve, odahozták és ledobták a különös vesszősor bejáratához. Ezen a soron kellett majd lélekszakadva végigrohanni s a furcsa fasorban jegenyék helyett mozdulatlanul

az ő földijeit álltak és belőlük nőttek ki a vesszők. Megkötözött kezekkel és lábakkal, bekötözött szájjal, lihegve várta, hogy elővezessék és időnként meg rázkódott, mint a tagló előtt álló ökrök.

Míg a nagy vöröspecsétes papirosból dobok pergése közben a zászló alatt fölolvasták az ítéletet, gémberedett térdekkel feküdt a földön s arca is majdnem olyan volt, mint a föld.

A tisztek kalpagjukat a fejükre tették és lóra szálltak.

Iszákovics a tehetetlen haragtól fújva megparancsolta, hogy hívják elő a felcsert és kocsihoz, amelyen később mint véres hullát fogják elvinni a szerencsétlent, megnézte s megismerte katonáját, akiket mind személy szerint tartott számon.

Egészen megrázta a gondolat, hogy a szerencsétlen nemsokára már talán vak és béna lesz s ezért közelebb lovagolt hozzá. Lehajolt a nyeregből, olyan mélyen, hogy majdnem fölborította a lovat s ekkor látta, hogy a szerencsétlen, az ő falujának egyházfia, könnyezik. És akkor megrendülve, bibliás, ószláv szavakkal szólott hozzá: „Bocsáss meg, Szekula, én sem tudom, mitévő legyek. Lássad be, tenmagad, mily súlyos baj nehezedik rám is. Ne sírjál, könnyeket ne hullas. Nem jutok el talán én se, de talán a regiment se jut el a messzi hajnalcsillagig. Elmúla hát s olyan gyorsan múla el az én hosszú életem is. Amerre útunk vezetend... arra is halált látnak szemeim.”

Aztán elővezették a szerencsétlent, övig meztelenül, ennek a keskeny folyónak egyenes, élő két partjához, amelyek között kellett a testének a mező messzi túlsó részére átúszni és amelyek fölött, mint fűzek ágai, emelkedtek a vesszők.

Mikor lábain eloldották a köteléket, szájáról is levették a kendőt és talpra állították, jajgatni kezdett, mintha már érezné a vesszőket, de ez nem segített, ugyanabban a pillanatban hátulról betaszították a két sor katona közé.

Az elsők ügyetlenül a fejére csaptak. A vessző a haj alatt feltépte a bőrt, de csak röviden, úgy, hogy a homlokán csupán vékony csíokban jelent meg a vér. A dobok peregni kezdtek.

Egy pillanatra kerekre nyílt szemmel megállt, ekkor azonban mások az arcába csaptak, úgy, hogy az ajka fölhasadt és előszókkent a vér. Csak ekkor kezdett futni a vesszők záporában s a csapások összevissza a fején, a vállán, mellén és hátán érték.

Megkötött kezekkel, ordítva, véresen, nehezen futott, vijjogva vonaglott és tántorgott s messziről, a kocsihoz, ahonnan a császári biztos vérteseivel nézte, olyannak látszott, mint valami nagy virág, amely hol fehéren, hol pirosan hajladozik a szélben.

Mikor először összeesett, leöntötték vízzel és tovább taszították. Az arcára, fejére és mellére patakzó víz egy pillanatra visszaadta látását és erejét, s mikor megtaszították, ész nélkül ismét futni kezdett. Akkor már mindkét füle véresen fityegett a fején, mint a hal kopolyú.

Vérrel előntve még egyszer összeesett, megkötött kezei a katonák lábai közé hullottak s akkor már az orrcimpái is meghasadtak, tenyerét és ujjait szétverték s úgy csüngtek, mint valami kesztyű cafatai.

Megkötött kezeivel hadonászott, a szemére szorította őket. Már nem látott, nem futott, hanem tántorgott, csúszott és elesett teste megtelt a vér forrásaival és patakjaival.

Mikor elesett, a két sor katona a sietségben, hogy minél előbb leadja ütését, összekeveredett és a nagy gomolygában a szerencsétlen fölött egymást kezdték ütni.

A nyakán és mellén felszakadt a bőr, itt-ott véres húscsafatok lógtak róla, a fájdalomtól végül is elájult és lehanyatlott a feje. Mikor néhányszor magához tért, a szörnyű fájdalomtól ugrált a fűvön.

Míndez néhány perc alatt játszódtott le, aztán a felcsert az eszméletlen embert megmosta és bekötözte, alig találva az orrát, száját, fülét és szemét.

A saját édesanyja sem ismert volna rá, ha ölébe veszi.

Az ítélet végrehajtása után az ezred visszatért a táborba. Az őrséget megkettőzték, nemcsak a tábor körül, hanem benn a táborban is.

Mikor a városban megtudták, hogyan büntették meg az ezredet, mindenkit valami vad rettegés fogott el. Ezen az estén már korán bezárták és bereteszték az ajtókat, jóval erősebben, mint máskor. Mikor a holdfény végigömlött az utcákon, az egész város reszketett a rémülettől.

Az este azonban csendben telt el és az ezred a város alatt egész éjszaka nyöszörgött és hánytorgott, mint a megvert eb.

Hajnalban tovább készülődtek. A legközelebbi táborozásnak Radkersburg városában kellett lennie.

Csuka Zoltán fordítása

Torzók

Koncz István

Radatovics Magdának

1.

Saját fényüktől fázna a csillagok;
olyan rideg ez a távolság!
Jól beosztott életek,
mérgezett emberek, egymás arcába
lehelnek.
És meghalnak megértés nélkül, tévhitben.
Otthon a csúcsokon, minden örökké
mozdulatlan,
társtalán, az időn nem lehet megosztolni.
Önző szerelmünk öröm lehet még,
de vágyakozásunkat nem csillapíthatja.
Bizakodó örület!
A becsapottak bosszúja nyíthat-e távlatot?
Farkasok lehetünk,
a kopár erdők befogadnak,
de szereplésünknek mi a célja, ha másképp
nem történhet?

2.

Szenvedélyesen szeress élni;
örökkévalóság minden pillanat!
A jó színész nem vár már semmi
újat, fatálisan végzetes napjai után.
És elvesztik jelentőségüket az apró
kedvtelések is.
(Mennyi pátoszt rejt ez az elragadtatás!)
A puhány életében sosincs változás.

*Buta rendszer!
Vagy csak hülyének kedvtelése
törődni azzal, amihez semmi köze?
Sokkal többre a lelkesedéssel
senki sem megy.*

3.

*Megértettem,
hogy a várakozás nem ad értelmet
életünknek.
A beletörődés végzetes lehet;
gyáva könnye teher, legjava időnket
veszi, s vádja halálra ítél, mert
távlatot nyújtani képtelen.
Szabad emberek vagyunk...
A jelentéktelen dolgokat
egymás számára tartogatjuk, míg
vitrinben szaporodnak az apró pilátusok.
Ez a vak rettenet! okosság nem segít;
felőlünk mindig egy harmadik rendelkezik;
válaszolni nehéz.*

4.

*(Most, hogy egyedül vagyok, őrült képzelettel
festelek meg magamnak, Magda:
lehetsz a hatalmas remény-Róma,
közösséged igája magasztosítsa
halhatatlanná szerelmemet.
Ebben a küzdelemben vesztes nem lehet,
ha tudjuk, hogy az élet csak örömünk ára;
feloldozza átkait a cirkuszi porondok
haldokló gladiátora;
remegő vágyakozással ölt ő is.
Csillagok szerelme lehet ilyen végtelen:
kétezer évre hanyatlík fénye
az igazság bűneinek.
Csak a csillagok szeretnek!
Nem hangulat-köd a beszéd,
felelnünk kell egymás boldogtalanságáért,
rossz ötlet minden magyarázat.)*

5.

*Ma megváltottad életedet,
tudsz-e már mindent, amit a halhatatlannak
tudnia kell?
Együtt vagyunk mi egészek,
naponta magamban kereslek,
mint titkot, hogy megismerjelek.
És csalom magam, mint csalják sokan
magukat: végtére úgymint csalódom kell;
hitet nem nyújt a képzelet...
S ha a varázslatnak vége, felmérhetem
a végtelent.
Ez minden, amit a felismerés ígér.
Végtére, mindenki, vagy így,
vagy úgy, de végzetesen téved.*

Beograd, 1959 január

A titok

Szirmai Károly

Kilenc óra múlt. A fiatal pár a lépcső aljánál búcsúzkodott.

— Jó éjszakát! Köszönjük a szíves vendéglátást

— Jó éjszakát! — viszonzta az ajtóban álló köpcös, őszhajú, barátságos házaspár.

— Holnap este eljőjjenek! — szólt utánuk az öregember.

— Eljövünk! — kiáltotta vissza csengő hangján a szép, szőke, hullámos hajú fiatalasszony.

Aztán hallatszott, hogy hátuk mögött becsukódik az ajtó, megfordul a zárban a kulcs, s ők ketten egyedül maradtak a holdfényes éjszakában.

Mint két nagy, boldog gyerek, egymás kezét fogva és hintázva ballagtak a kavicsos úton. A parkhoz érve, a zömök, izmos fiatalember előre engedte feleségét, mert az út ösvényé keskenyedett.

— Menj előre, drágám — mondta. — De vigyázz, meg ne botolj a kiálló gyökerekben — figyelmeztette, bár nem volt rá szükség, mert a magasan függő hold bevilágított a kopaszodó üstökű fenyők közé.

A fiatal teremtés a park közepe táján hirtelen megtorpant, és ijedten kapott férje keze után.

— Jaj, Géza, nézd! — rebegte inkább, mint mondta. S babonás igézettséggel mutatott egy magányos juharfára, melynek vastag óriáskígyóként, benyúló ágán nagyfejű madarak ültek, és sárga szemükkel éberén kísérték mozdulataikat.

— Úgy félek — mondta halkan, férje karját megfogva.

— Mitől, kis csacsim? Hisz ezek baglyok — igyekezett megnyugtatni. Bizonyára a parkban szoktak éjszaka tanyázni.

— Én mégis félek. Olyan különösek, ahogy kitartóan minket néznek. Szinte már nem természetes.

— A baglyok ilyenek. Olykor egészen bevárják az embert, s még akkor sem repülnek el. Gyere, ne törődj velük.

A fiatalasszony előre indult, de útközben még visszatekintett a mozduatlanul üdögélő nagyfejű madarakra.

— Nézd, milyen világos a hold — mondta, amikor kiértek a parkból. — Még sohasem láttam ilyenek.

— Tévedsz, drágám — válaszolta a férje. — Máskor is volt már ilyen, csak nem figyelted meg. Ma azonban mindennek különös jelentőséget tulajdonítasz.

— Lehet. S én mégis úgy érzem, hogy ma este más a hold, nem olyan szenttelen, közönyös, mint rendszeren. Mintha tüzeesebb volna, több benne az izzás. — Ma este is más. Nem érzed?

— Képzeld. Bizonyára érzékenyebb vagy, mint különben, mert Gyulai különös élményeiről mesélt. Láttam, mennyire figyeled. — Nem szabad magadat képzelmédekbe hajszolnod. Otthon majd kiválasztok egy megnyugtató könyvet. Jó?

— Jó — ismételte a fiatalasszony gépiesen.

Férje észrevette.

— Kis madaram, nyugodj meg már — mondta.

Egy világossárga épület mellett kellett elhaladniuk. Szomszédaik laktak ott. A fiatalasszony nem állhatta meg, hogy meg ne jegyezze:

— Nézd, milyen mélyen alszik a ház, s milyen csend van körülötte. Mintha senki se laknék benne.

— Valóban — hagyta helyben az ura. — Dehát Bernáthék korán fekvő, maguknak élő emberek. Ha egyszer bezárkóztak, tőlük fölfordulhat odakünn a világ. Ők már ilyenek.

— Hát ez meg mi? — állt meg a fiatalasszony lakásuk lépcsőfeljárójához érve. — Nézd! — mutatott a sarkig tárt ajtószárnyra.

— Nem értem — válaszolta zavartan a férje. — Mikor elmentünk, bezártam.

A fiatalasszony dermedten nézett a nyitva álló ajtón a lakás titokzatos sötétségébe. Vajon mi lappanghat odabenn, micsoda szörnyűség vár reájuk?

— Most mit csinálunk? — kérdezte halkán.

— Nem tudom. De be nem mehetünk.

— Nem, nem! — tiltakozott felesége. — Látod, egész este valami nyugtalanítót éreztem mindenben, s te kétkedtélt benne.

— Női képzelmédeknek vettem.

— Pedig így nem maradhatunk.

— Nem. Vissza kell mennünk Gyulaiékhoz, hogy náluk töltsük az éjszakát. De előbb fölmegegyek és bezárom az ajtót.

— Nem, nem! — fogta meg karját a felesége.

— Így pedig nem hagyhatjuk.

— S mit gondolsz, ha az, aki kinyitotta, még benn van...

— Akkor reggel is ott találjuk. Bár ezt teljesen valószínűtlennek tartom.

— Még rágondolni is rettenetes, hogy ott várhat bennünket, mint egy bezárt, szabadulni nem tudó s ezért mindenre képes emberi fenevad. — Hagyd nyitva, hogy elmehessen — kérte.

— Nem. Megyek és bezárom — válaszolta határozottan a férje.

— Ne, ne tedd! — szeretne volna felesége visszatartani. — Az ablakokat is föl kellene tépni — sikoltott benne egy hang — hogy az, aki odabenn van, elmenjen, s a lakás megszabaduljon a gyötrő, ránehezedő titoktól. — De tiltakozó karja erőtlenül hanyatlott vissza, s tehetetlenül megadta magát sorsának.

Férje ezalatt kényelmesen fölballagott a lépcsőn, behúzta és bereteszelte az ajtót, kétszer rá fordította a kulcsot, és dolgavégzetten lefelé indult.

Felesége dermedten figyelte.

— Mit csináltál? — szeretett volna fölsikoltani. — Most bezártad a titkot, és sohasem lesz tőle szabadulásunk.

De ő, mintha észre se venné felesége levertségét, nyugodtan mondta:

— Így mehetünk is.

Elindultak hát. De a fiatalasszony pár lépésről visszanezett a bezárt házra. Most idegennek találta. Titokzatosság lengett, lebegett körülötte. A titokzatosság belülről szivárgott ki, és terjedt szét a levegőben. Úgy érezte, hogy ezentúl éjszakánként mindig ott settenkedik a vaksötét folyosón, és sohasem lesz tőle nyugta. Ó, bár sohasem tört volna be életükbe!

Valószínűtlen utazás

Sáfrány Imre

Mit gagyognak a vonatkerekek egy vagy két átvirrasztott éjszaka után? Fütyülők szólalnak meg a fülben és az agy kénytelen tudomásul venni önön kimerültségét.

Miről álmodhatsz ilyenkor?

Hiába nézel ki az ablakon, az éjszaka tükröképedet vetíti vissza.

Hiába nézel körül a fülkében, a fülke olyan, mint tegnap éjszaka volt. A fülke olyan, mint tegnapelőtt éjszaka volt. A fülke minden éjszaka egyforma.

Felcsapod a kartámaszt és kihúzod egy kissé a heverővé változtatott ülést, hogy kinyújtózz végre. Felnézel a fülke mennyezetére. A sárga villanyfény mindig erőszakos. Úgy érzed, hogy oda is belédvilágít, ahol kívülről jött fényre semmi, de semmi szükség nincs.

Egy kattanás. Egy rövid kattanás, és megváltozik a fülke arca.

Halk, lila fény vesz körül és megérzed, hogy hatalmad van a fülke fölött, mert lám, a vonatnak nem parancsolhatsz — fut a maga pályáján, a komoly menetrend parancsaihoz híven —, de a fülkében te uralkodsz.

Jól esik az egyedüllét és az ablak tompa tükre. Még a mozdonyzakatolás és a kerékkattogás is jólesik, mert a lila fény letompítja a zajokat is.

Levedet a cipődet, és végignyúlsz a puha üléseken.

Lehunyorod a szemed.

Elernyeszted izmaidat.

Átengeded magadat ennek a fegyelmetlen ritmusú ringatásnak.

Ilyenkor a másodperc századrésze elég ahhoz, hogy fokozottan megérezd: az eperfához viszonyítva rohan a vonat, hozzád viszonyítva rohannak a sürgőnypóznák, de a vonathoz, az eperfákhoz, a sürgőnypóznákhoz viszonyítva állnak a csillagok.

Hallod, hogy nyílik a fülke ajtaja. Biztos vagy benne, hogy valaki benyitott. Téged néz. Fel szeretnéd nyitni a szemed, de ha egymásra néznétek, osztozni kellene a hatalmon a fülke fölött.

Most csukja be maga mögött a fülke ajtaját. Lábujjhegyen jön az ablakig. Ki szeretne nézni az éjszakába. De az éjszaka megbújt az ablaküveg mögött. A jövevény rádnéz, hogy megbizonyosodjon: alszol-e? Te egyetlenesen lélegzel és vigyázol, hogy szemhéjaid is ernyedten kerüljenek szét szemgolyóidon, nehogy egy rakoncátlan reflex eláruljon, hogy csak színleled az alvást. A jövevény elégedetten emeli vissza tekintetét az ablaküvegre. Egy kézmozdulat a haj sejtelmes szökesége felé. A jövevény elégedett, te azonban tudod, hogy a búza-virágkék szemekből már rég kiapadt a fény, mely oly széppé tette a barka-ágas Jegricska-parti tavaszt. És azt is tudod, hogy a hamvas arcbőrön az ibolyaszedés óta sok sok férfiszáj hempergett végig... szinte érzed a lila fényben semmibevesző szarkalábakat szeme sarkában és a nyakán párhuzamos körökben gyűrűző ráncokat.

Míntha rajtakaptad volna a tükörbebáméskodáson, a jövevény hirtelen, de azért óvatosan, nehogy zajt csapjon, leül az ablak mellé. Feszesen ül, mintha fűző szorítaná derekát, térdei szorosan egymás mellett, — bámulják profilodat. Eszedbe jut, ha most bal keziddel kinyúlnál, tenyered egyetlenegy rutinos simogatással csúszhatna végig mindkét térdkalácson.

Nagy robajjal nyílik újra a fülkeajtó, és szemhéjadon át megérzed a sárga fényt. Az ismert kattánást hallod és a sárga fény megtízszereződik. Ki kell nyitnod a szemedet.

Hirtelen balra fordulsz, de csak az üres fülkesarkot látod. Az ajtó felé fordulsz, s az ajtóban megpillantod a kalauzt.

A kalauz óriás. Érzed, ha fújna egyet, csörömpölve röpülne ki az ablaküveg és a mennyezetről az éjszaka felé kalimpáló sárga fény összeütközne az üvegszilánkokon át betóduló kerékkattogással és lezuhanna a sinek mellé a kavicsokra.

Szerencsére a kalauz vigyázva lélegzik, mert ő felel a fülkék alkatrészeiért. Csak az utasokért nem felel. Az utasokért önmaguk felelősek.

Vigyázol, hogy észrevegye rajtad, mennyire, fontosnak tartod megjelenését, de, míg zsebidben kotorászol, kitartóan a jövevényre gondolsz.

A kalauz úgy tesz, mintha nem venné észre, hogy másra gondolsz, és megalégszik azzal, hogy kötelességtudóan mimeled a neki kijáró tiszteletet. Amikor felényújtod a vonatjegyet, az ajtóból előrehajol, eltakarja a vállával a mennyezet sárga fényét és önnönmaga árnyékában, kislámpával jól megvizsgálja menetjegyed. Tudomásul veszi, melyik állomáson szálltál föl a vonatra, és melyik állomáson kell elhagynod a vonatot. Megfordítja a jegyet, ellenőrzi a bélyegző dátumát és miután teljesen megbizonyosodott róla, hogy nem jogtalanul utazol, egy villámgyors mozdulattal átlyukasztja és visszaadja a jegyed.

Te átveszed, azonnal visszadölsz régi helyedre és behunyod a szemed. A kalauz fölegyenesedik, vizsgálódva néz végig a fülkén, mintha újra megakarna győződni róla, hogy valami furcsa valószínűség folytán nem kerülte-e el figyelmét valami potyautas, aztán egy kegyes mozdulattal felnyúl a kapcsolóhoz.

Szemhéjad görcse fölenged, tudod, hogy újra a régi lila fény vesz körül és tudod, hogy ez a robaj, amit most hallasz — ajtócsukódás.

Hogy tűnhetett el a jövevény? Mégsem vagy olyan nagyon fáradt, hogy ne jusson eszedbe: valaki csak benyitott a fülkéd ajtaján, látta, hogy alszol, nem akart háborgatni, újra rádcsukta az ajtót és továbbment a folyosón.

A többi a képzelet játéka volt.

Még jó, hogy a képzelet játszhat, gondolod, s hagyod, hogy halántékkodat leheletfinoman simogassa a jövevény. Annyira még nincs itt, hogy szólj hozzá és ő válaszoljon, hogy visszasimogathasd, de mégis itt van, érzed egy lehetét szemhéjadon.

Akarom, hogy benyisson, gondolod, és egy csöppet sem csodálkozol, hogy halk ajtónyitást és ruhasuhogást hallasz, és hallod, hogy óvatos mozdulat nyomán, szinte hangtalanul becsukódik a fülkeajtó. Lépteket vélsz hallani, egészen fejedig jönnek a léptek, aztán lábujjhegyen vissza az ajtóig. Nem akarom, hogy kimenj, gondolod és hallod, hogy fém csúszik a fémén, behúzza a függönyt.

Lám, gondolod, sikerült átmentenem a játékot az álmomba. Nem mersz mozdulni. Félsz, hogy felébredsz. Egyenletesen lélegzel és figyeled: most veti le a kabátját, most nézi magát az ablakban.

Persze, hogy nem veszi észre a szarkalábakat, gondolod, de még jóformán be sem fejezted a gondolatot, még el sem képzelted, milyenre festhette szőke haját a lila fény, még meg sem érezted inas lábszárait, melyek ott nyúltak fel balválladtól egy arasznyira, még képzeleted le sem rajzolta az alólnézetből arcra vetődő mellek kettős domborulatát, érezted, hogy tenyere karodra csúszik... Érzed, a másodperc ezredrésze alatt megérezed, hogy most vissza kell fojtanod a reflexet és mozdulatlanul kell túrnöd a tenyerét, különben elillan az álom...

Hallod a nevedet. Élő hang kérdezi: „Alszol?” „Alszom” válaszolod, „de ha kinyitom a szemem, felébredek és egyedül maradok.”

„Jó” — hallod a hangját. Fátyolosan cseng, mintha lila fény szűrte volna át és biggyesztett volna hangfogót külön-külön minden szóra — „hagyd csukva a szemed, jobb is, hogy csukva tartod a szemed... Régen utazol?”

„Mindig utazom” — válaszolod halkán, — „és a vonatfülkék minden éjszaka egyformák. Először sárgák, később lilák. Ez most lila. Ugye milyen szép halványlilák? Az ember észre sem veszi a szarkalábakat a szeme sarkában. Tudom, hogy az előbb nézted magadat az ablak tükrében. Mindenki nézi magát az ablak tükrében.”

„Ne beszélj most ráncokról. Ilyenkor nagyon szépre kell gondolni, és ha nem tudod elmondani, mire gondolsz, jobb ha egy szót se szólsz. Érzed a kezem?”

„Érzem” — válaszolod — „valóban érzem a tenyered, itt pihen bal karomon. Emlékszel? Ibolyát szedtünk a Jegricska-parti temetőben. Hosszú, szőke hajfonatod volt és ahogy leguggoltál, hajfonatod ott hancurozott az ibolyák között.”

„Emlékszem”.

„— Rozsdás pléhkrisztus bámult ránk...”

„Emlékszem”.

„Jusson csak eszedbe” — súgod — „mennyit lófráltam utánad. Szent ég, mennyit lófráltam utánad. Még a templomba is azért mentem, hogy téged nézzelek. Emlékszel? Milyen jóízűket cigarettáztunk tarkaabrosszú kocmasztalok mellett?”

„Igen”.

„Annyira szerettelek, hogy az első tiltakozásodra mindig elernyedtek a karjaim. Sajnálom, sohasem öleltelek úgy meg, ahogy másokat.”

„Sose sajnáld!”

„Miért?”

„Mert akkor elveszítettél volna egy végnélküli vágyakozást.”

„Tudod-e mi lett a Jegricskából? Nagy kotrógépek és emelődarus vaskanalak szélesítették szét fűzfabokros partjait. Sárga agyag meztelenkedik most az ibolyák helyén és akiket odatemettek a part közelébe, azoknak csontvázait szétharapdálták a vaskanalak... A vágyakozások végesek.”

„Elveszem a kezem, jó?”

„Nem bánom. Úgy is tudom, hogy itt vagy. Ilyen valószínűsége van még sohasem álmodtalak meg.”

Hozzádhajol. Érzed a lélegzetét: forró és szaggatott. Szája itt mozog a füled mellett, és melle, a könnyöködet érinti. Érzed bőrének illatát. Jószagú, asszonyillat.

„Hallasz?”

„Olyannak hallom a hangod, amilyenek álmodozásaimban elképzeltem. Kár, hogy azelőtt sohasem hallottam ilyennek a hangodat. Ibolyaszédéskor egyszer közelhajoltam hozzád: akkor ócska kölniszagod volt, most jó asszony-szagod van!”

„Pimasz, te nem alszol”.

Érzed, hogy fölegyenesedik, hangja elcsuklik és nem tudod az első pillanatban: sír-e vagy nevet. Egyre bizonygatod magadban, hogy ez is az álomhoz tartozik. Mindig hangosabban nevet, vagy sír. Mélyen magad alatt fékek szorulnak a kerekre, s most már biztos vagy benne, hogy álmodtad az egészet, hogy nem lehet a végtelenségig álmodni. Most már biztos vagy benne, hogy felébredtél.

Hallod, hogy nagy robajjal kivágódik az ajtó. Hirtelen tágranyitod a szemed: az óriáskalauz ott áll az ajtóban. Csípőjéből kis lámpája szemedbe szűr. Odanyúl a kapcsolóhoz és sárga fényesség önti el a fülkét.

Olyasvalamit mond, hogy kelj fel, mert ki kell szállnod. A menetjegyed eddig érvényes.

Az ajtó becsapódik. A kerek csikorognak. Felugrasz.

Le akarsz hajolni, hogy előhúzd a cipődet, de csak állsz mozdulatlanul, felpuffedt lábaddal, harisnyában a fülke olajos padlóján, tenyeredből kihullik a menetjegy.

Egymás szemébe néztek és végigbízserregnek gerinceden az összes együtt-töltött éjszakák. Haja már megszurkült és vénült az arca is — gondolod —, de a nézése és a teste megmaradt olyannak, mint régen. Itt áll előtted a széles, húsos asszonytest, szemedbe néz, a vetkőző és vetkőztető asszonyi nézés.

„Megnémultál?” — kérdezi halkán.

Te tovább hallgatsz és nézed azt a homlokára szabadult vaskos szürke tincset és nem jut eszedbe egy épkezláb gondolat sem.

„Leszállsz vagy maradsz?”

Jó, hogy kitaposott cipőm van, gondolod.

Lehajolsz.

Kihúzd cipődet a fekhelyed alól.

Szempillantás alatt beléjük huppansz.

Fölegyenesedsz.

„Mennem kell”, mondod, de hangod idegenül cseng önmagad előtt.

A fülkeajtóban még visszafordulsz.

Látod: ott áll a sárga fényben. Szeme búcsúzik tőled.

Megszurkült a szeme is, gondolod, azelőtt meleg barna szeme volt és amikor hívott, sárga fények táncoltak szivárványhártyáin.

Te cipeled a lábaidat? Vagy a lábaid cipelnek téged?

Mögötted maradt a kormos állomás.

Friss neoncsövek gyöngyházfényében lépkedsz.

A tetők és tornyok fölött már világosodik az ég.

Hallod: az állomásról most futnak ki a vonatok.

Tudod: nemsokára kialusznak a neonok és kinyitnak a pékek.

Nyári ég alatt

Thurzó Lajos

*Pirosló alma-arcok a fáról, rám nevetnek
s burgonyabokrokból lepkeszines selyme
leng lágyan a szememnek.
Olyan az ég, mint megcsodált,
szép, tiszta szeme
a szomszéd kislánynak,
ki ott áll mindig a kertben fehéren
s felnéz a lombos fák alul
kezében lekváros kenyérrrel,
melyre a nap aranyló cukra hull.*

*Ragyog a nap, nevet az ég,
a szellő leng, nyári hő
a tengeri arany gyümölcsét bontogatja.
Oly meleg van, hogy majd elég
két fal közt a pók csodás fonatja...*

*Szívem nem bírt magával,
kiugrott előbb innen,
mint én a határba
s jaj most sietek, szaladok
repesve utána...
De megvárt szépen, hol a mező
végtelen kapuja tárul,
hol búzatáblák ringnak
és poros csend
megérett gyümölcs hull a fáról...*

*Az árok partján, hol megültem,
visszatettem oda szépen,
hol dobogni szokott,
a hűtlen szívem, mely a nyári ég alatt
kis kertben otthagyt...*

*Kedvesebb itt,
pacsirták ezüstös dala cseng.
A szeme, a sziv s a vén eperfa
az útszélen ott
színes csodákon szépen elmereng.
Árok vizében fürdik a nap is,
mintha nem lenne elég tiszta...
Lábam alatt mozog a föld
a hallom, hogy csipog a nyirkos sárban
sok giliszta.*

*Zsombékből lassan felinal
eresen sáros gólyaláb.
Odakiáltok. Nagy szárnya lomhán visszaint,
Béka mászik a sáros árokpartra
s piros nyakkendőmre furcsán rákacsint...*

*Nád susog, selyem fű zizeg,
száz meg száz kis zenészünk
vígán harsonáz.
Távolból mintha játékpisztolyból lőne valaki:
ostort pattogat morcos kis kanász...
Ő megölelek itt mindent:
a nádat, füvet, árok karikás vizét,
libbenő lusta gólyát, méheket,
trillázó kis zenészeket,
pattogó morcos kis kanászom
s kibomlik felettem még jobban a nyári ég,
ahogy ülök a parton
vagy a pántlikás kis utakat járom...*

Verebek a fengerparton

Thurzó Lajos

*Csendes, szép rónánkról,
mikor ide jöttem
furcsa vágytól űzve,
csak arra nem gondoltam,
hogy találkozok veled,
kicsi madárkám...*

*A tenger hintás vize most a párnám,
Egész nap ringok a puha nagy pamlagon,
és szívem halk ütemén
babrálva nézem és hallgatom,
mint játszik sok fodros tünemény,
hol egybefolyik ég és víz.*

*Megsimogatom hát
borzas tolladat,
gondolatban persze csak,
s a pici lábadat méregetem én
a pálmafa békés levelén,
hol előbb még csöppet ölelkezett
a napsugárral.*

*Elcsattant aranycsókjuk után
te a pálmára libbentél után
úgy mint nálunk utak porából
testvérkéd, ha száll
a fára, hogy igyon az eper borából.*

*Mindig szerettelek,
madarak legszegényebbje.
Sorsod volt az én szürke sorsom.
Hangom is a te vékony csiripelésed
nádsíp-zenéjével trillázott
a nagy, szárnyas madarak zordon
világában. Ott csak maradékot
szedegettünk veled,
ha nagy csőrök lakomája végén
kevéske morzsa maradt a porban
vagy a díszes nagy tálak szélén...*

*Mert akartuk sok-sok veréb:
változott a világ.
megcibált szürke tollunk most
a legszebb madarak díszével lobog,
s értünk ring a kékben minden ág.
A tenger is ezt súgja,
ezt a hegyek, a pálmás liget, a fenyők,
és ezt üzenik, kik engem küldtek ide,
a búzás szép mezők.*

*Holnap, ha hulló ezüstben felébredünk,
szállj ide újra a pálmafaúgra
és ha tengerrel majd
szabad világunk int,
örvendjünk együtt hát megint.
Ne vessünk fel dalos, nagy kedvvel
a tiszta égre
s köszöntsük véled, kis veréb sorstársam
szabad, szép napunk,
mely nekünk is felragyogott végre...*

Szegény apánk

Thurzó Lajos

*Az örök semmibe korán lehullt,
fiatal volt még ötven se múlt. —
Ködből derengett az őszi délelőtt,
sirtak a fák házunk előtt.*

Szegény apám!

*A sárga levelek mint sebzett madárcák
röpködtek szobánk ablakán.*

Kint az eső motozott, zenélt:

Hullt a sok árva,

szomorú taktus az út sarába...

*A küszöbről néztük félve a harcot,
anyánk meg hárman mi.*

Láttuk, a szeme lángban hogy ég.

Felült az ágyban és akart kiáltani,

hogy nem akar elmenni még,

jaj, nem akar elmenni még...

erősebb volt az ellenfele,

hiába közdött szegény vele,

és később csak csengett,

könyörgött már,

szeméből folytak a könnyek:

„Te sötét halál, hát azt enged bár,

hogy tőlük még halkán elköszönjek...”

De kihunyt az élet,

ki kedves volt nékünk,
s, kik maradtunk árván,
sírva összenéztünk...

És még sokáig sírtunk,
sírtunk egyre csak tovább,
kisebb lett mindennap a kenyér,
az élet mindig mostohább...
S hogy hullt a szegénység
vészes árnya ránk,
visszavágytuk szegény, jó apánk.
Álomvilágban élt ekkor már velünk.
Hajunk turkálta,
csókolta álmos kis szemünk.
Ólében ringatott ringó pamlagot
s hogy elringtunk, elnézett hosszan
s mint a mélység, mélyen hallgatott...

Akkor még nem értettük, most már igen
tört fényét a fáradt szemeknek,
hogy miért sírt apánk befelé mindig,
amikor mások hangosan nevettek.
De könnyeit sohase láttuk,
mint a mosolyt is
csak néha nyilani az ajkán:
belül csepegték valahol
mint őszi vizek
a fájó lelke alján...
Fáj a szívünk nagyon,
hogy nem lehet velünk,
korán kettőbe tört
drága, jó életünk.
Belül a fájás most
nem égne, sajogna.
Haja fehér lángja
Ó, ha itt lobogna!
Itt dobogna szíve,
szeme itt tüzelne,
a nagyszékben ülne,
milyen szép is lennel!
Mint egy öreg kertész
merengne álmain,
mondaná boldogan:
én szép virágaim...
Illatoznánk neki,
kelyhük lenne nyitva,
szivére a sok méz
hadd csurogna vissza...

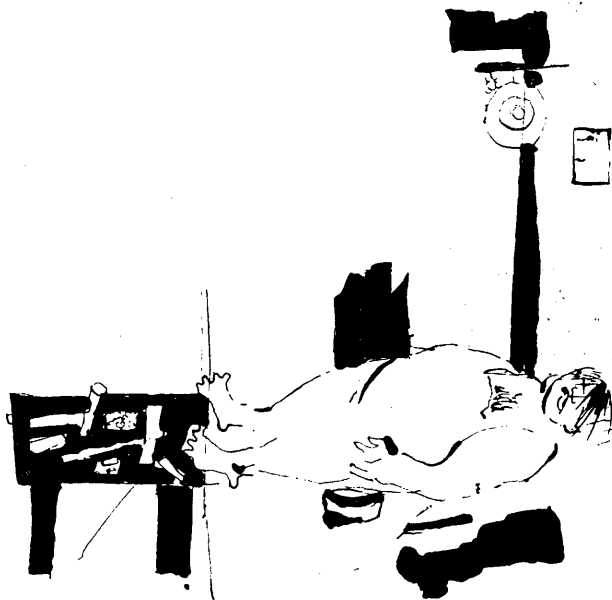
Fogósvi szürkületkor

Deák Ferenc

Az összevissza szóródott kis házikók szürkületkor fesledeznek, szétron-
gyolódnak... Elvesztik éles vonalaikat a házvégek, elvesztik szomorú
gyermekhangjukat a pincelakások. A fény és a sötét határa ez, ilyenkor a
bizonytalanság az úr. Az öreg cipész épp azért élvezi a félhomályt, mert
ilyenkor minden bizonytalan. Nyúl a dikicsért, és valamivel megszúrja a
kezét. Nagyon kacag, hogy csak úgy rezeg belé a kis vityilló, aztán foly-
tatja a tárgyak hajhászását a sötétben. A faszögekért nyúl. Nem, ez nem
faszög, valami más. Megszagolja. Áh ez a viasz. A viasz. Aztán keresi a
cérnát, időközben meg valahova letette a tűket. Így megy a játék, amíg az
utcán föl nem gyúl a villany. Akkorra annyira földúlt a műhelyt, hogy
tán semmi sem maradt a régi helyén. Az öreg mérges. Minek gyújtják meg
az utcai lámpákat ilyen hamar! A játék, ez az egy életen keresztül foly-
tatott játék befejeződik abban a pillanatban, amikor becsap a gyér fény a
piszkos ajtóüvegen, és az öreg meglátja, hogy hol a dikics meg hol a cérna.
Ilyenkor zokoghatna. Most feláll és gondolkodik egy csöppet. „Tegnap
voltam Kálmánnál, ma a borbélyhoz megyek.” És lassan folyik minden a
rendjén. Az öreg bezárja a felforgatott műhelyt, aztán elindul... Valamit
dudorász. Örül, hogy a borbélyhoz kell mennie. Úgy várja ezeket a napo-
kat, mint az ünnepnapokat. Minden másnap jár a borbélyhoz. Most így
útközben kezdi összeegyeztetni az esti „fogósvit” ott a műhelyben és a
borbélynál történő dolgokat. Mind a kettő megismétlődik, és mintha az
egyik folytatása volna a másikkal, mintha az egyik nélkül nem következ-
hetne be a másik. Halkan kacag. „Igen, a borbélynál folytatódik minden,
csak valami más módon.” Most, így útban ki kell gondolni, miről is fognak
vitatkozni ma este. Mindig új témát kell kieszelnie, mert okvetlenül vitat-
kozni kell! Megtorpan egy pillanatra: de miért is kell vitatkozni?

— Miért is kell nekünk vitatkozni? — kérdezi hangosan, mintha saját
magával incselkedne. Megint elmosolyodik. — Mert kell! Mert veszekedni

Dobó
Tihamér
illusztrációja

kell. Akkor jön a legérdemesebb dolog: nem tudod, hogy melyik pillanat rejti magában a befejezést. A befejezéssel játszani a legszebb. Évek óta, évtizedek óta játszani vele, mintha az istennel játszana az ember.

Benyit egy kis kapun, aztán egy sötét, mély udvarban ballag előre. Egy kis barakk előtt áll meg.

— Vida! — kiált be kicsit fojtott hangon.

Bent lámpa gyúl, aztán kinyílik a barakk ajtaja, hatalmas, elhízott ember áll az ajtó mögött. Szeme idegesen táncol, tekintete egészen zavaros.

— Megjöttél? — kérdezi, aztán becsukja az ajtót és ráfordítja a zárat.

— Megjöttem — mondta az öreg és cinogva felnevet a kövérré. Leül egy székre a lámpa alatt és kigombolja az ingét. — Megélesítetted rendesen azt a kést? Tegnapelőtt elég életlen volt.

— Most éles — válaszol a kövér. Bekeni szappanhabbal az öreg arcát és elkezd kapargatni azzal az öreget, nyaklós borotvakéssel.

— Ej, ezek az emberek! Nem szeretik, ha igazat mondunk róluk — kezdi kihívóan az öreg .

— Mi közöm az emberekhez? Semmi! — morogja amaz.

— Dehogy nincs. Hát miért kell neked titokban dolgoznod? Talán azért, mert...

— Azért, mert senki sem szereti, ha levágják a fejét!

— Talán csak nem vágod le a vendéged fejét?

— Nem... de azt mondják, levágnám... ha...

— Gyáva vagy... gyávák az emberek...

— Miért? De miért?

— Talán azért, mert a sors túl kegyetlen, barátom!

— Mi az én sorsom? — horkan fel a borbély és remegni kezd kezében a borotva.

— Te képtelen vagy minden munkára, képtelen vagy bármire is!

— Ez az, amit nem akarok beismerni! — És a borotvapenge hangosan serceg a bőrön. Öreg penge, a háromnegyedén kissé megrepedt, de a borbély mindig ügyelt, hogy ezzel a részével ne borotváljon, nehogy megkarcolja a vendég arcát. Néhány rozsdafolt is vörösödött azon a részen annak bizonyosságául, hogy ott tényleg nem használják.

Nagy csend ül a szobára. A borotvapenge nem hallgat. Egyre hangoztabban serceg, de mindig szabályszerűen és a repedésnél még csak hab sem került rá. A gége fölött serceg a leghangosabban.

— Allj! — kiált fel az öreg. — Örültem nem borotváltatom magam!

A hatalmas ember fölördít. Megint jön a szívroham. Leemeli az öreget a székről, fejét térde közé szorítja, és remegő kézzel, csikorgó fogakkal, habzó szájjal folytatja a borotválást. Az öreg egyre figyel, hogyan serceg a borotvapenge, merre futkos, hogyan fordul. Mire kész a művelet, amaz elterül a földön, ott hempereg, ordít. A borotva is ott hever a földön.

Az öreg megmossa az arcát, aztán végtelenül megelégedetten végigballag az udvaron. Büszke. Ez volt a legszebb eset hosszú évek során.

— Ma igazán nagyon közel volt a befejezés — mosolyog az öreg. — Harminc éve, harminc éve minden másnap... és csak ez a másnap létezik, ez a másnap, amikor nem tudni, mi lesz, nem tudni, melyik pillanatban áll meg a ferdén fektetett borotvapenge és mikor fordul élére, mikor metszi el a torkod. Milyen üres lett volna ez a harminc év ezek nélkül a másnapok nélkül, ezek nélkül az ordítások nélkül? O, milyen hatalmas is az emberi ész. Megtalálja élete értelmét, megtalálja az igazi kötelességét. O, ... valóban ilyen nagy az ember? Szinte szégyellem magam... Ilyen nagy az ember! Ki tudja használni a perceket, az idő üresen marad utána, mint a viasz, ha a mézet kiszopják belőle. O... szinte szégyellem magam a büszkeségtől, a büszkeségtől, amelyre jogom van! — Ragyognak a szemei, és ő a legboldogabb a világon.

Másnap reggel, mint rendszeren, bepálkázott, aztán szuszogva bement felforgatott műhelyébe. Ásítózott, kalapácsolt, nyesegetett és csak délután kezdték meglepni a gondolatok. „Jól van ez így? Hát jól van ez így? Nem tudom, hogy kivagyok... Mindenki tudja, hogy ki... mindenkinek joga van rá, hogy tudja! Igen, de mit is csináltam én az életemben?” — Aztán nagyot csapott a levegőbe. — „Ez az, ami igazán nem fontos! Hiányzik-e nekem valami? Végre ideje volna rendezni ezeket a gondolatokat is... Érdekes, sohasem gondoltam ilyesmire. Mi, de mi is hiányozhat nekem? És nevetett.

Késő délután volt már, amikor Kálmán beállított hozzá és közölte vele, hogy Vida, a szívbeteg borbély meghalt.

— Ott találták a putri közepén elterülve, mellette a borotvapenge. Valakit borotvált azelőtt. — Szerencséje volt a vendégnek — mondta Kálmán, és elment.

Az öreg reszketve állt fel.

— Erre nem gondoltam soha. Erre az egyre nem gondoltam soha. Itt befejeződik minden. Mind a ketten megöszültünk és a végén... ez a vég! Valójában ez a vég. Hát csak ilyen hatalmas az ember? Harminc év alatt annyira sem képes, hogy elmetssze valakinek a torkát! — Nagyot kacagott az öreg.

Egy hónapig nem bírt vele senki. Éjjel-nappal ivott. Az üzletét és amit negyven év alatt megtakarított, elitta örömeiben. A végén azért már ideges volt. Egy hónap alatt meg lehet szokni, hogy állandóan kacagjon az ember, de azt, hogy ne borotválkozzon, nem lehet! Egyszerre elfogyott a büszkesége, s nagyon hiányzott. Már annyi se volt belőle, hogy legyintsen, ha valaki megkérdezte, mi hiányzik az életből, vagy mit ért el az életben. Váltig vádolta az embereket, hogy képtelenek a legapróbb kötelességek elvégzésére is. — Az ember a legmegbízhatatlanabb a világon! Túlon túl jó ahhoz, hogy embernek nevezzék! Ó, de hol van az ember? — kiáltott fel ilyenkor, és fehér szakállát tépte. Maga sem tudta már, hogy kit is vádol. És ha leereszkedett az este, minden bizonytalanságba libbent megint, amikor újra kezdődik az emberek és tárgyak fogósdija, s amikor titkon mindenki egyre számolgatja a másnapokat.

A doboz

Bányai János

Már évek óta minden este a Parton sétálok. Emelt fővel megyek el a padok mellett, a katonaságnál így tanították, és én mindig jó katona voltam, nem néztem jobbra se, balra se, az unalmas padok buta szerelmesei ügyet sem vetettek rám. Nem mentem messzire, mindig csak a Part megvilágított részében sétáltam: amarra túl, a fák mögött sötét volt, és a feketeségből mindig idegen szemek vizsgáltak. Nem tanultam senkitől sem félni, egészen közönséges, életadó érzés volt bennem. Az emberek szerettek, mert nyugodt voltam, kimért és elégedett, mindig elégedett. Azt hiszem, ez volt egyetlen jó tulajdonságom és ehhez mindig szigorúan tartottam magam. Sohasem törődtem a folyóval. Mindig a sétány volt számomra fontos és az a hely ahova léptem.

... Nem tudom hogyan, de később megváltoztam. Nem törődtem többé a Parttal, esti sétáim elmaradtak: ekkor éreztem először, hogy elégedetlen vagyok önmagammal, kinn különös meleg idő volt, és ez engem mindig idegesített. Azt hittem, hogy elvesztem: régi szokásaim eltűntek, mintha levetkőztem volna őket.

Aztán új ötletem támadt. Szerettem volna, ha az emberek meghajolnak előttem. Napoleoni önteltséget keltett bennem ez a gondolat.

Kimentem az utcára.

Cigaretára gyújtottam és vártam az első áldozatot.

Nem vártam sokáig: egy borostásképű, nagyszemű legény állt meg előttem és tüzet kért. A kezem reszketett: régóta vártam ezt a percet. Tudtam, hogy új fejezet kezdődik az életemben. Tudtam, hogy minden megváltozik majd körülöttem. Csodálkozást keltenék mindenkiben, ha elmondanám, hogy előttem hajlongnak az emberek. És ami a legfontosabb: önként hajlonganak. Főúr voltam egy kastélyban, és mindenki más csak lakáj. Reszkettem a gógtól, hajóárbocnál is magasabb voltam, hosszabb a hídnál, tarkább, mint a falragasz. Az első kísérlet sikerült. A legény egészen a derekamig hajolt. Ha

úgy tetszik, mindenkit magamhoz láncolhatok, mindenki a derekamig hajol, én pedig mindig lazán hordom a nadrágszíjamat. A kezemben sohasem aludt ki a cigaretta: azontúl minden este a Parton voltam, feszesen sétáltam a lámpák alatt, — így tanultam a főuraktól — és vártam a hajlongó embert. És ő mindig megjelent. Minden este meghajolt előttem egy ember: ha így folytatom, életem végéig lakajom lesz az emberiség. Mosolygós arccal fogadtam a hajlongót, szépen kérte tőlem a tüzet, és én csak a szíjamig emeltem fel a cigarettámat. Lehajolt, és én a nyakába láttam: minden embert felismertem már a nyakáról. Tudtam, a nevét, ha megláttam a nyakát, tudtam ki a szeretője, tudtam, hogy titkon gyilkolt és tudtam, hogy melyik kocsmába jár bort inni. Sokszor már-már elnevettem magam, de az emberek illedelmesen hajoltak meg előttem, illedelmesen köszönték meg a tüzet. És senki sem ismert fel. Egyetlen ember sem vette megalkodásnak. A szobámban mindig hatalmasat nevettem a sé-ták után. Később sajnáltam, hogy nem vezettem naplót.

A hivatalban mosolygó arccal jártam-keltem, az osztályfőnök elégedett volt a munkámmal, és én boldog voltam.

Ez volt a legújabb fölfedezésem: a boldogság. Észrevétlenül váltotta fel az elégedettség érzetét, vagy teljesen egygé váltak. Most ezt a szót fokoztam a végtelenségig, és valahányszor learattam vetésemet, nyugodtan húzódtam a párnák közé: sohasem jutott eszembe, hogy inkvizitor vagyok.

— Király úr, maga egészen megszépült — mondta egyszer a háziasszonyom, és én elégedetten elmosolyodtam.

— Magával történt valami — folytatta. — Talán nőszül, Király úr?

Hangosan fölnevettem, és ő kihúzódott a szobából.

Valóban gondoltam arra, hogy megnőszülök, de ezt nem árultam el senkinek sem. Negyvenéves voltam, erős férfi, kialakult, de nem megmerevedett szokásokkal, kisigényű — a legboldogabb házaseletet tudtam volna teremteni egy kedves házastárssal. Számolgatni kezdtem nőismerőseimet, és rájöttem, hogy csak Vermes felesége felelne meg. Nagyon szerettem Vermest, de most alig vártam, hogy bosszút álljak rajta. Az emberek boldog hajlongásának új változatát akartam előkészíteni. Vermes a mi irodánk szomszédságában dolgozott. Igyekeztem minden mozdulatát kitanulmányozni. Tudtam, hogy szereti, ha megkínálják cigarettával, ilyenkor mindig előkapja zsebéből kis, zöld öngyújtóját és kedves, köszönő mosollyal ad tüzet. Tudtam, hogy a hivatalos idő után mindig cigarettára gyűjt a hosszú folyosón, úgy megy ki az utcára. Csak a kis, zöld öngyújtó izgatott.

Lestem a pillanatot, hogy mikor megy ki az irodából. A kép tükrében láttam az ajtót, és amikor elhagyta az irodát, azonnal átmentem, de a kis öngyújtót mindig magával vitte.

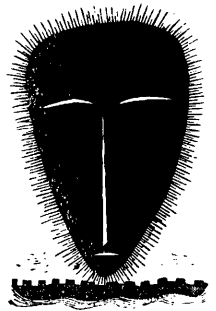
Vermesné is megútáltam. Szerettem volna összeesküvést szőni vele férje ellen, de hamarosan letettem a célomról, Vermesné mindig szépen mosolygott.

Ezentúl szinte követeltem magamtól a bosszút: nem akartam vereséget szenvedni.

És sikerült.

A kis, zöld öngyújtó a kezemben volt.

A hivatalos idő után Vermes nyomába léptem, jobb zsebemben néha a kulcsokhoz ütődött az öngyújtó, és ez az apró kis hang kezeskedett a győze-

lemért. Éppen csak az első hamut vertem le a cigarettámról, és akkor Vermes elővette a dobozát, kihalászott belőle egy kemény cigarettát, közben dűnyögött valamit és tüzet kért tőlem. Arcomon a szolgáltrakész mosoly mögött ott lapult a boldogság naiv érzése. Szokás szerint, csak a nadrágszíjamig emeltem fel a cigarettát. Sikerült! Vermes meghajolt előttem, és én a szívemre kacsintottam. Láttam Vermes nyakát: tudtam, hogy a felesége karmolta össze, láttam, hogy a haja alatt pattanások vannak, láttam vékony rétegekben valami feketeséget Vermes nyakán. Az útalat elöntötte arcomat és elfordultam. Reszkettem a dűhtől, és tudtam, hogy valamit nem jól csináltam. Tudtam, hogy valami nem sikerült, éreztem, hogy ez az utolsó ember, aki meghajolt előttem. Valamit elveszítettem, valami hiányzott: ezentúl nem gondoltam a nőülésre.

— Milyen gyorsan megváltozhat az ember, — szepegte a háziasszonyom.
— Milyen gyorsan...

Egyszer ismét a Parton sétáltam, és még mindig Vermesre gondoltam: elrabolta tőlem utolsó boldogságomat. Tudtam, hogy többé sohasem leszek elégedett. Egész véletlenül gyűjtöttem cigarettára.

Ekkor elmállt ugyanaz a borostásképű fiatalember, aki először hajolt meg előttem, és tüzet kért.

Hirtelen eldobtam a cigarettámat és kezébe nyomtam egy gyufásdobozt. Elrohantam. Lihegve értem a szobámba, és tudtam, hogy ismét kifosztottak. Arra gondoltam, hogy soha többé nem gyűjtök cigarettára, de ez nem nyugtatott meg. Azt hittem ágyba dőlök, de ebből sem lett semmi. Elképzeltem, hogy a fiatalember állandóan követhet, és minden pillanatban bekopoghat hozzám. Mindenkitől félttem, aki elment az ajtóm mellett. Ültem az ágyamon, és mindig jobban lihegtem. Egy nagy sárga kutyát láttam, ahogy vékony nyelvét lógatva kapaszkodik egy drótkerítésen, amelyen túl víz folyik. A fiatalember nem jött el és reggelre egészen megnyugodtam. A hivatalban semmi változást sem észleltek rajtam, de tudták, hogy valami nincs rendjén velem, és ezért senki sem szólt hozzám.

Tűző, nyugalmas-forró nap volt.

Délben a fiatalember beállított hozzám, megijedtem tőle, szeme birkajósággal keresett a kollégák között, azt hittem, nem talál rám, de gondolkazás nélkül felém indult, hiába sütöttem le a szemem.

— Bocsánat — mondta —, tegnap olyan hirtelen eltűnt...

— Igen — kiáltottam ingerülten —, mi köze van magának ahhoz, hogy milyen gyorsan megyek el.

— A doboz...

— Mi van a dobozzal?

— Visszahoztam.

Tudtam, hogy a kollégák mind figyelnek, és ezért egészen nyugodtan viselkedtem.

Kérdőn néztem a fiatalemberre, de véremben éreztem a bosszú gondolatát.

— Tessék! — tette le a dobozt.

— Tartsa meg magának, — intettem.

— Nem kell! Nem kell ez a doboz!

Hangosan, örülten kiáltotta, és az ablakok kinyíltak. A hőség beáramlott, átölelte az egész irodát, a fehér papírlapok lángalobbantak, tüzes fogukkal a szemembe haraptak — tudtam, hogy mindez azért van, mert sohasem néztem még a folyóra.

— Nem kell! — kiáltotta. — Vegye el!

— Miért?

— Ebben a dobozban kereszt volt.

Egy pillanatra kijózanodtam, és magamhoz szoritottam a dobozt.

— Hol a kereszt?

— A kereszt kiugrott a dobozból és elrepült valamerre. Ezért nem kell nekem a doboza.

Vártam, hogy elmenjen, de ő nem mozdult. Ijedten bámult rám: azt hitte börtönbe vetem, mert nem hozta vissza a keresztet, azt hitte, hogy a kereszt aranyból volt, biztosan csillogott, amikor kirepült a dobozból, lehet, hogy most a Part valamelyik fáján virágzik és arra vár, hogy odamenjek: rámcsapna és eltemetne.

Reszkettem, és elűztem a fiatalembert: tudtam, hogy ezentúl a félelmet fokozom majd a végtelenségig.

Ki óv meg engem?

Báti Zsuzsa

*Felcseperedtem ágyú-hangversenyben
egész az óvodáskorig.
Anyám úgy vigyázott rám,
hogy a nagy zajban
megértsem mégis,
szívéből fakadt
óvó dajkameséit.*

*Ma úgy tűnik, csönd van,
csak mulatságból süll el néha fegyver.
De ez a csönd dermedt
s majdnem sírva fakadok esténként,
s úgy szeretném újból s újból hallani:
a legszebb szépség a világon
az élet,
a magunk
egyetlen, édes élete.*

*Anyá, érzed te?
Valahol már
riadót fújtak egy este.
A tengeren túlról
még nem érkezett hang,
de idegszálaimon már*

*megpendült
az első vész-húr.
Nem,
már nem félek,
csak tudom, mi vár rám.
S most hadakozom magammal,
belenyugodjak-e,
hogy meg kell hálnom,
talán éppen akkor,
mikor legszebb lesz az élet.
Vagy van valahol egy sziget,
csak akkorka is,
mint a tenyerem,
ahová elszökhetnék,
ha már nagyon fáj
a törvényszerűség...??*

*Felettem gyilkos esőt hullatnak a felhők
s alattomosan,
mint a sötétség szokott,
bepólyál a tudat:
mindig soknak kell meghalni
míg feltalálják
az ellenszérumot.*

*Akkor óvtál,
mert a gyermekek
sok mindent nem hisznek el,
de most,
most ugyan ki óv meg attól,
hogy felnőtt létemre
nyugodtan menetelve,
lassan elszórjam magamból
a legszebb szépségeket?!*

Változatok a szomorúságra

Báti Zsuzsa

A legkedvesebb szeretőmnek

I.

Melletted szerettem volna élni
nyíló,
kék lótuusként.
A lótuusk lilára lohadt.
A szemekben akartam élni,
mint énekes madár.
Neked pisztolyod van.
Belőled akartam
megsokszorozni magam:
szememből négy legyen,
szemeid ne fáradjanak.
Kuvaszt állítottál ajtód elé.
Most tejszín köd szítál
ajtód előtt
s a villanylámpák fényét is eloltottad.
Leráztad a fák levelit,
ideparancsoltad a fagyot,
hogy megvédd magad tőlem.
... pedig csak lótuusk akartam lenni
a karokban,
énekes madár a szemekben
s törvényismerő az ágyadban.

II.

Hegyek görögnek ágyad elé,
köddé válik a lepedő
fehér leple,
sebes viharok csapdossák ajtód
süketen zúgnak a telefonhuzalok,
— mással beszélsz —
ha kimondom neved.
A fehér köd
kiszöbödön hál.
Egyetlen villanyégőd sem világít
s hagyod, hogy rohanjak
megtévesztetten,
messze,
egyre messzebb tőled.
Valahol az eszmélet határán
már sejtem a szakadékot,
melyet egyre mélyítenek
törvény-hatalmazta
szorgos emberkezek azoknak,
kik nem szeretik a rendet.

Utazás a Visztula mentén

Saffer Pál

EGY PILLANTÁS A FÜGGÖNY MŰGÉ

A lengyel színházzal még idehaza találkoztam. Néhány tulajdonságára már akkor felfigyeltem, s most, amikor bősegebb betekintésre nyílt alkalmam, mindenekelőtt megkíséréltem ellenőrizni észrevételeim helyességét. Sajnos, ez nem sikerült teljesen. Túl nagy és gazdag a színházi élet ebben az országban, semhogy megfigyeléseimben bármilyen rendszert teremthettem volna. Ismét csak turista maradtam, igyekeztem megnézni mindent, amihez csak hozzájuthattam, és amit ma róluk mondhatok, az ezeknek a gyakori, de rendszertelen színházlátogatásoknak az eredménye.

Valamennyi látott előadás közül számomra a legfeledhetlenebb a lodzi Teatr Nowy, és bármennyire különösen hangzik is, egy kis, féligmeddig vándor társulat, az állami jiddis színház előadása volt. Lehet, hogy ezzel az állításommal igazságtalanságot követek el a varsói „Teatr Narodowy”-val szemben, de ottjártamkor egy verses drámát adtak elő és zavart, hogy foghíjas nyelvtudásommal nem élvezhettem a versmondás szépségét.

Amikor egy színház külföldi vendégszereplésre megy, egészen természetes, hogy műsorának legjavát viszi a turnéra, és a közönség többnyire úgy is fogadja és bírálja ezeket az előadásokat, mint a vendégek csúcsteljesítményét. A lodzi Teatr Nowy esetében azonban, amely tavaly tavasszal vendégszerepelt nálunk, kénytelen voltam véleményét változtatni, mert otthoni előadásukon ugyanazt a színvonalat, ugyanazt a fejlett ízlést és színpadi kultúrát, előadásban, témaválasztásban és díszletben mutatkozó merészséget láttam, mint itt. Ittjártukkor merészség volt ugyanis már maga az, hogy olyan revüszerű összeállítást is hoztak, mint a „Dalok vására”. Megmutatták ezzel, hogy jó színház és igazi művész, ha komolyan veszi művészetét nemcsak Shakespeareben adhat nagyot. Ez a műsoruk kissé fricska is volt a mi színházainknak, amelyeknek egy része csak nagynehezen tűz műsorára operettet, az efféle táncos-dalos összeállításokat pedig — tisztelet a kivételnek — éppenséggel szentségtörésnek tartják.

Odahaza más irányban is megnyilvánul ez a műfaj és témaválasztásbeli merészségük. Szintén a Teatr Nowy előadásában — a színház mozzatolélke,

Kazimierz Dejmek rendezésében — látam Jerzy Andrzejewski mai lengyel író „Homály borítja a földet” című művét. Ez a mű eredetileg regényalakban jelent meg, csak utóbb alkalmazták színpadra.

Kissé nehézkes traktátum ez a dogmatizmusról és a dogmatikus erőszak abszurd voltáról. Tartalma röviden a következő: Torquemada atya, a hirhedt főinkvizitor megérkezik egy kolostorba, és éjjel kedve támad, hogy elmenjen a templomba imádkozni. Ott egy fiatal dominikánus szerzetest talál, aki, nem tudva kivel beszél, szenvedélyes szavakkal vonja kétségbe, hogy kínzással, máglyával és megfélemlítéssel növelni lehet a megváltó iránti szeretetet, és hogy így lehet Krisztus egyházát szilárdítani. Torquemada elmagyarázza a fiatal embernek az erőszak ideológiáját, és ahelyett, hogy a megrettent ifjút egyházi bíróság elé citálná, megteszi őt személyi titkárává.

A fiatal dominikánus elindul azon az úton, amely a néma szófogadástól a segítségükön át a tudatos kínzásig és gyilkosságig visz, vakon és ugyanolyan fanatikusan követve az erőszak logikáját, amelyre Torquemada tanította, mint amilyen szenvedélyesen védte előbb az embernek békére, nyugalomra és szabadságra való jogát. Végül kíméletlenségben és elvakultságban túlesz meszerén is.

Az öregedő Torquemada azonban kezdi belátni szörnyűségeivel telt, elhibáztott életének kudarcát, és amikor ezt halálos óráján megmondja tanítványának, a fitaleMBER auláti.

Öszintén szólva első pillanatban nem értettem, hogy miért vert fel olyan nagy port a regény és a belőle készült színdarab Lengyelországban, mert az egyház világruralmi harcának filozófiáját Bernard Shaw sokkal plasztikusabban fejtette ki a „Szent Johannában”, de azután magam is felfogtam, hogy ez a mű, mint a dogmatikus vakság és erőszakosság bírálata, mindamellett, hogy nem teljes, szimbolikus értelemben és mai lengyel író tollából mégis némi aktualitással bír. Állítólag megjelenése és a bemutató idején igen konkrét gondolattársításokat ébresztett, és ezért bírálták is a színházat.

Az említett előadásokon kívül még egy Dejmek-rendezést láttam, mégpedig a lengyel „nemzeti” operát, a „Halkát”. Itt különösen az volt érdekes, hogy a tartalma szerint is Butterfly-szerű romantikus operát a rendező egészen modern díszletek közé helyezte. Engem, az

idegent nem zavart ez, sőt kellemesen, üdítően hatott, de annál jobban zavarta lengyel ismerőseimet, akik, mint sok más egyebet, a Halka díszleteit is hagyománynak tekintik, és néha bizony kiszaladt a szájukon egy-egy epés megjegyzés, bármennyire szeretik és tisztelik is Kazimierz Dejmek rendezőt. Dejmek sikere azonban valószínűleg azon alapszik — mint minden forradalmasító igaz művészé —, hogy nem sokat törődik a korlátokkal, hanem a maga útját járja.

A másik nagy élményem a jiddis színház előadása volt. A „Panstwowy teatr zidowsky”, az állami zsidó színház, jiddis nyelven tartja előadásait. Ez nyelv, helyesebben zsargon, tulajdonképpen kifejtésben elferdített német, némi szláv jövővényszavakkal, úgyhogy egészen jól megértettem az előadást. Kaszóna „A fák állva halnak meg” című nálunk is játszott darabját adták elő, és a tulajdonképpeni élmény a főszereplő Ida Kaminszka alakítása volt. Ma sem tudok még megfelelő szavakat találni, hogy kifejezzem azt, amit ott láttam, csak azt tudom, hogy ez a hatvan éves asszony a színésznőknek ahhoz a kategóriájához tartozik, akiknek kocsijából valaha az elragadtatott nézők kifogták a lovakat. Öszintén szólva, amikor először hallottam erről a színházról, az egészet valahogy politikai, erkölcsi presztizskérdésnek tekintettem, akár az újjáépülő óvárosokat és egyéb műemlékeket, vagy olyasvalaminek, mint ahogy mi is alapítottunk annak idején színházakat mindenfelé, akár volt művészi és anyagi háttérünk, akár nem, csak azért, hogy az egyenjogúságnak mindenáron formailag is eleget tegyünk. Az előadásukon azonban beláttam, hogy ennek a színháznak van reális létjogosultsága, nemcsak művészi színvonal, de közönség szempontjából is, mert a nézőtér, a kevése zsidó közönségtől eltekintve, lengyelekkel volt tele. Ezt a közönséget ide a művészi színvonal hozta, mert nem valószínű, hogy ötesztendei megszállás után a lengyelek különösebb élvezettel hallgatnák a német beszédet, még így, zsargon kiadásban sem. Viszont ilyen előadást nem mindennap láthat az ember.

Minden színházban külön meglepetés volt a közönség. Mint utasember, rendszerint mindenütt az előadás napján, vagy épp az utolsó pillanatban toban tam be a színházba, és kivétel nélkül minden esetben ismerősök közbenjárására volt szükség, hogy eváltalán jeyvhez jussak. Minden előadás táblás ház

MEGRENDÜLÉS NÉLKÜL

előtt folyt. Lengyelországban a színházlátogatás rendszerint szervezett, a jegyeket már jóelőre eladják, főként a munkaközösségekben, engedményeket is adnak, hogy új közönséget vonjanak be a színházban, s ugyanakkor műsorpolitikájukban is igazodnak valamennyire ehhez az új, mondhatnánk, most nevelődő közönséghez. Minden színház műsorán szerepel a könnyű, zenés, szórakoztató műfaj. A klasszikus és hazai operettrepertoár mellett különösen szeretettel művelik a revüket és zenei összeállításokat, s ezeknek az ő előadásuknak külön ízük és jelentőségük van.

Nem lehet a lengyel színházról és színházi hagyományról beszélni például Leon Siller nevének említése nélkül. Az ő operettjeiben és zenés összeállításában az idegen első pillanatban kissé furcsállja azt a hullámzó, hol túlzottan vidám, hol búsongó hangot és hangulatot, de ha belemélyed, akkor megérti, hogy ez az imént még émyelgős giccsnek tűnő librettó és a dalok összeválogatása tulajdonképpen népe közelmúltját idézi a lengyel közönségnek, és hogy ezeknek a daljátékoknak — a lengyelek számára — bizonyos tekintetben igen komoly mondanivalójuk van.

Azt talán nem is kell külön hangsúlyozni, hogy ennek a gazdag és változatos színházi életnek az alapja egy népes és feladata magaslatán álló művészgárda. Neveket hiába sorolnék fel, a távol-ság elviszi a nevek jelentőségét. Észrevételként talán csak azt mondhatnám el, hogy igen gyakran találkoztam Lengyelországban az úgynevezett értelmi ségi-színész típusával, a magaskultúrájú művésszel, aki alakítását nemcsak természet adottságára, hanem elsősorban rendkívül fegyelmezett és kitarító tanulmányra és munkára építi. Úgy éreztem, hogy általában igen erélyesen és következetesen törekednek e felé a színészeszmény felé, és ez magyarázza bizonyára a figyelemre méltó minőségbeli eredményeket is.

Kár, hogy oly ritkán jár hozzánk vendégszerepelni lengyel együttes. Színházaink bizonyára tanulhatnának egyet-mást ezektől a lelkes művészközösségektől. És számos színészünk is megtanulhatná tőlük azt az egyszerű és mégis oly sokszor elfelejtett igazságot, hogy a színművész nemcsak önmagának, hanem elsőso-ban a közönségének játszik és művészi eszményének igazolását nem önmagában vagy elméletekben, hanem a közönségre gyakorolt tartós hatásban kell keresnie.

Krakkó egy kissé olyan, mint Záhreb. A várfalaktól és a Váveltől, a királyi vártól eltekintve, tipikus bécsi császári és királyi urbanizmus uralkodik a korabeli városrészekben.

Úgy mondják, hogy az emberek mentalitásában is maradt valami a császári és királyi gögből, valami, ami megkülönbözteti őket Lengyelország többi lakosától. Kárukra-e vagy javukra, azt nem tudtam megállapítani. Krakkó az ősi királyi város (a krakkói állítólág még mindig egy kicsit féltékeny a parvenü Varsóra), és igyekszik legalább kulturális téren főváros maradni.

Annyi bizonyos, hogy sehol sem láttam olyan sok izlésesen öltözött férfit és nőt, mint itt Krakkóban, hogy sehol annyi viccet nem hallottam, hogy reggeltől estig műemléktől műemlékig járva tizedrészét sem láttam a látnivalóknak, hogy Krakkóban hagyománya van az idegenvezetésnek és mint minden turisztikailag érdekes városban, az idegen pénztárcák ürítésének.

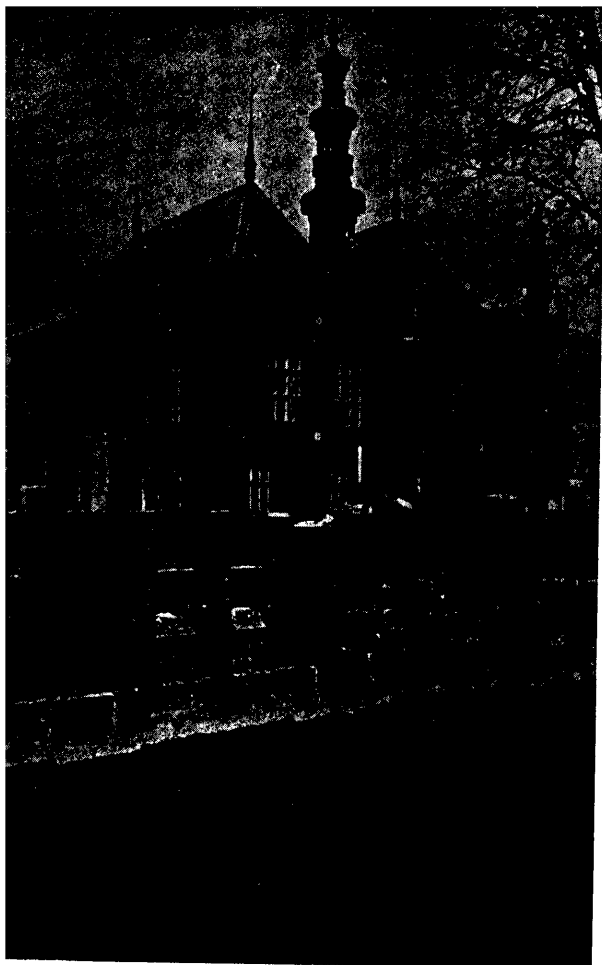
Az utóbbiról akkor győződtem meg, amikor barátaim elvezettek a legkiválóbb krakkói étterembe, és felhívták a figyelmemet, hogy ebben a fogadóban három lengyel király is ebédelt. Az étterem nagyon szép, hangulatos, az étel kitűnő, de a királyok nyomát mindaddig nem láttam, amíg a pincér elének nem rakta a számlát. Akkor egyszerűbe mind a hármat láttam, úgy káprázott a szemem.

Megmutatták a többi nevezetességet is, a krakkói fiákerost, a székesegyház alatti királysírokat, a Mária-templom világhírű faragott oltárképét, amelyet a németektől szereztek vissza és este az irodalmi kabarét, amelyen meggyőződhettem, hogy mindaz a humorbeli szabadosság, amelyet addig országszerte tapasztaltam, ehhez képest szelíd csipkelődés csupán.

Ne vegye senki hálátlanságnak, legkevésbé lengyel barátaim, akik mindent megtettek, hogy megértsem és megérezzem ennek a városnak a lelkét, hogy mindezek a benyomások csak felületesen értek hozzám, de itt is, akkor is egy nagy találkozóra vártam és attól a pillanattól kezdve, hogy kocsit íértek a helyi lap szerkesztőségében, egyébre alig tudtam gondolni.

•

Valamikor nem tudtam megérteni a zarándokokat, nem értettem, hogyan és

Gdansk, a régi városháza.

mit adhat az embernek egy vélt vagy való esemény színhelyének meglátogatása.

Most már tudom, hogy minden idők minden zarándoka a lelkiismeretét ment megnyugtanni. Ki okkal, ki ok nélkül. S hogy okkal-e, azt nagyon nehéz megállapítani. Szentekkel és halottakkal szemben ugyanis az élő mindig vétkes már azáltal is, hogy életben maradt, s a gyász érzésében be nem vallottan ott lappang az örök bűntudat.

Apró mindennapi szavak, tettek és gesztusok szinte halált érdemlő bűnné tudnak növekedni az emlékezés fátylán át, s a világ hálára kötelezettjeinek leg-hálátlanabbja a gyerek, halott szülőjével szemben bőségesen talál mindig vezekelnivalót. Hiszen elég arra visszaem-

lékezni, hogy amikor először jött látogatóba hozzám, a fogdába, sírt mint a gyerek az én világháborút járt kemény apám. És arra is, hogy három évvel később, amikor megtudtam, hogy a halálba vitték őket, egy könnycsepp sem csordult ki a szememből, csak bután forgattam a levelezőlapot, a körmönfont tömeggyilkosok utolsó csúfolódását, amelyen a költői zengésű „Waldsee” pecsét feketéllett — a hozzáértők megmagyarázták, hogy ez Auschwitz-ot és halált jelent —, és amely ékesen bizonyította, hogy végnyomorúságában is, utolsó pillanatában is a lelke nálam járt.

„Kedves fiam! Dolgozom és jól érzem magam! — ennyi volt a lapon, és hiába áltatom magam azzal, hogy nem hittem és nem hittem ilyen embertelen halálnak — igenis, hittem és tudtam egészen bizonyosan.

S ahogy múltak az évek, úgy érett, nőtt bennem a vágy elmenni oda, hogy kezembe fogjam azt a földet, az arcom belétemessem, a léptük, a lélegzetük nyomát megkeressem. Háttha ott van még valahol a levegőben anyám röppenő szerény kis mosolya vagy meleg megértő szemének utolsó, segélykérő pillantása.

És hol vagyok én? Miért vagyok még, aki felejteni, örülni és nevetni mertem? Miért nem rohantam már rég oda, miért nem szöktem kordonokon és határokon át foggal és körömmel gyilkolva mindent, mi utamban áll?

Oda? Nincs ott már belőlük semmi. Aki őrjögve, sikoltva bosszút állni nem ment, csendesen, szerényen, menetrendszerűen most már minek menjen?

Azt mondják, hogy a másokért hullajtott könnyek mindig önmagukban fognak és teremnek. Talán még nem késő. Talán kicsordulhatnak még a kinem csordult könnyek.

Milliók vagyunk újkori vezeklő zarándokok, s a zarándokok megértenek.

Ők már tudják, hogy nem is olyan könnyű sírni.

*

„Osvjencimi muzeum” — ezt láttam a táblán, amikor sok kanyargás után a kocsí megállt egy szürke léckapu előtt.

— Behajtsak? — kérdezte a sofőr és erre a kérdésre nevetnékem támadt. Pedig ez még csak az előbejárat volt. Beljebb, oldalt következett a vaskapu, benne még a hirdett vasbetűkkel: „Arbeit macht frei” — a munka felszabadít.

Nézem a felírást, ismét nevetnékem támad, de eszembe jut, hogy há-

nyan hittek benne és valami csikorgó hideglelés mekegésen kívül egyéb nem jött ki a torkomon.

Lengyel kísérőm megbotránkozva mért végig.

Hogyan magyarázzam meg neki, hogy az aljasságnak van egy olyan foka, amelyen az ember már nem dühödik meg, csak nevet — ha még tud.

A drótsóvény mögött katonás rendben sorakoznak a „blokkok”. Egyemeletes, vakolatlan téglapületek, rajtuk kovacsolt vaslámpa és a lámpa vasán kiverve a sorszám. Tiszta és rendes a tábor, mint valami nagy, soképületes kórház udvara. Úgy áll minden, ahogy a felszabadulás pillanatában találták, csak épp fertőtlenítették és kitakarították.

Az egyes, kettes, hármas, négyes, ötös, hatos és a hirhedt tizenegyes blokk előtt és a lámpa. Jelzi, hogy nyitva vannak és itt van a tulajdonképpeni múzeum, az „anyag”.

Belépünk az elsőbe. Egy köpcös öreg bácsika magyarázza épp egy turistacsoportnak a gázkamra keresztmetszetes kicsinyített mása előtt a tömeges kivégzés technikáját:

„... itt vezették be őket, azt mondták nekik, hogy fürödni mennek. Még szappanutánzatot is kaptak. A gázteremben zuhanyok voltak a mennyezeten és két, belül üres huzallal bevont vasoszlop. Itt dobták be a ciklont, kérem. Az oszlopok oldala drótháló volt, azon jött ki a gáz... a ciklon, kérem. Tessék megnézni...

Igy kezdődött a mennyiségek bizonyító eljárása. Mert egy kis asztalvitrinben tetszetősen és hatásosan elrendezve ott feküdt a zöld méregkristályok halmaza. S ha a szemléelő tekintete balra tévedt, ott egy üvegezett fülkét látott, benne százával felbontott „konzervdobozokat” a riasztó felírással: „ciklon”.

— Egy része ez csak annak, amit elhasználtak — mondta a teremőr, s a meghökkenent tekintetektől kísérvé egykedvűen ment tovább. Ő már tudta, hogy ez csak a kezdet.

Mert utána egy hosszú üvegtrinné változtatott terem következett, ahol az üvegfal mögött, mint valami biológiai múzeum a spirituszba rakott szörnyszü-

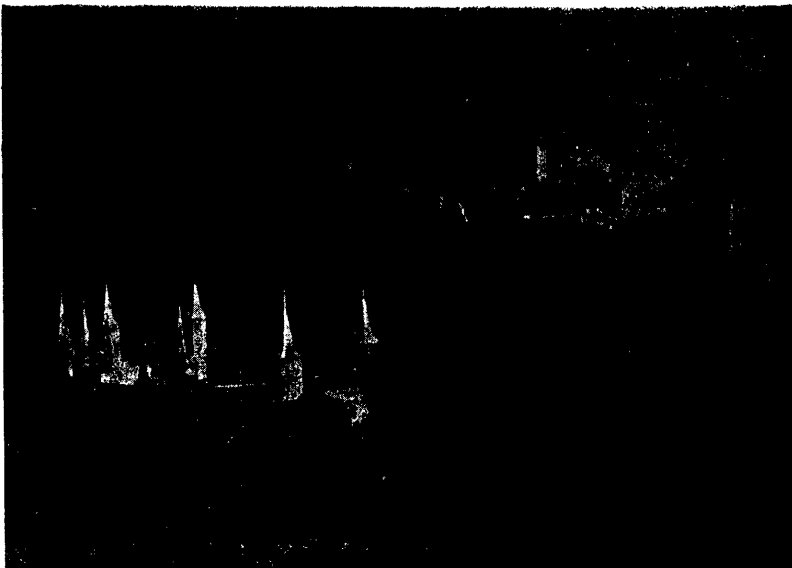
löttek, a padlótól a mennyezetig hihetetlen mennyiségű emberi haj barnállott. El sem hitte volna az ember, hogy emberi haját lát, ha néhány leányhajfonat nem fekszik ott, azonmód ahogy levágták. A hajak szobáját a cipők szobája követte, persze, csak rongyos, öreg, szakadozott cipők, ami már nem kellett a „Herrenvolk”-nak. Egy kisebb szobavitrin tele edényekkel, emitt borotválkozó ecsetek halma és egy hatalmas ruháskosárban ezernyi fogkefe.

Mintha a borzalomnak valami ihletett költője rendezte volna ezt a kiállítást, egy kisebb szobavitrinben a felhalmozott parányi gyermekcipők képviselik a halál líráját, egy másik nagyobbban pedig a glédába állított, szinte menetelni vagy rohározni látszó mülábak hihetetlen garnitúrája képviseli az eposzt — vagy talán a halottak szarkazmusát.

A termek mentén a folyosók falán ketős-hármas végtelen sorokban fényképek ezrei. Lengyelek, akik itt pusztultak el és akiknek kilétét meg tudták állapítani. Az egyik terem falán Európa úgyszólván valamennyi nációjának zászlaja hajol meg a halottak emléke előtt és ugyanabban a teremben nagybetűs felírás hirdeti, hogy négy millió volt belőlük.

Négy millió. Furcsa. Ha mind a négy millióról olyan képet készítettek volna, mint azok ott kint a falon, a tábor valamennyi fala, padlója és mennyezete sem volna elég, hogy elhelyezzék őket. Pedig ez a négy millió valóban itt volt. Nem képen, de személyesen.

Egy másik terem képzőművészeti kiállítás. Festőművészek — egykori táborlakók — megfestették emlékezetből az átélt szörnységeket. Pontos, szinte mazochista realizmusával bizonyára ez a

Krakkó,
kapudástyd.

legkülönösebb és legszörnyűbb képtár a világon.

A hatos blokk után a „politikai osztály”, a hirhedt tizenegyes következett. Egykedvűen nézegetjük a cellákat, a karikákat, amelyekre az embereket „kikötötték” (gyengébbek kedvéért: ez a magyar hadseregben még a jó békaidőkből rendkívül kedvelt eljárás abból áll, hogy a szerencsétlent hátrakötött kezeinél fogva felhúzzák annyira, hogy csak lábujjhegygel érintheti a földet. Látszólag ártatlan dolog. De csak úgy hozzávetőlegesen tíz percig. Azután az áldozat elájul.) A bunkerekbe — büntetőcellákba, amelyeknek csak alul van ajtajuk, mint a kutyaólnak, négykézláb kell bemenni és két ember kényelmetlenül, de állhat bennük. A büntetés: állva tölteni az éjszakát, miközben a menyryezetről hideg víz csorog.

Hidegen, egykedvűen néztük mindezt végig. Azután megdöbbenve állunk meg egy préselt szalmából készült fekete fal előtt. Olyan, mint a nyári mozik vetítőfelülete. Két oldala kissé befelé hajol a moziknál azért, hogy az oldalról jövő fényt felfogja, itt pedig, hogy ne engedje oldalt pattanni a golyót. Mert ez vesz-tőhely.

A színek és hangok szimbolikája mindennél erősebb. Az ember észre sem veszi és érzéseiben többnyire csak betanult, belénevelt sablonokra reagál. Amit nem tudott elérni a négy millió halott hagyatéka, a bunker és a sok száz ciklonos doboz — a szörnyűködés moráját kiváltotta egy egyszerű fekete fal, csak azért, mert fekete volt. Pedig biztos tudtuk, hogy a gyilkosok nem áldozataik miatti gyászukban festették feketére, hanem azért, hogy ne látszanak meg a vérnyomok.

Ez itt, amit látnak — mondotta vezetőnk — Auschwitz I, ez épült először, amikor még ráértek, és nem volt túl nagy a halál konjunktúrája. A többihez képest ez szanatórium volt.

Azután fölvezetett bennünket az emeletre és itt hallottuk először a szót „Brzezinka” — magyarra fordítva egyszerűen, szelíden „nyírfást” jelent. Egy disznóólyszerű tákolmány állt a szoba közepén, de furcsa disznóól, mert emelete is volt.

— Ez a Brzezinkai barakkok belsejének pontos, életnagyságú mása — mondta a vezetőnk, és mi megértettük, hogy az emberek úgy feküdhetek ezekben az odvakban, mint valami raktár polcain a félkész áru, mielőtt elindultak volna a végső megmunkálásra.

Még közölte velünk, hogy Brzezinkában a nácik már modernizálták a terme-

lést. Az osvjencini vasútállomásról iparvágányt vezettek ide, és a félholt áldozatokkal telt tehervonatok egyenesen a gázkamra elé gördültek.

Ezt mondva csendesen legyintett és faképnél hagyott bennünket.

Amikor kikerültünk a blokkból és a fenyegető őrtornyok árnyékában jártunk, az egykor magasfeszültségű árammal telített drótháló mentén, az volt az érzésem, hogy valamit még nem láttam. Valami, amit vártam, amire számítottam, elmaradt és én üresnek, becsapottnak éreztem magam. Azután arra is rájöttem: A szememből még mindig nem csordult ki a várt könnyecskepp.

— Mondd, Jurcsek, — szóltam kíséremhöz —, te tudod, hogy itt ölték meg az apámat és az anyámat. Érzéketlen állapot vagyok-e én, hogy nem tudok sírni?

— Nem tudom, nem hiszem — felelte halkán. — Senki sem sírt itt azok közül, akiket ma láttunk.

Valóban, a teremben nem volt egyéb, csak száraz, iszonyattól tágranyílt szem. Megértettem, hogy hiába jöttem. A sok ezer cipő közül nem tudom, melyiket kellene bocsnatért esedeznem a viselőjükön esett embertelenség miatt. Mindegyik fölött? Négy millió gyász vajon beleférhet-e egy emberbe?

Ha az utcasarkon valakit elüt az autó, az ember megrendül a látványtól, és éjjel furcsákat álmodik. De négy millió gyilkosság meghaladja az emberi képzeletű határát. Eltűnik a gyilkosság mindennapi elképzelt eredeti ténye, az áldozatok elveszítik egyéni emberi alakjukat, helyükbe egy amorf tömeg, egy szám, egy fikció lép. Egy szám halála pedig nem válthat ki gyászt, sem megrendülést, mert a számnak nincs arca, nincs szeme, amelyből valaha melegség sugárzott, nincs hangja, amely valaha vigasztalt, hogy elvesztését sajnálni lehetne. Nincs benne ami sirásra készítené a minden gyász alapján lévő és tulajdonképpen önmagát sajnáló emberi önzést.

És ezen a szemüvegen át nézve szinte keserű gúnynak tűnik az a diszes fekete akasztófa a tábor szélén, amelyre a felszabadulás után a náci parancsnokot fel akasztották, és amelynek most hivatása tudomásul adni mindenkinek, hogy az igazságnak elég tétetett. Keserű gúnys karikatúra ez az akasztófa önmagunkról, akik néha elhisszük, hogy egyik halálért vigaszt nyújthat egy másik halál.

Néztem, hosszan néztem a fekete akasztófát, de a halottak közül senki sem jött hozzám közelebb, hogy felismerhessem az arcát. De valami mégis megrendített.

Eszembe jutott, hogy ez öt évig tartott itt, hogy előtte Dachau volt, Bergen és Buchenwald.

Európa is volt — és hallgatott.

DRÓTSOVÉNY AZ ABLAKOK ALATT

Még aznap este tovább vitt a vonat. Amikor utolsó lengyel barátomtól elbúcsúztam, még másfél órát kellett várnom a kattóvitei vasútállomáson. Habár búcsúzás előtt Jurcsek — mert ő maradt velem legtovább — megbízott egy vasutast, hogy ügyeljen rám és helyezze el a poggyászaikat, ha befut a vonatom, egy hónap után, néhány zlotyval a zsebemben, mégiscsak ekkor maradtam először magamra hagyottan és teljesen egyedül Lengyelországban.

Elnéztem a vasúti resti zajgó közönségét, a szomszéd asztalnál iddógáló bányászokat, a Zakopaneba igyekvő vagy onnan jövő síruhás fiatalokat és gondolatban még egyszer végigjártam az utolsó egy hónap utait.

Jártam már máskor is külföldön, ugyanilyen hosszú ideig, de amikor hazajövetelre került a sor, alig vártam a vonat indulását és megkönnyebbülés sóhaja szakadt fel belőlem, valahányszor megjelent a zöldruhás hivatalnok és kimondta a hazatérést jelentő varázsigt: „Putne isprave molim...”

Most mintha valami sajtó kis fájás is keveredett volna a hazatérés örömébe, éreztem, hogy valami itt marad, amit nem szívesen hagynék itt, de nem tudtam, hogy mi az. Újból végigjártam a már megtett utakat: Lodz, Varsó, Gdansk, Krakó...de hiába.

Azután az embereket vettem sorra, mosolygó baráti arcokat és ezzel mintha közelebb kerültem volna a megoldáshoz:

Nem úgy fogadtak itt engem, hogy az idegent fogadják. Vendéglátás helyett egyszerűen befogadtak maguk közé. Részesem lettem egy hónapra az ő életüknek, és náluk hagynom az életem egy hónapját. Más országokban nem maradt belőlem semmi. Átutazó, személytelen idegen voltam, ottlétemnek a rendőrségi bejelentők kartonlapjain kívül egyéb nyoma nem maradt.

De itt, egy estén, ha összejön két-három barát, emlékezés közben talán valaki majd kimondja a nevem. Emlék leszek magam is...

Egy hónap mindössze, és az emberben mégis új marad utána. Vajon mekkora új maradhat abban a távozóban, aki egy eltöltött ifjúság vagy egész élet után hagy el egy tájat?! A kielégíthetetlen honvágy bizonyosan a legsúlyosabb lelki kínok közé tartozik...

Másfél óra rövid idő, és az állomásra befutott a gyors. A vasutas, akinek gondjaira bízta, elhelyezett a kupéban, megkérdezte, hova utazom és mikor Jugoszláviát említettem, felcsillant a szemem.

— Van ott maguknál egy város a tengerparton, azt mondják, hogy az a legszébb helyek egyike a világon.

— Dubrovnik — vágtam rá, mert már láttam idegeneket ilyen átszellemült arccal beszélni erről a városról és ő bólintott.

— Igen — mondta —, még legénykorom óta vágyok oda. Azt még szeretném látni mielőtt meghalok.

Szerencsés utat kívánt és elment. Elindult a vonat, tovább morfondírozhatam emberekről, tájakról és vágyakról. Szemben velem egy Ausztriába igyekvő sváb néni ke hangosan horkolt, mellettem egy Ausztráliába igyekvő legényke, aki miután kijelentettem, hogy nem tudok olaszul, egyedül böngészgette a Génuaától Adelaide-ig szóló hajójegyét, amelynek háromnegy részét a hajótársaság nonpareille-jel nyomtatott utasításai foglalták el.

Arra még emlékszem, hogy Zabzsido vicében kitódult az utassereg — többnyire kiutazó lengyelek — a kocsifolyosóra, és szinte kivétel nélkül mindegyik megivott két-két pohár „herbatkát” (teát) mintha ezzel búcsúznának, aztán elkérték az útvelemet, visszaadták és ismét elkérték, csak most már a cseh hivatalnokok, és végül elaludtam.

Furcsákat és nehezeket álmodtam. Az auschwitz-i tábor tizenegyes blokkjában lehettem és valaki kényszeríteni akart, hogy bújjak be abba a kutyaólszerű büntető bunkerbe: Már éreztem a víz hidegét is kézzel-lábbal magyaráztam, hogy nem követtem el semmit, hogy én nem vagyok akárci, én teljesjogú polgár vagyok, tessék, kérem, az útvelem, de aki a bunkerba akart kényszeríteni, nem értette, hogy mit beszélek, és én nem láttam az arcát. Egyáltalán nem láttam, csak a kényszert éreztem és ez szörnyű

volt, mert teljesen kilátástalannak tűnt ellene minden küzdelem...

Akkor valaki megrázta a vállam és felébredtem. Világos reggel volt már, a vonat állt és a fülkében hideg volt. Oda-künn pisztolyos mechanikusok szaládgáltak és vizsgálgatták a vonatot. A töltesen túl a reggeli ködbe veszve szögesdrót-kerítés húzódott, villanyszigetelő porceláncsészékkel az oszlopok tetején. Oldalt egy kisebb dombon népi motívumokkal díszített házikó állt, rajta a felírás „Vitáme vás...” valami olyasféle, hogy „Szívesen fogadjuk a Csehszlovák Népköztársaságba”.

Szögesdrót és üdvözlő felírás... Megborzongtam az önkéntelenül adódott hasonlattól és megigézten bámultam a kerítésre.

Szemben velem már egy ismeretlen fiatalember ült. Nem tudom, mikor szállhatott fel. Tekintete követte az enyémet, azután visszafordult és csendesen megszólalt:

— Bocsásson meg, hogy felkeltettem. Útlelvizsgálat következik. A csehszlovák-osztrák határon vagyunk.

Ennyit mondott, azután elhallgatott. Mellette egy csehszlovák sportlap hevert. A címloldalon egy hatalmas világűrrakéta képe, fölötte a felírás 1:0.

Lám, így is lehet érteni, gondoltam epésen és egy kissé sajnálkozva vizsgálgattam a fiatalembert. Azután jöttek a vámőrök, elmentek, s a vonat elindult. Amikor az osztrák vámőr is elment, a fiatalember megszólalt:

— No, most már nyugodtan beszélgethetünk.

Felfogta csodálkozó tekintetemet és felnevetett. Én is elmosolyodtam. Furcsa volt, hogy ez a fiatalember, most, hazúrlól elmenőben mondja ki ezt a mondatot.

Én arra a pillanatra tartogattam, amikor majd meglátom az állomásépületen a „Maribor” felírást.

1959, január.

Színházi műsorgondok, irodalmi gondok

Sulhóf József

A vajdasági színházak nemrégben tanácskozást tartottak Zrenyaninban. A színházi emberek műsorpolitikájuk súlyos és az anyagiakkal, valamint a feladatuk ellátásával szorosan összefüggő kérdéseket vitatták meg. Sztanislav Bajić, a beográdi színiakadémia tanára, bevezető előadásban elemezte a vajdasági színházak utolsó öt évi játékrendjét. Utána az eléggé vékonyka vitában a színházak igazgatói és kiküldöttei sorolták gondolataikat, bajaikat. Két olyan kérdés van, ami a tanácskozásból ide kívánczok. Az egyik Stanislav Bajićnak az a pénztári adatokkal igazolt megállapítása, hogy általában a hazai színműveknek nagyobb közön-ségsíkere volt, mint a legtöbb külföldi műnek, tehát indokolt, ha a színműirodalom fejlődési útját egyengetni igyekeznek. A másik — a tanácskozáson ki nem mondott, egyelőre eldöntésre váró — kérdés, hogy a színházak leszűrik-e a tanulságot a pénztári statisztikából. Megkísérlem, hogy a két kérdést a zrenyanini tanácsko-zások szellemében közelebbről megvilágítson.

I.

A műbíráló értékelése szerint szín-műirodalmunk messze az elbeszélő iro-dalom, a költészet és az esztétika szín-vonala alatt marad. Egyrészt sok a kí-sérleti dráma, amelyekben a különlege-set, a rendkívülit keresik, de éppen ezért csak egy kifinomultabb ízlésű, szűk kör

érdeklődésére tarthatnak igényt. Más-részt az úgynevezett repertoárdarabok-ból hiányzik a szakszerű építőkészség, a fordulat, könnyed, nagyiramú szín-padi nyelv, a teljes megelvenedő erő, a drámaírók színpadi gyakorlata.

Ez az erősen általánosító vélemény a mai hazai színműirodalomról annyira elfogadott, hogy az írószövetség is hir-

dette egyik kongresszusi jelentésében és a még nem egészen irodalmi polgárjogot nyert műfajaink közé sorozta. Lassanként annyira kétes egzisztencia lett a mai hazai drámaírodalomból, hogy egyik nemrégiben megtartott eszmei tanácskozáson kellett védelembe venni és visszafordítani a fegyvert: az ideológiai bizottság állapította meg, hogy a bírálathatóság féltelenül türelmetlen, kiméletlen, és fölünyeskedő a hazai színművel és filmmel szemben, ugyanakkor hasonlíthatatlanul elnézőbb, könnyen ajánlgató és olykor túlzottan magasztaló, amikor külföldi, gyakran sokkal értéktelebbs művekről van szó. A megállapításra méguk a kritikusok adtak okot. Külön-külön színpadon látva, jónéhány olyan hazai művet minősítették értéknek, amelyet elolvasva előadhatatlannak nyilvánítottak és viszont, nagyon sok színdarabot ítélték felületesen színvonalatlannak, mert nem a rendezés és kedvetlen játék balfogásait látták meg, hanem minden bünt a szerzőnek tudtak be. Azután: egyik nagy színműirodalmi pályázaton a beérkezett százhuszvalahány mű közül az országos nevű műbírálok egyetlen egyet tartottak érdemesnek a második díjra, a többi díjat nem adták ki. Utóbb ugyanezek a műbírálok a pályaművek közül — mint színházi illetékesek — majd harminc színművet színpadra vittek és könyv alakban kiadásra ajánlottak, s egyáltalán nem vitatták el tőlük irodalmi értéküket. Továbbá: igen sok esetben megtörtént, hogy homlok-egyenest ellenkező bírálatokat mondtak színrehozott darabokról.

Ha visszagondolunk az irodalomtörténet nagy, olykor késhegyre menő vitáira, nincs abban semmi meglepő, hogy az irodalmi kritika türelmetlen a legsebezhetőbb, mert a legközvetlenebb nyilvánosságnak szánt műfajjal szemben. Legfeljebb az a különös, hogy a mai kritikából éppen úgy hiányzik a segítőkészség — mai kifejezéssel: építőszellem — mint ahogyan a száz év előtt született Henry Arthur Jones, az angol műbírálathatóság igen nagyra értékelt alakja állapította meg G. B. Shaw színműveiről és Wells regényeiről, hogy semmi közük az irodalomhoz, „realista, hatásvadászó férjművek, hiszen a drámában nincs szükség sem logikára, sem realizmusra, egyesegyedül poézise határozza meg szépségét és értékét”.

• Viszont: igaz az, hogy a hazai színműirodalom nagyon lassan fejlődik. Egyik oka az, hogy alig van néhány írónk, aki fő megnyilatkozási formáia-

nak tekinti a drámát. A legtöbb író távol él a színházról és csak új formát keresve fordul a színpad felé; nem olyan mestere tehát a drámaépítésnek, párbeszédek vezetésének, jelenetek, feszültségek kifejlesztésének, mint azt a színpad vastörvényei megkövetelik. Mert az elindítástól a bonyodalmi csúcsig örök emelkedést követelő drámavezetés törvényét, a feszültségek kellő feloldását és újrahevítését a görögök óta senki sem bonthatta meg, s nem is erre kell újat keresni. Sokan hivatkoznak Anho-uil egyik színművére, amelyben a nagy, viharos szerelem tragikus összeomlása után az utolsó képből megmutatja, hogyan kezdődött a szerelem. Csakhogy ez a jelenet nem egyéb csattanónál, a darab elején nem lenne érdekes és nem indítaná el azt a játékot, ami az ezt a képet megelőző felvonásokban nagyon szabályos vonalban bontakozik ki. Az írók mégis az építési szabályt igyekeznek megbontani, a legtöbb kísérleti dráma ezzel bibelődik, alighanem azért, mert az írók nem lélegzenek együtt a színházzal, nem érzik eléggé, hogy újat-akarájukban meddig mehetnek anélkül, hogy a színpadról legurulnának. Brecht és újabb Dejmeka cselekmény atraktív megbontásával az egész színházat átalakította, a színész nem alakít, hanem csak jellemez. Viszont a mondanivalóban legmodernebb drámaírók érintetlenül hagyják a cselekményépítés szabályait és a tartalomban újítanak.

Mondanivaló van elég az élet folyamatában, a társadalmi fejlődés menetében, a mindennapokban is. Csak sajnos nem elegendő az írói bátorság, hogy olyan témákhoz nyúljon, amelyekről általában nem szívesen beszélnek. Azok, akik döntenek színdarabok sorsa felől, többnyire nem merik vállalni a felelősséget. (Ezt itt nem a színműíró keserűségével, hanem a társadalmi felelősség és annak mérlegelése szempontjából szögezzem le, hogy milyen nehézségek állják útját a hazai színműirodalom fejlődésének.) A Kommunista Szövetség programja olyan művészeti szabadságot enged meg, hogy csak művészi felelősségérzet, társadalomtudat szabályokat az alkotásnak. De az emberi tudat fejlődése még nem tart lépést a lehetőségekkel, a látókör lassan tágul és a felfelé igazodás, a menekülés a felelősség elől gyakran idézi emlékezetbe a régi adomát, amely szerint a úristen messze van és a mogyorófa-pálca a szolgabíró kezében nagyon közel, ami színdaraboknál nem is olyan jelképes je-

lenség. Az író tehát, amikor ír, nemcsak megnyilatkozik és nemcsak a társadalomtudat felelősségével mérlegeli a szavakat, mondatokat, gondolatokat, hanem akaratlanul, sokszor tudat alatt is a közvetlen lehetőségeket méri fel és akkor már nem is tud igazán őszinte lenni, pedig a művész belső őszintesége nélkül nincs művészet.

A prózaíró és a költő sohasem áll olyan nyilvános ellenőrzés alatt, mint a színműíró, akinek minden egyes néző a maga tapsával, vagy némaságával azonnal szemébe mondja véleményét. Nagy bátorság kell már ahhoz, hogy az író ezt a közvetlen bírálatot vállalja. Sokan menekülnek előle a prózaírás személytelenebb, távolabbi közönség-kapcsolata mögé. Egészen felesleges hát az, amit színházaink gyakorlata mutat: az, hogy azoknak is lehetőleg útját állják, akik vállalják a felelősséget a közönség előtt.

Mindenütt a világon elsősorban hazai szerzők műveit játsszák. Nyugaton ez többnyire olyan véletlekig megy, hogy idegen szerző alig-alig juthat színpadhoz, a repertoár alig öt százaléka jut klasszikus és külföldi irodalomnak. Nálunk a színházak lázas igyekezettel szednek össze mindent, ami külföldi, nem is nagyon válogatások, csak akkor találunk ezernyi kifogást, amikor hazai műről van szó és valami hamis elképzelésből kiindulva az írói felelősséget semmibe veszik, csak a saját felelősségükre gondolnak. Egy olasz színigazgató mondta nemrégiben: a közönség tudja, hogy az én színházamban elsőrendű művészek alakítását és kitűnő rendezést kap, a többi az író dolga és ő felel a sikerért vagy bukásért. Nálunk az író az a szükséges rossz, aki nélkül ugyan nincs játék, de aki — a színháziak szerint — nem érdekes a közönség számára, s ennek megfelelően nemcsak olyan műkedvelő színpapot láttam, amelyről hiányzott a szerző neve, hanem nagyon sok hivatásos színház-színpapot is, amelyen az író nevét kisebb betűkkel tűntették fel, mint a legkisebb epizódszerep alakítójáét.

Stanislaw Bajić csak egyetlen szempontból vizsgálta nagy tanulmányában a hazai színműirodalom helyzetét, a közönségsikert tette mérlegre és író és közönség kapcsolatát elemezte. A színházaktól kapott pénztári kimutatásokkal bizonyította be, hogy a közönség egyáltalán nem egyezik a színházi emberekkel, nemcsak olyan tartózkodó a hazai színművekkel szemben, hanem az elemzett öt évben évről évre egyre inkább

látogatta a hazai színművek előadásait. Minden színháznak voltak olyan esztendői, amelyekben a látogatottság rekordját mai hazai szerző műve tartotta (Bajić kifejezése).

Még a magyar színháznak is volt egy hazai darabja, amellyel az öt év egyikében a legnagyobb látogatottságot érte el (az én Parasztkisasszonyom), noha különben a magyar közönség színházi érdeklődése még mindig főként az egykori színműgyártók ügyes, fordulatos, de mondanivaló nélküli játéka felé irányul. Ugyanakkor mindegyik színházban előfordult, hogy nagyszerű külföldi színművel megbukott.

Irodalmi szempontból persze a pénztári jelentések nem lehetnek mérvadók. De az irodalmi élő szó amúgyis nagyon kétes. Goethe nemegyszer maga állt neki, hogy mint rendező kíméletlenül kihúzza olykor legirodalmibb, legfinomultabb szövegrészeit. Strindberg kamarajátékainak, amelyeket kifejezetten az Intim Színház számára írt, naturalista szövegét a későbbi csiszoltabb színpadi ízlés irodalmilag elfogadhatatlannak minősítette. Sartre színpadi nyelve nagyon egyszerű, nem nagy irodalmi mondásokra és aforizmákra törekedik, hanem arra, hogy amit mond, az meggyőző erővel hasson. Arthur Miller és az egész modern drámairodalom lemondott arról a külön színpadi irodalmi nyelvről, amelyet Wilde és Ibsen szinte kötelezővé tette. Wedekind groteszkjeivel, szexuális problémáival, Arthur Schnitzler a Ringereivel és néhányan századunk elején egészen a Lese-drama, az olvasásra és nem előadásra szánt színmű felé sodorta a drámairodalmat és egészen nagy művek születtek úgy, hogy a regény epikája helyett párbeszédes formában játszógtattak a freundi lélekelemzésnek éppen azokkal a köldöknéző problémáival, amelyek miatt maga Freud a freudizmus egy részét megtagadta. Ezek a szövegek kétségtelesen irodalmiak voltak. De csak irodalmiak. A színpad életéhez, a megelevenedés hatószközeihez semmi közülük sem volt. A feszültség és a drámai erő hiányzott belőlük. Viszont erről Brecht is lemondott.

Merre fejlődjön hát az új hazai színműirodalom? Haladjon-e továbbra is a súlyos orosz drámák, nyomoztató légkörű reáltragédiák, vagy az ibseni építésű, lassú menetű, elnyugvóbb polgári koroknak szánt színművek nyomdokain, keresse-e az utat a különlegesen, vagy forduljon a nagyközönség felé és vele

együtt lelje meg a maga külön színházi nyelvét, hangját, összeütközéseit és fejlődési útját? Erre a kérdésre semmiféle tanácskozás nem adhat feleletet, amíg a közönségsiker mellékes és a színházak könnyebben kapnak nagyobb támogatást, ha játékkrendjük egy szűkebb-körű, irodalmilag csiszoltabb ízlésű közönségnek szánt művekkel töltik ki.

II.

Éppen ezért nem bocsátkozhatunk jóslásokba, hogy a színházak milyen tanulságot szűrnék le abból, hogy a hazai színművek egyre inkább a közönség zretetébe férköznek, jól látogatottakká válnak és nemcsak bevételt hoznak, hanem elősegítik azt is, hogy a színház betöltse tömegekhez szóló hivatását. Nálunk nincs egyetlen színház sem, amely sorozatos előadásokkal töltené ki szezonját, valamennyi úgynevezett repertoár-színház, nyolc-tíz darabot hoz ki évente és váltogatja őket azokkal, amelyek úgy maradtak vissza az előző szezonokból, hogy még mindig vonzanak közönséget. A jegyárak alacsonyok, alig valamivel magasabbak a mozijegy áránál. A színházak kiadásainak egy ötödét sem fedezik saját bevételből. Társadalmi fejlődésünk teremtette ezt a helyzetet, mert a színházaknak egyidejűleg kell ízelítőt adniok a világirodalom klasszikusaiából, a modern világirodalomból, a hazai klasszikusokból és a mai hazai irodalomból.

A drámairodalom fejlődése szempontjából azonban ennek kétféle hátránya is van. Egy színház legfeljebb két hazai modern színművet mutathat be egy szezonban és mivel a színházi tanácsok épp úgy menekülnek a felelősség elől, mint életünk annyi más vidékén tapasztaljuk, darabokat, tekintet nélkül arra, hogy vannak-e hozzá erőik és megfelel-e közönségünknek, színpadra visznek, ha nagyszínházak játszák. A közvetlenül kezük ügyébe kerülő színművekkel szemben viszont végtetekig bolhászkodók. Egy-egy szezonban tehát legfeljebb három-négy új hazai színmű járja be színpadjainkat. Ez pedig nagyon kevés ahhoz, hogy egy irodalmi ág kifejlődjön.

Hiszen — és ez a másik nagy hátrány — a színműíró amúgyis sokkal kedvezőtlenebb anyagi helyzetben van, mint ha bármely más műfajjal keresné a megnyilatkozás lehetőségét. A színmű az egyetlen irodalmi műfaj hazánkban,

amely teljes kockázatot vállal és tiszteltidja a sikertől függ, a bevételből kap részesedést. Ha azután az író a közönség kedvét keresi — ami éppennyúgy megbocsátható, mint az, ha nem keresi —, akkor a felelősségtől menekülők nehezebben engedik ki a színpadra, mint az olyan darabokkal, amelyek csak egy bizonyos szűkebb kört, de irodalmilag csiszoltabb ízlésű és inkább hangadó kört érdekelnek. A bukásért vagy fél-sikerért az irodalmi értékkel fedezhetik a hátukat. Amely érték többnyire közelebből meghatározhatatlan és nagyjából a színházi körök irodalmi ízlésétől függ.

Milyen tanulságot szűrjön hát le a színházi vezetőség abból a statisztikából, amely kétségtelenül, bevételi adatokkal bizonyítja a mai hazai művek közönségsikerét, de ugyanannyi balsikert is kimutat, nem ad útbaigazítást az értékeket illetően és semmivel sem teszi könnyebbé sem a színházak, sem az írók helyzetét, ha a felelősség vállalásáról van szó?! És remélhet-e erkölcsi támogatást a hazai színműirodalom egy ilyen statisztikából, amely mégiscsak a számok hűvöségével felel szíveket szorongató kérdésekre? A színházak a maguk belső körében eddig is ismerték ennek a pénztári statisztikának az adatait, a siker és bukás számjegyekben mért fokait. Eddig is észrevették, hogy a hazai művek iránt egyre nagyobb az érdeklődés, a közönség az újat, a mait, a maga problémáit akarja látni, hallani, keres rá feleletet; esetleg csak a saját görbetük-rén akar mulatni. Tudták ezt a színházak és nem változott semmi, vagy legalábbis nem változott lényegesen a repertoár, a hazai szerzők vesszőfuttatása, a felelősségvállalás. Miért változna most? Pusztán azért, mert egy statisztika a fejükre olvasta, hogy bátortalan-ságuknak kárát vallja egész irodalmunk, egész társadalmunk, egész színházi rendszerünk?

Ezekre a kérdésekre nem tudott eddig választ adni semmiféle tanácskozás. Nem is tudhatott. Az irodalmi fejlődést csak az segítheti elő, ha közönség és irodalom találkozik, vagyis a közönség igényesebbé válik és irodalmat követel, az irodalom pedig igazi színpadi élményt tud nyújtani, beleértve mindazt, ami egy drámát drámává és egy színelőadást színelőadásává avat.

III.

Ha már időközben lezajlottak a vajdasági műkedvelő színjátszó szemlék és tanácskozások, egy kalap alatt letárgyalhatjuk a nagyon hasonló, szorosan összefüggő műkedvelő-problémákat is. A szemlék színvonalban emelkedést mutattak, de ugyanakkor valami elkedvetlenedést is. A dilettantizmust jellemző igazi lelkesedés hiányzik. Főként azért, mert akikre tartozna, nem értik meg, mit jelent a környezetüknek, hogy — ha amatőr is — mégis van színházuk. Sem erkölcsi támogatásban nem részesítik, mintha azt a pogromot, amely a hivatásos színházak ellen indult, kifejezéstették volna az amatőrszínházakra is.

Nagyjából tisztázott nézet, hogy az amatőrizmusnak nálunk különleges szerepe van. Részben nekik kell magukkal hozniuk azt az ügyszeretetet, rajongást, lelkesedést és azt, hogy a nehezét is vállalják, ami hivatásos művészeinknél válságba jutott. Azután: minél többen foglalkoznak a művészeti tevékenység valamelyik ágával, annál szélesebb körbe hatol el a művészet megértése, megbecsülése, annál több emberre, családra hat az esztétikai nevelés, fejlődés és annál magasabbak lesznek az igények. Elérni azt, hogy felnőttekben, akik a pusztán anyagi lét gondjaihoz szoktak, sok gondolhoz kevés örömmel, s akik éppen ezért nagyon igénytelenek kedvteléseikben, szórakozásaikban, ízlésükben — tehát elérni azt, hogy felnőttekben feltámadjon az érdeklődés könyv, mozi, színház, színes esték, tartalmasabb öszsze-
jövetelek, nemcsak itala szorítókozó szórakozások, s ezen túlmenően szebb kirakatok, rendezettebb utcák, korszerűbb otthonok, felszerelések, egy az anyagi létben megindult korszerűsítés iránt, olyan feladat, hogy arra minden erőt, tehát a műkedvelés környezetére közvetlenebbül ható erejét is fel kell használni. Vajdaság majdnem kétfélmillió lakosára a körülbelül százhuszezer rádiókészülék nem kevés, de nem elég. S a rádió csak az első lépés, hogy zene-
művészet, irodalom, nevelő gondolat behatoljon a zártabb családi körbe. Hiányzik belőle a sokkal mélyebb benyomást hagyó vizuális élmény és ezt egyelőre a televízió sem pótolja, noha — nagyon okosan — klubokban, vendéglőkben egyre többfelé jelenik meg a kérszülék és vonz érdeklődőket. Az élő szó, a megelevenülő művészet közvetítő szerepe a műkedvelőkre hárul. Természetesen a maguk színvonalán, mindig kiütőköző dilettantizmusával töltik be. Az lenne jó tehát, ha a műkedvelőknek nyújtának segítséget, hogy tevékenységük minél színvonalasabb, tartalmasabb, hatásosabb legyen.

Ha megmaradok is a magamszabta keretben, a műkedvelő színjátéknál, mégis, elérkezettnek látom az időt, hogy a színjátékról, mint összefoglaló művészetről beszéljünk, a műkedvelő szinten még inkább, mint bárhol másutt. Műkedvelő festők megtanulhatnak a díszlettervezést, a kosztümtervezést, a műkedvelő zenekarok, énekkarok közreműködhetnek, hogy az előadásokat színesebbé, gazdagabbá tegyék, műkedvelő technikusok segíthetnének a színpad felszerelésében. Akadna itt munka valamennyi számára!

Csak — és éppen ez az évről évre összeülő tanácskozások fő beszédtemája — azt kellene előbb tisztázni, mit játszanak a műkedvelők. Több mint tíz éven át szigorú szabály volt, hogy a szemléken az együttesek csak hazai szerzők műveivel léphetnek fel. Így legalább mintegy százötven együttes a négyezerből több-kevesebb kedvvel és bizalommal évente műsorra tűzött egy-egy hazai színművet. Azonkívül aztán, amit a legtöbb csoport játszott, az olyan tarka összevisszagságot mutatott, hogy lehetetlen volt valamilyen egységes mértékkel felmérni az értékét. Még az idén is, ebben a szezonban is megtörtént, hogy egy faluban híres nagyoperettet adtak elő egy citera, egy harmonika, egy hegedű és egy dob zenekari kíséretével. Volt előadás, amelyen a moliérei neveket úgy olvasták, illetve mondták ki, ahogy írva van és eszükbe nem jutott, hogy valakit megkérdezzenek, hogyan kell a francia neveket kimondani. Egy nagymúltú társulat könnyed bohózatot vitt színpadra, amit nincs jogunk kifogásolni, hiszen az emberek szeretnek nevetni; csak hogy olyan rossz beszédfaktúrával, annyira kezdetleges színpadi mozgással, elejtett csattanókkal, rosszul megformált figurákkal, színtelen, szürke, összezapott játékkal álltak ki, hogy saját hatásukat rontották le, tizedannyi mulatságot sem nyújtottak a nézőknek,

amennyi jó, csiszolt, művészi előadásban juthatott volna maguknak is, a publikumnak is. Egy másik szinten sok sikert látott együttes világhírű kamarajátékra vállalkozott, s játékokban csakugyan megbirkózott a nehéz szerepekkel, de a darabot teljesen félreértette, rosszul tolmácsolta és az előadással majdnem homlokegyenest az ellenkezőjét mondta annak, amit a szerző mondott. Volt együttes, amely úgy-ahogy szépen megoldotta egy világirodalmi tragédia tolmácsolását, de az előadást minden alkalommal olyan parlagias, majdnem azt mondanám, mucsai, olcsó élcelődéssel vezette be, hogy a derűre hangolt közönség elúnta és otthagygatta a társadalmi dráma hosszadalmas előadását.

Mindössze néhány kiragadott példával akartam itt bizonyítani, hogy milyen nagy eredményeket érhetnek el, ha elkülönülő tevékenység helyett a rendelkezésre álló össz helyi erők bevonásával teremtenék meg az előadásokat. És a darabok megválogatásakor első sorban arra gondolnának, hogy mire telik az erejükből. Igaz, jó lenne, ha a hivatásos színházak is gondolnának erre, törődnének vele, hogy ne egy-egy kimagasló főszereplőkhöz szabják repertoárjukat, hanem az átlag képességeihez és — a közönség befogadóképességéhez. Mert a tapasztalat azt mutatja, hogy ha az előadás igazán művészi, csakugyan a rendelkezésre álló erők legnagyobb teljesítménye, akkor a súlyosabb, tartalmasabb, többet mondó műveknek is van közönsége, mert az előadás hatni tud.

Ami vonatkozik a hivatásosakra, vonatkozik a műkedvelőkre is. Elsősorban azzal kellene tisztában lennünk, hol a helyük, mire telik erejükből, mi az, — bánom is én, legyen bohózat, vagy akár operett — amit úgy adhatnak elő, hogy az ne pusztá öntetszelgés, gondolatársításokon és emlékeken alapuló hatásadászat legyen, hanem legalább az ízlést és a művészi igényeket nevelje a megvalósítás csiszoltságával, művészetével. Ne alkalmilag, úgy válasszanak ki darabokat, hogy a szomszédfaluban játszották, hát játszuk mi is, akár van hoz-

zá erők, akár nincs, sem úgy, hogy egyik-másik szereplő túlfűtöt ambíciója és fogyatékos önbírálata határozza meg, milyen szerepekre vállalkoznak, hanem jól átgondolt játékrendet állítsanak össze az egész idényre. Átlag négy művet mutatnak be egy szezonban a műkedvelő együttesek. Ha előre kiválasztják a műveket és foglalkoznak velük, ennyit becsületesen megrendezhetnek. Itt hely jut egy zenés játéknak, egy bohózatnak és egy tarka estnek is, s egészen bizonyos, hogy ha erejükhöz méri a választást, egy komolyabb, értékeesebb darabbal is kiállhatnak és közönségsikerük lesz.

Dehát a tervszerűség, a műsorpolitika, szervezett munka még ismeretlen fogalom műkedvelő színjátékunkban, akár amatőrszínházról, akár kultúregyesületi színjátszó csoportokról van szó. És most már évek óta hiába tanácskoznak erről különféle nagyobb és kisebb tanácskozó testületek. Az egyre csiszoltabb, szebb játék mellett a darabválasztásban, műsorpolitika megszervezettségben és a helyi erők összefogásában nem jutotunk előre egy lépéssel sem. Lehet, hogy az is oka, hogy nagyon-nagyon kevés a színdarab, amire a műkedvelők kedvvel és biztos siker tudatával vállalkozhatnak. Hivatásos színházainknak kellene műsorpolitikájukkal segítséget nyújtaniok. Sok mindent kellene tenni, hogy a hazai, a közvetlen környezetet jobban érdeklő színműirodalom kifejlődjön, hirtelt szerezzon magának és úgy jusson a közönség elé, hogy a közönség valóban meglássa benne a maga világát.

De erről a kérdésről már a hivatásos színházak gondjait sorolva elmondtam, amit mondhattam. És a sok tanácskozáson elhangzó sok beszédnek is egy a vége: gondosan, igazi önismerettel le-mért erők, jól megszerkesztett előadások, az össz-erők összefogása, alaposan átgondolt műsorpolitika segítse elő, hogy a színműirodalom fejlődjön és a közönség egyre sokasodó tömege mindinkább a maga életének érdekes tükrét lássa a színpadon. Akár hivatásos, akár műkedvelő színpadról van szó.

A vándorlás

Juhász Géza

MILOŠ CRNJANSKI: ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS, FÓRUM KIADÁSA, NOVISZÁD, 1959; FORDÍTOTTA CSUKA ZOLTÁN

A nemzeti múlt iránti érdeklődés a nemzeti öntudat viszonylagos fejlettségéről tanúskodik, de a nemzeti múlt feltárása ugyanakkor vissza is hat a nemzeti öntudat fejlődésére, siettetni kialakulását. A kis népek Európa-szerte a napóleoni háborúk után, a XIX. század elején ébrednek nemzeti létük és jellegzetességeik tudatára, s ez leginkább a nemzeti függetlenség kivívására készíteti őket. Az irodalomban ekkor a romantika stílustörekvései uralkodnak, s ez azt jelenti, hogy a nemzeti múlt feltárása a romantika ábrázoló módszere és szemléletmódja szerint indul meg. Mivel a nemzeti múlt feltárása elsősorban a nemzeti öntudat fejlesztésének, a

függetlenségi harc serkentésének jegyében és érdekében indul meg, az írók leginkább azokat a korszakokat választják műveik tárgyául, amelyekből a nemzet nagysága, dicső múltja tárul az olvasó szeme elé. Természetes, hogy a múlt eseményeinek ilyen eklektikus kiválogatása már magában véve is oda vezet, hogy a történelmi múlt nagy tettek, csupa pozitív hősök, fényes korszakok története lesz, s ha ehhez még hozzáfűzzük, hogy a romantikus írókban sokkal nagyobb volt a múlt iránti lelkesedés, mint a tények iránti tisztelet, a korhúségre való törekvés, akkor nagyjából fogalmat alkothatunk az első történelmi regények jellegéről.

A délszláv irodalomban is hasonló utakon indult meg a történelem ábrázolása, s nemcsak a jellegzetesen romantikus Gyura Jaksics történelmi drámáiban, hanem még Ignjátovics és Sénoa regényeiben is megtaláljuk e romanti-

kus nemzetszemlélet hatását, illetve maradványait. Az első világháború azonban sok tekintetben kijózanítólag hatott a szellemekre, és egész sor bálványt rombolt le, egész sor illúziót foszlatott szerte. Egy egész nemzedék nőtt fel az első világháború idején, amelyet mélyen megrázott az illúziók és bálványok leomlása, s amely e megrázkódtatások hatása alatt bizonyos pesszimizmusba süllyedt átmenetileg, de egyben meg is edződött, és kevesebb elfoglaltsággal, több reális érzékkel szemlélte az eseményeket, mint a háború előtt. Az első világháború azt a tanulságot jelentette számukra, hogy a kis népek a nagyok hódító törekvéseiben az ágyú-töltélek szerepét kapták csupán. A délszláv népeket pedig nemcsak a nagyhatalmak játszották ki, hanem saját uraik, az újkapitalisták is, akik a nép harcának gyümölcsét kisajátították és egy antiszociális, korrupt rendszert teremtettek, amely még ezenfelül a nemzetek közötti egyenlőséget sem hozta meg és ezzel a délszláv népek egyesülésének régi eszményét is megcsúfolta.

Természetes, hogy ez az új nemzedék a nemzet történelmi múltja iránti magatartását is felülbírálta, mind kevésbé elégedett meg az addigi szemléletmóddal, amely csak a fenséget, a nagyszerűt látta a múltban, s maga is mind kíméletlenebbül lerombolja az illúziókat, hogy a megtévesztő ragyogás helyett az igazságot, a történelmi tényeket lássa, amelyek a jelen égető kérdéseire is magyarázattal szolgálnak.

Milos Crnyánszki ennek a nemzedéknek a tagja, és egész sajátos művészete e nemzedék válságait, pesszimizmusát, gyötrődéseit, útkeresését és a maga korában meghökkentően újszerű magatartását és szemléletmódját fejezi ki. Felfogásának és egyéniségének alakulását — amiben különösen nagy szerepe volt az első világháborúnak — így írja le egy 1918-ban kelt levelében: „Milos Crnyánszki fiatal. Vajdasági. Falvakban, városokban, tengereken és erdőkben élt, mint mások. Forgatta a poros könyveket, ölelgette a nőket, járta a temetőket... Gyermekekorián fakardot hordott, és már tizenkét éves korában plágizált egy verset. Akkor nacionalista volt. Később olvasta a prágai „Straže”-t és könnyes szemmel nézte Szvetozár Márkovics szép arcát. Akkor internacionalista volt. Aztán megismerte a háborút és a halál utáni vágyat. Ma boldog. Teljesen mindegy neki, hogy ünnepelni fogják, vagy kicsúfolják. Nem hisz

az istenben, de a jövőben igen. Egész keservünket és büszkeségünket, minden szegyenünket ismeri. S kérdezzétek bár a halálról vagy életről, Zágrebéről vagy a népi egységről, pesszimizmusról vagy optimizmusról, irodalomról vagy futurizmusról, mindenre megvető, elkeseredett, de barátságos kézlegyintéssel válaszol csupán.”

1893-ban született, tehát a világháború kitörése idején huszonegy éves, a végén pedig, amikor ezeket a sorokat leírta, huszonöt, de egy világháború élményeivel gazdagabb, s mint a háborús nemzedékek általában, szinte koráven: egy kicsit cinikus, egy kicsit pesszimista, kiábrándult. Körülbelül a fenti önjellemzés vonásaiban kell keresnünk annak a Crnyánszkinak egyéniségét, aki az Örökös vándorlást megírta. Az a fiatalember, akiről Milán Bogdanovics ezt írta: „egészen megváltozva, remegve, nyugtalanul, a dolgok régi állásával szemben értetlenül került ki a háborúból, de valami újnak, szabadabbnak, szebbnek és nemesebbnek sejtése egészen áthatja”.

Könnyen érthető tehát, hogy amikor a történelemben keresi regényének tárgyát, akkor az őt és nemzedékét kínzó kérdésekre keres választ, és a nemzetnek, azaz szűkebb hazájának, Vajdaságnak történetében a legsötétebb, legzavarosabb és legnehezebb korszakot választja: a vajdasági szerbek letelepülésének korát. A XVI. század folyamán az osztrákok török-ellenes háborúiban jelentős szerepet vállaltak magukra a szerbek is. A hadi szerencse azonban megfordult, s a visszaözönlő, kegyetlenkedő törökök bosszúja elől a szerbek nagy tömegben menekültek az Osztrák-Magyar Monarchia területére és a déli határvidékeken telepedtek le. Ezt nevezi a néphagyomány a nagy vándorlásnak. A következő (XVII. és XVIII.) századok folyamán arra törekedtek, hogy itteni helyzetüket megszilárdítsák, válásszabadságot és önkormányzatot nyerjenek a Vajdaságban. E helyett azonban az említett századok újabb súlyos megpróbáltatásokat hoztak a számukra. Státusuk rendezését elodázták, közben pedig szinte állandóan fegyverben voltak, minduntalan hadba rendelték egységeiket, s számolatlanul, cinikusan és kíméletlenül vetették őket oda a számukra teljesen értelmetlen háborúkban oltató áldozatul. Sokszor azt sem tudták, melyik részén járnak Európának és ki ellen harcolnak. Az akkor még szélesen hömpölygő Duna, Dráva, Száva és Ti-

sza mocsaras vidékein laktak, nagyrészt földbevált kunyhókban. Állataikat, vetésüket rendszerint elpusztította az ár, őket pedig az állandó hadakozás mellett az embertelenül egészségtelen életkörülmények, különféle mocsári betegségek (malária, tifusz, pestis) tizedelték. A szerb népesség ennek következtében e századok folyamán rohamosan apadt. Emellett a katolikus papság állandó zsarnokoskodása, erőszakos térítő tevékenysége is zaklatta őket, úgyhogy tömegesen menekültek vissza török területre, sőt még Oroszországba is.

Ebből a korból Crnyanszki az 1744-45-ös éveket ragadja ki, a szerbek franciaországi és poroszországi hadakozásait Iszákovic Vuk vezetése alatt. Természetesen a történelmi esemény csak keretül szolgál a regény egyáltalán nem történelmi cselekményének. Ez a cselekmény meglehetősen szegényes. Annyi mindössze, hogy míg Iszákovic Vuk messze földön hadakozik, feleségét öccsére, Arangyelra bízta, s ez elcsábítja. Az asszony ezután nem sokkal meghal, s mire Iszákovic visszatér, árván találja gyermekeit, öccse pedig — talán lelkiismeretétől üldözve — elköltözött. A regény fő mondanivalója azonban az örökös vándorlás céltalansága, a szerbek harcának értelmetlensége, s Iszákovic Vuk családi életének felbomlása csak a céltalan és hiábavaló áldozatok nagyságát, súlyát szemlélteti. Nem férhet hozzá kétség, hogy ezzel a közelmúlt, a világháború harcainak értelmetlenségére igyekszik rámutatni az író, s azért a történelem nem is annyira tárgya regényének, mint eszköz véleményének közlésére. Ez persze nem jelenti azt, hogy a történelem ábrázolásának másodlagos szerepe van a regényben. Igaz, nem szerepeltet történelmi alakokat, az események sem történelmi minden részletükben, de a regény egészben hű képet ad a korszakról. Legfőbb értéke kétségtelenül, abban van, hogy az első világháború utáni nemzedék kiábrándultságának, újszerű valóságlátásának egyik legérdekesebb irodalmi megnyilvánulása, de egyben egy igen érdekes — különösen a vajdasági szerbség történelmében fontos — korszak történelmileg hű és művészileg magas színvonalú ábrázolása is. Nem véletlen, hogy a kritika Branimir Csozics Szedett fa és Krlezsa Filip Latinovics visszatérése című regényeivel együtt a két háború közti jugoszláv regényirodalom legnagyobb alkotásának tekinti.

A korról a két testvér — Vuk és Arangyel — nagyszerűen megformált alakjaival mond legtöbbet az író. Merőben ellentétes jellemük, lelkületük, fel fogásuk, sőt külsejük és testi felépítésük is már eleve megindokolja és érzékelteti azt az ellentétet, amelyből a regényben állandóan jelenlévő feszültség, drámai nyugtalanság származik. Vuk Iszákovic katona-ember. Testi alkata, szép sudár termete is erre a pályára irányítja, s az akkori szokások szerint ifjú korában egy herceg apródja lesz. Öccse, Arangyel, teljes ellentéte a bátyjának. Sápadt, vézna, szikár ember, katonáskodásra nem is alkalmas. Természetes tehát, hogy kereskedő lesz. Vuk nyíltszívű, egyenes, őszinte ember; józan, normális házaseletet él, miután ifjú katonatiszt korában annak rendje és módja szerint végigszerelmeskedte fél Európát. De nemcsak nyíltszívű, hanem kissé tehetetlen, gyámoltalan és naiv is. Öccse mindig úgy bánt vele, mint valami önállótlan és gyámoltalan gyerekkel. Ő nősitette meg, aztán apjuk halála után szinte mindenéből kifosztotta, becsapta az osztrákoknál, de később megsajnálta és gyakran segítette pénzzel. Vuk az örökös céltalan vándorlás és hadakozás folyamán egyre világosabban látja, hogy az osztrákok nem veszik őket komolyan, csak olyankor emlegetik vitézségüket, amikor szükségük van rájuk, a veszély elmúltával, a háború befejeztével egyszerűen elfeledkeznek róluk, ellátásukról nem gondoskodnak, az ő alezredesi kinevezéséről szintén megfeledkeznek, tisztjeit megszegyentetik, őt magát és rongyos serregét kigúnyolják stb. Mindezek hatása alatt egyre világosabban látja, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia sohasem lesz az ő népének igazi hazája, és így erősödik benne valami ködös és bizonytalan, szinte nosztalgikus vágyakozás a nagy haza, Oroszország után, ahol majd megnyugodhat, s ahova egyszer talán a népét is elvezeti.

Arangyel, a gyakorlati érzékű kereskedő lenézte bátyját; örökös vándorlását, hadakozását és félnomád életét épp úgy esztelenségnek tartotta, mint Oroszországba való vágyódását és készülődését. Az volt az elve, hogy a szerbségnek meg kell vetnie a lábát ezen a vidéken, nem Oroszországról kell neki prédikálni és folyton hadba vezetni, hanem meg kell tanítani dolgozni, termelni, kereskedni. Ő a környék legazdagabb embere. Hajói lovat, búzáét szállítanak a Dunán, de leginkább ezüsttel kereskedik.

Török földön, Zimonyban és Budán vannak palotái, s maga is alig tudja számbavenni gazdaságát. Ebben a szikár, igénytelen külsejű kereskedőben azonban a szerelem vad tüze lobog. Az egész környék tud a tivornyáiról, szerelmi orgiáiról és tobzódásairól, s ezse ágában sincs, hogy megházasodjon; a szerelmet éppúgy pénzen veszi, mint minden egyebet. Dáfina asszony, bátyjának felesége azonban valami addig ismeretlen vágyat kelt fel benne, valami tisztább, egészségesebb felemelőbb érzés utáni vágy hajtja az asszony felé, mióta csak ismeri. Pedig ő talált rá egy görög kereskedőnél, akinek fogadott lánya volt, s ő vetette el a bátyjával. De azóta is szinte menekült tőle, mert közelségében valami nyugtalanító vágy kerítette hatalmába. Mikor aztán bátyja ismét hadbavonult, és rábízta az asszonyt a gyerekekkel, egyre világosabban érezte, hogy most meg kell történnie annak, amitől évek óta menekül. Ez a szinte beteges sóvárgás sógornője teste után teljesen felkavarta nyugalmát, még üzleteit is elhanyagolta. Az asszony terhességének harmadik hónapjában volt már, s a házasságtörés utáni napon, amikor beteges látomásoktól gyötörve összerogyott a szobában, megsértette a méhében hordott magzatot, s az elindult vérzést nem tudták többé elállítani. Az asszony ekkor azt követelte Arangyeltől, hogy vegye törvényesen feleségül, azután helyezze el egy kolostorba, mert csak ott gyógyulhat meg. Arangyel mintegy féltalomban járt, az asszony minden kívánságát teljesíteni akarta, de amikor éppen kijárta a szerzeteseknél, hogy befogadják egy kolostorba, Dáfina asszony meghalt.

A regény cselekménye felváltva két színen játszódik: Iszákovics Vuk sorsa a táborokban, ütközetekben és a vonulásokban, bonyolódik, Arangyel és Dáfina élete pedig Arangyel zimonyi házában. Már Dáfina asszony figurája is sokkal halványabb, mint a két testvéré, több olyan szereplő pedig nincs is, akinek jelentősége egy-egy epizódon túlnőne. Ezzel a tömörítéssel fokozza ugyan a regény drámaiságát, de a többi szereplők rajzának elnagyolásával kissé szegényessé is teszi a regényt. A többi szereplők — akár a katonákról van szó, akár Iszákovics falujának vagy Zimonynak a lakóiról és Arangyel környezetéről — valahogy beleolvadnak a tömegbe, nem lépnek elő a homályból, nem rajzolódik ki egyéni arculatuk, jellemük.

A regény külön érdekessége és egyben fontos jellegzetessége Crnyánszki ábrázoló módszere, nyelve és stílusa. Az események időrendjén gyakran megbontja, hogy közbeékelje a megértéshez szükséges előzményeket, máskor meg elébe is vág az eseményeknek. Nyelve és stílusa csupa, ideg, csupa nyugtalanság, a lélek minden rezdülését pontosan, híven jegyzi, rögzíti, s ez nemcsak stiláris sajátság, hanem az eseményközlésnek is sajátos módszere. Mondatai szabálytalanok, szokatlan szerkezetűek, s úgy csaponganak, úgy tele vannak közbeékelésekkel és kitérőkkel, mint a gondolat. Ezzel eltér az epikai közlés megszokott lassú és kényelmes, részletező és időrendet követő szabályától s nem annyira az események külső rendjéhez tartja magát, mint inkább ahhoz a sorrendnélküliséghez, ami az eseményeknek a gondolatban való reprodukálódására jellemző. Ha írói eszközeit vizsgáljuk, feltűnik, hogy majdnem kizárólag a leírással él. Szinte sohasem történik semmi közvetlenül előttünk, a regényben nem találunk például egyetlen párbeszédet sem (!), s úgy tűnik, mintha minden cselekmény és történés csak a szereplők reflexiói útján jutna le hozzánk. Ez kétségkívül sokat elvesz a cselekmény dinamikájából, szinte lelassítja az események ütemét, és sohasem lehet olyan magával ragadó, olyan erős, mint egy pergő párbeszédekkel teletűzdelt regény. Mint mondtuk, a regényben van belső feszítő erő, drámai feszültség, de ezt sohasem az események gyors sodrása, bonyolódása vagy váratlan fordulatok váltják ki, hanem a helyzetek lélektani indokolása, a hősök lelkiállapotának, érzelmük hullamzásának pompás leírásai. Ez a pszichologizálás egyben kárpótolja is az olvasót a cselekmény szegénységéért és vontatottságáért.

Crnyánszki sajátosan egyéni és eredeti stílusát minden bírálója és méltatója külön kiemeli. Bosko Novákovic 1938-ban írt cikkében azt mondja róla, hogy ideges, de hajlékony és mélyre hatoló, továbbá igen gazdag árnyalatokban, kihagyezett, finom kifejezésekben, víziókban, s igen plasztikus. Külön kiemeli a gyakran felforgatott szórendet, amelynek során a szavak új meglepő jelentést kapnak. Milán Bogdánovic különösen a stílus líraiságát emeli ki, amely nagyszerűen megfelel a regényre jellemző érzelmileg túlfűtött állapotok, helyzetek leírására. Mindketten egybehangzóan megállapítják, hogy ez a stí-

lus kiválóan alkalmas e zavaros, szertelen és tragikus korszak leírására, de B. Novákovics tovább megy, és azt is megállapítja, hogy más jellegű tárgyhoz már nem is felel meg ez a stílus. Példának a Könnyes krokodil című elbeszélést említi, ahol ez a stílus alkalmatlannak bizonyult a mondanivaló kifejezésére.

A magyar olvasó kissé tanácstalan ennyi dicséret hallatára, amelyek rendre kiemelik a nyelv és stílus erejét, szépségeit. Ha a magyar olvasónak kissé nehezebb esik olvasni — épp a stílusa miatt — ezt a könyvet, ha e szokatlan közlés mód elfáraszt, ha az érzelmi és gondolati digressziókat követő nyelvi digressziók folyton megállítanak bennünket, akkor ez nyilván azért van, mert a gyakran felforgatott szórend követése s a szavak megváltozott jelentésének megértése meglehetősen nehéz az idegen ajkúak számára. De talán akkor sem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy Crnyánszki nyelvének teljes szépségét aligha élvezheti idegen anyanyelvű, ez nyilván éppúgy a szerbek kiváltsága, mint ahogyan Ady gazdag költői nyelvének élvezete a miénk.

Érthető ezek után, hogy Csuka Zoltánnak, a fordítónak rendkívül nehéz feladatot kellett megoldania. Úgyelnie

kellett arra, hogy lényegében és nagy általánosságban visszaadja és érzékeltesse a magyar szöveggel az eredeti stílus jellegzetességeit, tehát ne hamisítsa meg Crnyánszki stílusát, de ugyanakkor élvezhető magyar nyelvre ültesse át az egész regényt. Igen nagy, majdnem képtelen követelmény ez ebben az esetben, különösen ha számba vesszük, hogy a két nyelv szelleme között milyen mélyreható különbségek vannak. A fordító általában szigorúan tartotta magát az eredetihez, s ezzel minden esetre érzékeltette Crnyánszki stílusát, de olyan helyeken is ragaszkodott az eredeti szófűzéshez, a mondatok eredeti elrendezéséhez, ahol a magyar nyelv érdekében eltekinthetett volna ettől az eredeti stílus meghamisítása nélkül.

A Fórum igen jól választott, amikor a két világháború közötti szerb irodalom e reprezentatív alkotását a magyar olvasó kezébe adta, mert ezzel egy érdekes írói egyéniséget ismertet meg vele, egy a maga korában mind szemléletmódjában, mind ábrázoló módszerében és kifejezésformáiban újszerű művet juttat el a magyar olvasóhoz, amelyben egy egész nemzedéket jellemző nyugtalanság, tájékozódási vágy, bátor újítási szándék jut kifejezésre.

A költő mint esszéíró

Tomán László

MIODRAG PAVLOVIĆ: ROKOVI POEZIJE. SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA, BEOGRAD, 1958.

Az ötvenes évek elején Miodrag Pavlović a jugoszláv irodalmi avantgarde kiemelkedő egyénisége volt; abban az időben jelent meg az irodalmi berkekben, amikor a modernisták és realisták

legádázabb csatáikat vívták. Ő nem vett részt az ütközetekben; verseket írt. Kifejezésének és tárgyválasztásának szokatlansága miatt nem egyszer irányították rá bizonyos körök bírálatuk pergőtüzét. Később változott verseinek hangja, komolyabb, érettebb, kiforrottabb lett. A szavak és formák féktelenségét fegyelem, szinte klasszikus rend váltotta fel. Evvel párhuzamosan és

bizonyára szerves összefüggésben, Pavlović rátér a próza művelésére; elbeszéléseket ír, drámával kísérletezik. Művét egy filozófiai elgondolás hatja át — az emberi létproblémák irodalmi kifejezése. Érthető, hogy előbb-utóbb az értekező prózához is hozzá kellett fognia, s már 1952-ben esszét ír Lautréamont Maldororjáról és a korról. Kritikáiban, esszéiben és tanulmányaiban költészetének poétikai és filozófiai alapjait veti meg, poetikájának szempontjait és filozófiájának tételeit fejtegeti.

Könyvének, a *Rokovi poezije*-nek írásai lényegében két dolgot tárgyalnak: a költészetet és a kritikát. Mindez közvetlenül érdekli Pavlovićot: mint költőt a költészetet és kritika, önmagukban véve és egymáshoz való viszonyuk; mint kritikust ugyanezek a problémák, csak más szemszögből. Valójában egyetemes irodalmi érdeklődésről van itt szó.

Lehet, hogy őt is az a kérdés kínozza, amelyet a költészet bűnéről írt esszéjében érint: miért nem jobb a vers, mint amilyen? Hisz a költészetnek nincsenek határai, akadályai. Csak az emberi szellem korlátozott. A költészet szabad. Itt vetődik fel aztán a költészet és a nyelv problémája. A költészet lényege, Pavlović szerint, hogy a nyelv kifejezi azt, amit a képzelet megteremtett, s amint a képzelet bizonyos reális tárgyak negációja, úgy kell a szavaknak is kizárniuk a tárgyakat, hogy önmaguk létezessenek. Ahhoz, hogy a költészet eredeti legyen, sohasem szabad megállnia — haladnia kell; elég egyetlen szót ismételnie, de mindig újszerűen, addig sohasem hallott módon és megismételhetetlenül. A költői kifejezés leszűkítésének ez az elmélete Pavlović működésének abból a korszakából származik, amikor még a metaforát tartotta az egyedüli, legmagasabb, legkifejezőbb költői eszköznek, s arra is rászánta magát, hogy egy szó metaforikus lehetőségei kihasználásának kedvéért arra az egyetlen szóra tegye fel költészetét. Azóta — újabb versei bizonyítják — valamennyire eltért ettől a felfogástól. Verseinek uralkodó szóképe eleinte a metafora volt. 1952-ben azt írja egyik esszéjében, hogy tágabb értelemben az egész költészet, sőt maga a nyelv is egy metafora, egy metafora-rendszer. Ezt nem lehet kétségbevonni, tekintve, hogy a vers bizonyos lelki tartalmat fejez ki, azaz helyettesít, a nyelv pedig fogalmakat jelöl, tehát helyettesít. Lehet, hogy Pavlović, általában véve, megmaradt ennél az álláspontnál. 1957-ben azonban, a

nagy és kis irodalmi formákról értekezve megállapítja, hogy a metafora az irodalom legfinomabb, legtalálób, legérzékenyebb kifejezőeszköze lett. De, írja tovább, ma már kérdéses, vajon a metafora, a tömörség olyan lényeges-e. A metafora tömörségében veszélyt lát: amikor átlépjük határait, a tömörités a maga ellentétévé válik, feldarabolja világképünket, részletez, szétszaggat. Ennek oka az, hogy a metafora, önállóságában, önmagárahagyatottságában, nem veti alá magát egy egység fegyelmének, végül pedig — és ez a legfontosabb fordulat Pavlović nézeteiben — nem is tekinti a metaforát olyan erős kifejezésnek, hogy egy egész költői világot képviselhesen. Az ilyen felfogás következményeképp merül fel az a gondolat, hogy a költészet a nagyobb formák felé közeledik, változik a képcsere színvonala, a kompozíció ritmusa, a prózódia kiegyenlítettebb, kevésbé indulatos lesz. Ekkor nagyobb lehetőség nyílik a beszédelemek bevezetésére, a költészetbe. Az Odisszea és Dante példája nyomán Pavlović azt mondja, hogy a költészet metaforikus jellege nemcsak az egyes képcserek rendkívüliségében rejlik, hanem az egész vers, ritmusával és szerkezetével, mint egy szintetikus metafora is érvényesülhet.

Ha egy irodalmi mű metaforikus, a dolgok természeténél fogva elvont is, és rögtön nehezebbé válik érthetősége, olvashatósága. Pavlović, akármennyire hermetikus is régebbi meg újabb költészete egyaránt, nem veti el az olvasót: „... az olvasó viszonya a költészethez... központi problémája a költői esztétikának...”, „... minden művész ősi gondolata, szándéka, az olvasó összeköttetése a költői művel...” Milyen az olvasó útja a vers olvasásában? „Először elolvassuk, felületesen, impresszionisztikusan, épp csak hogy értesüljünk róla. Másodszor értelmünk megerőltetésével hatolunk be a költő eszméibe, és keressük világképének teljességét. A következő alkalommal felfedezzük az érzéseket, amelyeken nézetei alapulnak, s azokat, amelyeket elő képesek idézni. S végül, ki tudja mikor, személyünk fejlődésének, szubjektív történetünk egy pillanatában, rádöbbenünk, elérkezett az ideje, amikor a költemény teljesen megvalósult, tetet öltött bennünk, mint valami, amit megjósoltak. Akkor úgy fogjuk olvasni, hogy azt érezzük, mintha mi magunk írtuk volna, s egy igazi, régen óhajtott extatikus pillanatot élünk

át." Az igazi, nagy költészet átéléséhez és elfogadásához valóban ez az út vezet. Természetesen, nem követelhetünk minden olvasótól ennyi odaadást, viszont, ha ez nincs meg, akkor az olvasónak sincs joga a költőtől „érthető” verset követelni, mint az az úgynevezett modern költészet érthetlenné kikiáltott verseinek esetében történik. Sokan azt szeretnék, ha valaki „megmagyarázná” az ilyen műveket. Pavlović nagyon érdekesen, összefoglalóan és határozotlan válaszol az ilyen követelésekre. Mindenek előtt, mondja, ahhoz, hogy egy költő versét megértsük, ismernünk kell teljes művét. Hisz a költő leginkább önmagáról beszél: „... a költészetben minden önmagát magyarázza...” Minden magyarázat, amely kívül áll a költészetben, csak tönkretenné a verseket. Ezért veszélyes a kívülről jövő magyarázat, ezért kell meghagynunk, hogy a költő — a vers önmagáért szóljon, önmagáról szóljon. Ehhez fűződik Pavlovićnak az az állítása, hogy ma lehetetlen egy általános költészetten, minden versnek megvan a maga szerkezete, amely a vers keletkezésével jött létre mint a költő pszichológiai tevékenységének eredményei; a versek tartalmi és formai elemzése ma csak konkrét esetekben lehetséges, minden általánosítás nélkül.

Mi alkotja a vers lényegét, mi képviseli benne a szellemet? Erre a kérdésre Pavlović egy szóval felel: a gondolat. A gondolat, amely a semmiből teremti meg a verset. A modern költészetben emellett felszínre jut az a törekvés, hogy az emberi lélek rejtett mozgását és remegését megjelenítse: ez is hozzájárul a költészet útjának gazdagításához, bonyolultságának fokozásához, s megköveteli tőlünk is a lelki állásfoglalást.

Ha megvan a gondolat, akkor mi az, ami verssé alakítja? Oskar Davičo verseiről írva, Pavlović arra a meggyőződésre jut, hogy a nyelv teremti meg a költészetet, és Isidora Sekulić tételét juttatja eszünkbe: az író az azt vallotta, hogy a nyelv célja a költészet. Mert a költő „megszokott, hétköznapi, kopott szavakat is használhat”, de abban a szerkezetben, amelybe helyezi, „új jelentés árnyalatokat, elfelejtett és addig ismeretlen asszociációkat” csíhol ki belőlük, s így „a régi szavak üdén hangznak, mintha újonnan fedezték volna fel őket.” Így változik az előbbi meghatározás önmaga ellentétévé, mert ebben az esetben a költészet alkotja a nyelvet.

Mi hát az igazság? Mind a kettő. Egy nagy költészetben, véleményünk szerint, a nyelv áll a költészet szolgálatában, de avval, hogy megteremti, a költészet által önmagát építi, fejleszti, alakítja, tökéletesíti; a költészet lehetővé teszi, hogy a nyelv minden szépsége, értéke felszínre kerüljön. A költészet a nyelv használatával szolgálatot tesz neki, hozzájárul teljes kiaknázásához, de műveléséhez is.

Nagyon érdekes Pavlović elmélete a vers kettősségéről. Szerinte a vers a nem-létezőből ered, s így megelőz minden időbeliséget; másrészt hozzátartozik az emberi léthez, függvénye, valósággá válik, nem mulandó, mégis történelmi jellege van. „Minden vers a maga posthumus maradványa... a jövőben nem történhet vele semmi sorsdöntő.” A vers, ennek az elméletnek értelmében, ideiglenes alkotás, de van benne valami, ami soha sem változik: a szimbólum mint a valóság egy pillanatának megkövesedett keresztmetszete. Amikor a költő befejezi versét, kiteszi az utolsó pontot, attól a pillanattól kezdve a versben semmi sem változik; legfeljebb mi értjük minden olvasás alkalmával másképp, a szavaknak új értelmét, a versnek új jelentést adunk, vagy éppenséggel nem is értjük meg többé. De a versnek köze ehhez: mi kínlódhatunk, a vers megvan, szimbólumai hatnak, alkotnak és alakítanak. „Amíg verset olvasunk, a vers olvas bennünk. Amíg írunk, a lényeg rólunk ír” — vonja le a következtetést Pavlović, aki maga is költő, s hogy ne érdekelné a versek sorsa, hogy ne állítaná: a költészet halhatatlan, a költészetet nem lehet megsemmisíteni. Él, ha nem is akarjuk, túlél bennünkent, ha el is akarnánk pusztítani. De nem lehet, és nem is kell. „Minden költő egy szót mond: ember” — olvassuk Pavlović egyik esszéjében. S ezt meg is fordíthatnánk: az ember szava: költészet.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Pavlovićnak a költészet formájáról szóló elméletét sem. Vasko Popa verseivel kapcsolatban veti fel azt a gondolatot, hogy a költészet, amely elhagyta a klasszikus epikai formát, s rátért a rövidlélegzetű lírára, visszatérően van, persze változott alakban, a hosszabb műfajokhoz. S mivel a klasszikus eposzt nem lehet felújítani, de szükség van egy nagyobb, monumentálisabb, impozáns alakra, a költészet útja a ciklusokhoz vezet. Ilyen ciklusokat alkot Vasko

Popa (és még sokan), s a líra mai helyzete igazolni látszik Pavlović tételét.

De térjünk rá Pavlovićnak a kritikáról vallott nézeteire, amelyek sok szempontból érdekesek. Pavlović maga nem kritikus, s a kötetben nem találunk egyetlen írást sem, amely igazi kritika volna, ő hajlamosabb az esszéíráásra, tanulmányokra, s minden írásra, amelyet esetleg kritikának szánt, amely bírálatnak indult, már az első szavak után esszévé változik. Talán azért van ez, mert Pavlović a kritikától szigorúan megköveteli az időhözköttöttséget, s így tisztavirág-életre kárhoztatja. Ő nem tartja fontosnak magukat a véleményeket, ítéleteket, csakis a múlt esztétikai rendszerei érdeklik, azokat tekintni elfogadhatóknak, tanulságosoknak, mértékadóknak. A kritikus szerinte parazita, aki az olvasó és alkotó között élésködik, mondhatnánk bonyolulttá teszi a különben egyszerű helyzetet. Ez azt jelenti, hogy a kritikus közvetít; mint közvetítő, két út között választhat: vagy az alkotás által benne felkeltett reakciókkal foglalkozik, vagy pedig szembeállítja a művel saját nézeteit, felfogásait, s rajtuk keresztül igyekszik ítéletének objektív érvényt szerezni. De egy kritikus sem sorolható e két kategória egyikébe: csak kevert, átmeneti típusok vannak — ezt belátja maga Pavlović is. Épp ezért elismeri, hogy a kritika is irodalmi alkotás. Talán azért, hogy jóvátegye kissé lekicsinylő nézeteit a kritikáról, megállapítja: a kritika az irodalmi élet hordozója és szabályozója, szerepe fontos és felelős, de, szerencsére, ítéletei nem visszavonhatatlanok, mert változnak az idők, változnak a nézetek.

Pavlović költő; s a költőt érdekli: milyen legyen a költészet kritikája. Úgy véli, a költészet kritikájának valahogy

többnek kell lennie, mint a kritikának. Túl kell szárnyalnia azt a munkát, amelyet végez. Ki kell egyenlítődni magával a költészettel, s ekkor önmaga fölé nő: vállalja a költészet terheit és felelősségét. Így szerez jogot arra, hogy ítéletét el lehessen fogadni. A kiegyenlítődéshez azonban előzőleg be kell hatolni magába a költeménybe, a vers „megmagyarázhatatlan szövegébe”, de akkor is marad valami megfoghatatlan. A kritikus elvállalja azt „a veszélyes és csekély bölcsességet, hogy ítéljen”. Az igazi költői kritika példáját pedig maga Pavlović nyújtja Vasko Popa költeményével foglalkozó írásában. Nem kritika ez a megszokott értelemben, közelebb áll az esszééhez, de még senki sem elemezte Popa nagyszerű és jelentős költészetét olyan lelkiismeretesen, alaposan, hozzáértően, hűen, okosan, odaadóan, mint ő. Írása magyarázat is, vélemény is, elismerés is.

Mindeddig csak Pavlović esszéiről írtunk. Szólni kellene órála is. Mi az, amit belőle megtalálunk esszéiben, mi az, ami az esszéikben ő, a költő? Valaki egészen más. Megtette azt a lépést, amely a költőt az esszéírótól elválasztja. A kritika pillanataiban nem költő; ez meglátszik stílusán is, amelynek nincsenek költői igényei, sőt, sajátos esszé-stílus megvalósítására törekszik, de kritikusi és esszéírói minőségében mindig szem előtt tudja tartani a költők követelményeit a kritikával szemben. Könyvének nem célja, hogy hozzájáruljon a kritika vagy esszé fejlődéséhez, inkább a költészetnek akar szolgálatot tenni, a kritikusokat helyes irányba terelni, amikor a költészethez nyúlnak, s végül bebizonyítani, hogy költészetének elméleti alapja is van, nem épül a múlt irodalmi divatok homokjára.

Európa az altenburgi diófák alól

Bori Imre

Andre Malraux-nak sorrendben utolsó szépirodalmi alkotását, *Az altenburgi diófák* című regényét olvashatjuk az egyik zágrebi kiadó jóvoltából.

Korunk egyik legnagyobb írója ez, akinek figyelme az emberiség sorsára irányul, aki szépirodalmi és művészet-történeti alkotásaiban a mai világ haladó erőinek küzdelmét ábrázolja a rossz ellen. A két háború között mindig ott volt, ahol az emberiség nagy ügye mellett szóltak a fegyverek: Kínában, ahonnan máig is legjelentősebb regényét, az *Emberi sorsok-at*, hozta magáva, Spanyolországban, ahol önkéntesként harcol a köztársaságiak oldalán és ahonnan a vereség ellenére is átmentette a reményt a Pireneusokon, mert ha győz is a világ ellentmondásaiból táplálkozó reakció, győzelme ideiglenes. És amikor a második világháború forratagában német fogságba esik, regénysorozat terve érlelődik meg benne, első kötetének kéziratával szöki meg a fogságból. A kéziratok Az altenburgi diófák első fogalmazványát rejtették oldalalaikon.

Az altenburgi diófák a polgári Európa regénye. Ötven év története vonul el szemünk előtt a Berger család sorsának tükrében. A színhely Elzász, a német-francia ellentétek örökös ütközőpontja. A nagyapának itt van jólmenő vállalata. Keménykötésű múlt századbeli polgár, aki a maga törvényei szerint mer élni, és végül öngyilkos lesz. Az író egyik helyen lázadó polgári feudális úrnak nevezi, aki végül le merte vonni helyzetének és sorsának tanulságait: ekkor nyúlt a fegyverhez. Ő még többé-kevésbé meg tudta teremteni életében a harmóniát, ha homokos talajon is. Állandó összeütközésben élt a község előljáróival, az egyházzal és testvérével, Walterrel, aki elhagyta a szülői házat, Altenburgban telepedett le és tudóssá lett.

Az öreg Berger életében még lappangó ellentétek azután a fiú feje felett (ez az író apja) már az egész ellenté-

teit jelképezik. Az imperialista kapitalizmus a fiút a világra küldi. A keleti nyelvek egyetemi tanáráként Konstantinápolyba kerül, és itt német kém lesz, Makedóniában a fiatal törökök forradalmát szervezi, Tripolitániában Enver-pasa mellett harcol, és végül 1915-ben az orosz fronton hal meg. Jellemző és jelképes sors az övé. Az önszenyvébe fulló kapitalista fejlődés, amely a háborút is kirobbantotta, az apa sorsában tükröződik.

A harmadik nemzedék (az író-fiú) már francia tisztként esik fogságba a II. világháború kezdetén, a chartres-i székesegyház boltívei alatt hallgatja fogolytársai beszédét, hallgatja a német tankok dübörgését, azután pedig figyeli a hadifogolytábor mindennapi életét, a reménykedés és a kétségbeesés között hullámzó tömeghangulatát. Itt jelenik meg vízióként a múlt, az az út, amelyen csakis ide lehetett jutni, a polgári fejlődés, amely ebbe a pusztulásba torkolt. És így találja meg életének végső értelmét is, itt látja meg, hogy ebből új világnak kell születnie, új embernek, akinek vérében nem kering már a múlt mérge, nem rombolja átkos örökség a sejtjeit. Úgy áll felismerésével, felismerése egyszerűségében, olyan hangulatban és fenségeseen, mint ahogy „az isten az első embert nézte”. Mindennek a tanulsága pedig ez: „A világ olyan is lehetne, mint az ég vagy a tenger”. Egyszerű és mégis bonyolult, mint minden az élet és a halál kettősségében. Rádöbent arra, hogy ember. Ember, aki magában hordja sok-sok nemzedék minden ismeretét, tapasztalatát, életének értelmét. És egy szörnű, a halállal kacérkodó háborús éjszakán rányílik a szeme az élet szépségére, amely megszülethet ezen a földön.

A regénynek van egy idilli pontja is: Altenburg. Walter, a családi házhoz hűtlen nagybácsi teremtette meg, amikor megvette az ősi kolostort és odaköl-

tözött, amikor gyülekeztek barátai, századunk első évtizedének nagyjai, hogy kultúráról, emberről, múltról és jelenről elmélkedjenek. Gyönyörű könyvtára volt Walternek és benne a korvédőszenjtjeinek, Tolsztojnak és Nietzscheknek portréja, azután Montaigne, Pascal és Beethoven arcképe. De az életstílus előkelőségét is jelzik ezek a nevek, azt a szellemiséget, amely az ősi falak közé költözött. Sokat időzött e falak között termékeny beszélgetések között Max Weber, Stefan George, Sorel, Durckheim, Freud. És ide jön közvetlenül az első világháború kitörése előtt az író apja, részt vesz egy ilyen szellemi szimpozionon. A beszélgetések témája az ember.

Ez a beszélgetés persze nem fejezhető be, a közelgő háború elsöpörte, semmissé tette az altenburgi idillt. Az embertelenné váló Európában már csak csendes könyvtárszobában élnek a szép eszmények, pislákol a humanizmus lángja. De amikor az író, szinte már a halál karjában átéli az emberréválás gyönyörű pillanatát, megvilágosodik előtte, hogy azok a sok év előtti beszélgetések meddők voltak, mert csak beszélgettek az emberről, de nem harcoltak az emberért. Filozófiai fogalmakkal hadakoztak egymás ellen, az igazi humanizmus pedig az, ha az ember megtalálja és meglátja embertársaiban is az embert, és bele tud olvadni a névtelen milliók gondolat- és érzésvilágába, amelynek csupán egy neve van: élet.

Altenburgban pedig 1913-ban imígyen elmélkednek a polgárok. „Nem az a legnagyobb titok, hogy az anyag és csillagok rengetegébe dobtunk, hanem hogy ebben a börtönben magunkból olyan szuggesztív képeket bányásszunk ki, amelyekkel tagadhatjuk semmisségünket”. Egy másik helyen:

„Azokat akik ennek tanulmányozására szánták idejüket, mondjuk, Tolsztoj a Háború és béké-ben, Stendhal, Montaigne, talán Meredith, bizonyosan Dosztojevszkij — vagy bárki más — megkérdeznék: „Hát lényegében mit jelent az embert megismerni?” — Így felelnek: „Nem lepődni meg az emberen”. Ez az egész. És sok. Nem lepődni meg az emberen. Negatív tudás? Hm, ez a negatív tudás fontosabb, mint ama másik...”

„Három könyv: Robinson, Don Quijote, Félkegyelmű. Figyelem! — ez a három egy könyv. Mind a három esetben adva van egy ember, aki elszigetelődött az emberektől. Robinson hajótöréssel, Don Quijote örültségével, Miskin her-

ceg pedig a saját természetével... mondjuk ártatlanságával. A világ regényirodalmának három magánosa. Mi ez a három könyv? Ha az étellel hasonlítjuk össze őket, a harc története, amellyel a magánosságot kell megsemmisíteni, hogy újra megtalálják az embert. Az első dolgozik, a második képzelődik, a harmadik szerzetesként küszködik. Tudom, Daniel Defoe nem volt hajótörött, Cervantes se örült, Dosztojevszkij se szent! Mintha az emberiségnek nem lettek volna lakatlan szigetei az élet minden sarkában! Mindenütt van lehetőség arra, hogy az ember elkülönüljön az emberek közösségétől, ez pedig a megaláztatás és a szegény. De, — most figyeljenek — a világ újbóli meghódításának regényeit a rab Cervantes, a raboskodó Dosztojevszkij és a pellengére ítélt Daniel Defoe írták meg”.

És még egy idézet:

„Az ember a másik embernél kezdődik”.

Ilyen gondolatok zsongnak az altenburgi diófák alatt, majd az író tudatában átnőnek a művészetek újfajta értelmezésébe is. Itt találjuk meg Malraux nagy művészettörténeti munkasága gyökerét is. Az életből halad a művészetek felé — ez a gondolatmenet. 1913-ban még úgy mondták a polgári entellektüelek, hogy a sors uja mozzgatja az emberiséget. Ez akkor a háború tornyosuló felhői alatt, az utolsó verőfényben így is látszhatott. „Az ember minden idegszállával érzi a sors jelenlétét” — mondja az egyik hős. És itt van Malraux művészetfelfogásának magja is a következő gondolatban: „Úgy tűnik, hogy a művészet a világ megjavításának egyik formája, az emberi sors elől való menekülés eszköze”.

De felhangzik egy másik gondolat is: a rombolásé, a zsákutcába futásé, az önkörébe zárt polgári gondolaté, amely a második világháború utáni polgári nemzedékek életéért lesz. Ezek így elmélkednek: „Az ember nem önmagában érdekes, hanem abban, ami emberré teszi: és ez, szerencsétlenségünkre, a legfőbb különbsége is. Az emberek minél kevésbé vesznek részt civilizációjuk formálásában, annál hasonlóbba egymáshoz, de mert alig vesznek részt ebben a munkában, veszik emberségük... Az ember állandósága a semmiben van...” És még egy gondolat: „Szi-szifosz örök”.

Szemelláthatóan két elv: az élet és a halál elve, a reményé és a reménytelenségé csap össze ebben a Malraux re-

gényében. A polgári társadalom alkonyát hirdeti, ott látja a polgári társadalmat az élet, a társadalmi fejlődés választóján, és látja azt is, hogy bármerre induljon: útja a halálba visz. Fáj neki ez a pusztulás. Az altenburgi évszázados fák néma, görcsösen az ég felé kapaszkodó ágaikkal, amint néma tömegükkel lefutnak a Rajnára, körül ölelik Strasbourg-t, a szorgos emberi munka jeleit: a szelíd szőlőtőkéket, a mezőket, és az emberek ellenére, örök átváltozásként élnek, egyszerre támasztva a szemléelőben a mulandóság és a

halhatatlanság érzését, az emberi társadalmak mulandóságát és a benne állandóan megújuló élet örökkévalóságát. Az első imperialista háború előestéjén vagyunk. Nőnek az emberi aggodalmak, és a nap alacsonyán halad az égen, hogy az estbe füljön.

A regény lírájában ott dobog a halálharang sírása is, elterül Nyugat mezőin, majd az ágyúk éles toroka elnyomja ezt a hangot. Haldoklik egy világ és születik egy igazabb emberiség. Nem véletlen, hogy André Malraux immár tizenöt éve nem ír regényt.

A képeskönyv

Bori Imre

KERESZTURY DEZSŐ: A MAGYAR IRODALOM KÉPESKÖNYVE, MAGVETŐ, BUDAPEST, 1956.

Szép szerkesztői és kiadói vállalkozás gyümölcsét kaptuk kézhez Keresztury könyvében. Régen hiányzott már egy ilyen könyv a magyar irodalomról. Mert az irodalomtudomány ugyan hasznos könyvek seregében adta közzé eredményeit, de ahogy Keresztury a bevezetőben írja az irodalomhoz: „... hozzá tartozik a művek köntösének, szemléletes megjelenítésének sokrétű, s az ember alkotásai közt nem jelentéktelen története is...”

A szerkesztő rövid és tömör történeti bevezetői előzik meg egy-egy kor képanyagát. Ezt pedig egyszerűen, az olvasó számára kinyilatkoztatató idézetek teszik nemcsak gyönyörködtető és tanulságos látnivalóvá, hanem olvasmányá is. De

a szerkesztő a régi magyar irodalom bűvára elsősorban, és míg a képanyag a magyar irodalom régebbi korszakainak emlékeit híven és egész gazdagságában feltárja, addig a legújabb kori magyar irodalomnak aránylag kevesebb hely és invenció jutott. A könyv és a szerkesztő erényei és hibái is ebből származnak.

Erényei sokoldalúak, amikor a régi magyar irodalomról beszél, amikor régebbi korok levegőjét akarja felidézni. Az első lapok például, amelyek az ismeretlenségbe vezetett hagyományirodalom korát elevenítik meg, a maguk nemében remekül érzékeltetik a kort. A Lehel kürtjének faragványai Bizanc felé mutatnak, a Ka'evala énekesnő finnugor hagyományokra utal, ezt erősítik a kotta-mellékletek is, magyar regősdallam és a rokon finn ének kottafejei; szellemesen oldotta meg történeti ének-költészetünk első emlékének, Szabács viadalának bemutatását: az eredeti kéz-

irat hasonmása mellett ott áll Szabács várának egykorú rajza, de ugyanilyen szép az „irodalom alá szorított „virág-énekek”-nek a bemutatása is a „Bátya, bátya mely az út Becskerekére” kéziratával, egy kódex virágdíszzeivel és idézeteivel. A XVI. században megindult könyvkiadás bemutatásához nemcsak az elszaporodó könyvek fedőlapjait használja fel, hanem Comenius Orbis pictus-ából a könyvnyomtatás technikai oldalát megvilágító magyarázatos rajzzal is. Kevésbé sikerült Tinódi működésének a felvillantása, de remek Balassi Bálinté. A zólyomi vár boltívei, tanítójának, Bornemissza Péternek egyik könyvébe beírt gyermekkori jegyzetei, ifjúkori fordításának kézírata, Losonczi Anna aláírása, a Balassi-kódex egy lapja, Eger vára, egyetlen eredetiben fennmaradt vers-kézírata, valamint egy magyar-török párviadal képe, mellettük a Balassi verseiből vett idézetek a kor legkérevel telítik meg a könyv oldalait.

Aztán mind kevesebb lesz az írók életét, a kort közelebből bemutató kép

és több a könyvfedő, az arckép és a kézirat-fakszimile. Mégis kiemelünk néhányat: a XIX. század elejének vándorszínészeiről beszélve Keresztury elénk teszi az egykori pajta képét, amely alatt a vándorszínész Petőfi is játszott Cecén, aztán azt a képet, amelyről nem az eszményített Petőfi arca néz ránk, hanem a nemrégén talált dagerotíp lemez nyomán hiteles arcképe; érdekes még a XIX. században megindult gyermekirodalom első emlékeinek számt oldal is. A XIX. század már csak arcképcsarnok, könyvek és kéziratok népesítik be Keresztury könyvét.

Elégedetlenségünk természetesen a kitűnő láttán még jobb után panaszkodik. Keresztury itt-ott azt is meg tudta tenni, ami lehetetlennek látszott, emléktelen korokat népesített be képeivel, ott viszont, ahol emlékek bőveiben vannak, szűkmarkúbbá vált. Ez azonban csak szépséghiba, és alig vonhat le valamit a mű értékéből.

Thomas Mann négy könyve

Burány Nándor

LOTTE WEIMARBAN, regény, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957. Fordította: Lányi Viktor.

Thomas Mann egész alkotómunkásságát végigkíséri a Goethe életművéhez való vonzódás. Tanulmányokat írt és előadásokat tartott a Faust írójáról, 1939-ben pedig megírta Goethe-regényét is, a *Lotte Weimarkan-t*.

Lotte, a Werther keserveinek hősnője, Weimarba utazik, hogy élete alkonyán, rokoni látogatás ürügyén megegyezzer láthassa, negyvennégy év után a Werther íróját, fiatalkori titkos szerelmét. A csiklandós, visszas helyzet, amelyet az író Lotte érkeztével előkészít, érdekes folytatást ígér.

De Thomas Mann kordokumentumok alapján ragyogó alkotó szellemével ebben a könyvben megteremtette Goethének azt az igazi emberi alakját is, amelyik éppen a könyv megjelenésekor egyedül tudott szembeszállni Goethe fasiszta meghamisításának kísérleteivel.

A korhű, részleteiben is páratlan gondtal kidolgozott regényből hiteles képet kapunk a költőről és közvetlen környezetéről, de ugyanakkor nem egy utalást is — noha minden bántó szándékosság nélkül — a harminckilenc éves Németországra. „Boldogtalan nép, rossz vége lesz — adja Goethe szájába az igazságot a száműzetésben élő író

—, mert nem akarja megérteni önmagát, és önmagának minden félreértése nem csupán nevetséget támaszt, hanem fölkelti a világ gyűlöletét és végveszélybe sodorja a németiséget...” Majd a következő mondatban: ... mert legjobbjaik mindenkor száműzetésben éltek köztük...”

Mannak talán éppen ebben a regényében jut legragyogóbban kifejezésre ironia iránti érzéke. Mintha egyetlen jelentéktelennek látszó részletet; beszédmodort, öltözéket, hajviseletet, arcjátékot sem akarna elmulasztani, hogy meg ne hintse az ironia sójával.

A tartalmi értékek, a rendkívül híven érzékeltetett hangulat, Lotte bonyolult lelkiállapotának boncolgatása, és Goethe feledhetetlen monológja mellett, ez a minden oldalon fel-felcsillanó ironia ad még különös ízt a könyvnek.

NOVELLÁK, I. II. — Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957.

Thomas Mann termékeny elbeszélőmunkásságának huszonhárom remekművét válogatta össze és jelentette meg az Európa kiadásában Ottólik Géza. A huszonhárom elbeszélés nemcsak a thomasmanni alkotóvilág teljes, kerek képét adja, hanem érzékelteti az író időbeli fejlődést is. A könyvben elbeszéléseket találunk az 1897-ben megjelent „*Boldogság akarása*”-tól egészen az 1952-ben írt *Megtévesztett*-ig.

Az olvasó a lebilincselő, szuggesztív erővel ható *Tomio Kröger-t*, a *Pojácá-t*, a *Marió és a varázsló-t* vagy a *Megtévesztett*-et olvasva megismeri egy nagy realista kristályos tisztaságú stílusát, novellahőseink klasszikus vérért és megrázóan, megdöbbentően hitelen képet kap a századforduló és a huszadik század polgárának keserves vergődéséről.

A zsákutcába jutott emberi sorsok egész arcképcsarnokát állítja elénk az író; a cselekedni nem tudó, a múlt bilincseitől szabadulni képtelen emberek belső tragédiái perognak le előttünk belső ellentmondásaik ironikus tükrében fényében.

A Lukács György előszavával jelent könyv a legjobb magyar fordítók, neves írók munkája: Kosztolányi Dezsőé, Lányi Viktoré, Sárközi Györgyé, Gyergyai Alberté, Horvát Henriké.

A KIVÁLASZTOTT — Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1957.
Fordította: Jékely Zoltán.

A kiválasztott antik hagyományból eredő meséje Thomas Mann keze alatt nemcsak érdekes regénnyé, fantasztikus fordulatokban gazdag olvasmánnyá formálódott, hanem emellett még egy nagy tanulsággal is szolgál: nem a mese a legfontosabb, mert a regény antik meséjében is meghúzódhat a mai élet, a mi korunk embere, a modern mondanivaló.

Két testvér, fiú és lány, szülei halála után egymásba szeret, és amikor ennek következményét látja, megriad. Az író mesteri meseszövése izgalmasnál izgalmasabb helyzetekkel köti le fejezetről fejezetre az olvasó figyelmét. A valószínűtlenségektől sem riad vissza. Nem az a fontos neki, hogy igaz-e, vagy nem igaz a mese; a mondanivaló hitelességére törekszik mindenáron.

Mann többször nyúlt regénytémaért a bibliai hagyományhoz. A kiválasztottban azonban még inkább mint a József-ciklusban, a mai ember eszméit, törekvéseit és bukásait mutatja be, néhol ironikusan kinevetve. Talán egyetlen másik könyvében sem érezzük ilyen megrendítő tragikusan kirajzolódni, hogy milyen kicsinyes, alattomos, sokszor állatias, féregszerű az ember.

Franz Kafka írásaiban jut még hasonló erővel kifejezésre az emberi elegettség gondolata, a kétségbeesítő felismerés, hogy milyen gyöngye az ember környezetével szemben és mennyire tehetetlen bizonyos helyzetekben önmagával szemben is.

Ez a sokszor szimbólikus magasságokba csapó ábrázoló erő megfogja, megindítja és elgondolkoztatja az embert, hogy aztán újabb és újabb felismerések keresésére ösztönözze.

EGY SZÉLHAMOS VALLOMÁSAI
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956.
Fordította: Lányi Viktor.

Ez a regény Thomas Mann öregkori műve; pontosabban olyan könyv, amelyet már fiatalon elkezdett írni, de csak több mint negyven év után, öregkorára tudott befejezni. Így is csak első része készült el.

A nagy író életében sokat jelent ez a regény megkezdése és befejezése között eltelt negyven év; közben sok alkotás került ki keze alól és naplójából azt

látjuk, hogy Félix Krull vallomásaihoz is hozzá-hozzáfogtak, de mindig félretette. Túl nagy igényeket támasztott ezzel a könyvvel szemben, s talán az öregkor nyugalma, a békés svájci megállapodottságra volt szüksége, hogy megírhasa.

Egy fiatalemberről szól a könyv: apja, a pezsgőgyáros csődbe jut, öngyilkos lesz, a fiú meg elindul Párizsba, hogy meghódítsa a világot és — fiatal s megnyerő külsejű lévén — a szépasszonyokat. Főleg Frankfurtban, Párizsban és — a világjáró út előtt — a portugál fővárosban játszódik le a re-

gény cselekménye.

A szélhámos önmagáról vall és önmagán keresztül az emberekről, akikkel találkozik és kik — olvasáskor úgy tűnik — néha nagyobb szélhámosok nála, noha mindenki tisztességes embereknek ismeri őket. Nem kell túl sokat gondolkodni, hogy az olvasó ráébredjen: a szélhámos alakja az írónak csupán álarcul szolgál, az álarc mögül mondja ki csöppet sem hízelgő ítéleteit a polgári világ kétszínű erkölcséről, a szerelmi élet, a nevelés, a barátság és általában az emberek közti viszony sok más fonákosságáról.

A SORSDÖNTŐ HÁBORÚ

Ludwig Renn most ünnepli hetvenedik születésnapját, s a keletnémetországi *Sonntag* ebből az alkalomból életrajzi táblázat-fé-lét közöl, hogy olvasói emlékezetébe idézze egy fordulatokban gazdag életút mérőföldköveit.

Renn igazi neve Arnold Friedrich von Golssenau. Régi német nemesi családból származik, ez pedig — még nagyszerű képességei mellett gyönyörűen ívelő pályafutást szerezhethetett volna neki a ren-di Németországban. A háború azonban, amelynek magasba kellett volna lendítenie ezt a szépen induló pályát, keresztülhúzott min-denreményteli számítást. Egészen más eredményt hozott, mint amit egy von Golssenautól elvárhatott volna az ember: Ludwig Renn néven megírta a *Der Krieg* (Háború) című könyvét, és — belépett a német kommunista pártba. Első könyvének megírásakor már harminckilenc éves volt. Későbbi műveinek megjelenését a követ-kező évtizedekben is forradalmár volta késleltette. Oroszországi útleírása (*Russlandfahrten*) megjelenése után, 1932-ben „irodalmi hazaárulás” miatt letartóztatták. A következő esztendőben, a Reichstag fölgyújtása alkalmával két és fél évre ítélték. 1936-37-ben Spanyolországban harcolt. A Thälmann-zászlóalj parancsno-ka, majd a második nemzetközi brigád vezérkari főnöke volt. Két évvel ezután Angliába, majd Amerikába emigrált. Innen Mexikó-ba vezetett az útja, s csak 1947-ben tért vissza Kelet-Németország-ba. Egyetemi tanár lett.

A *Neue Deutsche Literatur* a születésnap kapcsán Renn egy írását közli. A cikk egyformán jellemző az emberre és az íróra. Ez az frástöredék részlete annak a műnek, amin Renn jelenleg dolgozik, s amiben első világháborús élményeiről számol be, majd az 1918-as forradalmat írja le. Több év óta dolgozik ezen a mű-vén, s csak sokévi munka után jött rá, hogy írását tulajdonkép-pen az 1918-ban történetekkel kell kezdenie, a korabeli évek ese-ményei leírása fölösleges. Félretette ezt az anyagot, s egy részét most jelentette meg a folyóiratban.

A *Neue Deutsche Literatur*ban közölt részlet eseményei 1914-ben játszódnak le. Színhelye a franciaországi arcvonal. A huszon-négy éves fiatal ember itt szerzi meg első háborús tapasztalatait. Von Golssenau még csak hadnagy, de máris ezred-segéd-tiszt. Még nem változott meg, ugyanaz az Arnold Friedrich von Golssenau, aki 1908-ban, gimnazista korában versben dicsőítette Meister ör-

nagyot, a délnyugatafrikai német gyarmatok négereinek leigázóját. Hat évvel később, Franciaországban, von Golssenau Remn ugyanennek a Meisternek a parancsnoksága alatt harcol. A különbség csupán az, hogy Meister már nem őrnagy, hanem tábornok. Von Golssenaunak egy éjszaka egy belga falun át visz az útja. Egy belga falun és sok belga holtstén át. Egy halom polgári ruhás férfi és női holttest magasodik eléje, s a fiatal hadnagy megtudja, hogy az oktalan és céltalan vérontás hajdani eszményképe, Meister tábornok parancsára történt.

A jelenet leírása rendkívül gondos, szinte személytelen, tartózkodó, azonban a fiatal tiszt leleplezetlen megrendülésében már ott lappanganak a későbbi forradalmárt kialakító válságok csirái.

AZ ÉVSZÁZAD DEREKÁNAK JUGOSZLÁV IRODALMA

Az *Akzente* című müncheni folyóirat arra vállalkozott, hogy meglehetősen szerény ízelítővel bemutassa „az évszázad derekának jugoszláv irodalmát”. A lap áprilisi száma Vasko Popát (három verssel), Vasa Popovićot (*A borjú és a robogó, avagy álmodj szerényet* című írással) Vladan Desnicát (*A zöldszakállú barát* című elbeszéléssel) és Miodrag Bulatovićot (*Mese a boldogságról és a boldogtalanságról* című írással) állítja a német olvasó elé. A fősorolt műveket a jugoszláv Miodrag Vukić és Hermann Piwitt német novelláíró fordította németre, az említett jugoszláv szerzők pedig rövid nyilatkozatokat mellékeltek írásukhoz önmagukról, érdeklődési körükről, irodalmi példaképeikről.

„A vers szavakból épített világ — írja Vasko Popa —, világ, amelyben az ember önmagáért élhetne. Ha a Napot egyik kezünk-ből a másikba tehetnénk, senkinek sem jutna eszébe verset írni... Mindig megszöktem a költészettan-órákról. Tanítót, igazi tanítókat másutt keresek.”

Vasa Popović ezt mondja: „Számomra az a modern vers, amelyik korszerű... amelyik a mai ember bajairól, szomorúságairól beszél, meg arról, hogy egyre kevésbé ember az ember. Ezenfelül egyáltalán nem érdekel, milyen irodalmi irányzat hívének vallja magát a költő — föltéve, hogy az emberi igazságokért harcol. A legkedvesebb költőim: Charlie Chaplin, Walt Disney és William Saroyan. Úgy véli, hogy ez a három ember nem költő? Kérem, nem vagyunk egy véleményen!”

Vladan Desnica: „A vers — kifejezési forma. Hiteles, elsődleges formája a kifejezésnek. Vagy — nem az. Ha nem hiteles. Akkor hamisítás, utánzás. (Mindegy, mást vagy önmagát utánozza-e az ember.) A költészetben sokféleképpen lehet hamisítást elkövetni, a legsúlyosabb hamisítás azonban a hitelesség, az eredetiség elferdítése... Kedvenc íróim? Azok, akiknek írásaiból a hitelesség árad, de csak addig, amíg ilyen műveket alkotnak. Például Lorca — de csak addig, amíg Lorca, amíg nem válik Lorca-utánzóvá. Terveim? Röviden: az a tervem, hogy valóra váltom terveimet.”

Miodrag Bulatović: „Egy mű csak akkor tekinthető sikerültnek, ha az emberi fájdalom és öröm meggyőző, erőteljes dokumentuma. Szeretem a költészetet, a verseket azonban nem mindig. A legszebb költemény számomra az irodalmi próza.”

PÁRIZS ÍRÓ-VENDÉGEI

Párizs tavasszal vonzza magához a legtöbb idegent, nem csoda hát, hogy a francia irodalmi folyóiratok áprilisi számaiban számos külföldi író-vendég érkezéséről olvashatunk.

HENRY MILLER

A francia főváros legérdekesebb tavaszi látogatói közé tartozik Henry Miller amerikai író is. Nálunk alig ismerik, Nyugat-Európában azonban meglehetősen sokra tartják, különösen művészi értékű obszcén írásait értékelik. Miller és Párizs — ha szabad így mondanunk — régi ismerősök. Az író tíz évet töltött ebben a városban. 1939-ben tért vissza Amerikába, nem sejtve, hogy ilyen hosszú időre kell megválnia Párizstól. A háború azonban sokáig tartott. A nagy világegés rendkívüli élménnyel ajándékozta meg Millert, s most új művével együtt érkezett Párizsba.

Miller 1942-ben a Csendes-óceán partján fölfedezett egy pusztát, sziklás helyet: Big Surt, s itt, szemben a végtelen tengerrel, együtt a napsütötte sziklákon sütkérező fókákkal, szélsőséges éghajlati viszonyok között, tizenöt esztendeig remeteszkedett — fiatal felesége és két kisgyermek társaságában. (Az asszony most harminc egy-néhány éves, Miller meg hatvanhét.) Meglehetősen zilált anyagi viszonyok között élt, mert Amerikában sem ismerik eléggé, viszont a háború elszigetelte az iránta bőkezű Európától. Csak a békekötés után kapta meg tiszteletdíjait az óvilági kiadóktól.

A vadonban, „ahol a természet az örökkévalóság tükrében önmagára mosolyog”, nem múltak hiába az évek. A remete-élet eredménye egy könyv, amely a Big Sur címet viseli. André Rousseau sok rokonszenvvel ír Miller új könyvéről a Figaro Littéraire április 11-i számában, azonban figyelmezteti az olvasót: hiába keresi a regényben az emberi lét mélyebb problémáinak megoldását. Miller fauni vérmérsékletének nem a szellem újabb föltámadása felel meg, ehelyett „vissza akar vezérelni bennünket a földi igazságokhoz, az ember és a természet régi összhangját szeretné helyreállítani, amit a modern életformák megrontottak”.

GRAHAM GREEN

Henry Miller, láttuk, úgyszólván hazaérkezett, amikor Párizs aszfaltjára tette lábát, Graham Green azonban igazi világjáróként kereste föl a franciák fővárosát. Miller a hirhedt tizennegyedik kerületben vett ki lakást, ahol föltűnés nélkül viselheti sapkáját és ócska tweed-felöltőjét, Green viszont a Bristolban szállt meg, amelynek XVI Lajos korabeli szalónja jótékonyan szordínózza az utcán — mindössze néhány lépés távolságban — harsogó lármát. Van azonban valami közös vonás abban, hogy e két író az egybehangolt ellentétek városában tartózkodik: mindketten a civilizáció fárasztó fejlődése elől menekülnek.

Green az Arts munkatársával beszélgetett erről, s elmondotta, hogy borzad Amerikától.

— Két-három napot ki lehet bírni New Yorkban, többet azonban nem! — kiáltott föl. — Egyetlen kis vendéglőt sem találhat abban a körongetegben, ahol egy jó könyv társaságában elköltheti

ebédjét. Ennek ellenkezőjéért szeretem Párizst... Nem érzem jól magam olyan városban, ahol a palotákkal és fényűző boltokkal mocskos sikátorok húzódnak. Párizs... Egy kevéske piszkot elnéz az ember egy történelmi nevezetességű, ódon városban, egy újban azonban...

A beszélgetés további folyamán Green azt hangoztatta, hogy Európának föltétlenül meg kell szabadulnia Amerika gyámságától. Irodalmi munkásságáról mindössze annyit mondott, hogy Havanában közreműködött *Our Man in Havana* (Havanai emberünk) című regényének megfilmesítésén, ezután pedig bejelentette, hogy most fejezett be egy zenés vígjátékot, amelynek szövegét maga Jean Anouill fordítja franciára.

MIHAIL SOLOHOV

A párizsiak érdeklődését azonban kétségtelenül egy szovjet vendég Mihail Solohov keltette föl a legnagyobb mértékben. A lapok részletes leírást közölnek „rövid, tömör kozák törzseről, görbe lovas-lábáról, napsütötte arcából kivilágító furfangos kék szeméről, dús, ősz hajáról és parasztian húsos orráról”, s kivétel nélkül rendkívül szellemesnek mondják. Szó szerint idézik Solohov megjegyzését:

— Ma jóval kevesebb ló van Párizsban, mint harminc évvel ezelőtt (ekkor járt legutóbb Franciaországban), viszont sokkal több az autó — ez az egész különbség.

— Ma valamennyi újságíró — kivéve a *Les lettres françaises* munkatársait — kihasználta az alkalmat, hogy megkérdezze a Szovjet Szövetség Legfelső Tanácsának tagját és Nikita Hruscsov személy barátját, hogyan vélekedik Paszternák *Dr. Zsivágo-járól*. A napilapok már közölték Solohov fölényes válaszát, amely szerint a meglehetősen kidolgozatlan, s igen kevésbé meggyőző regény körül csapott nagy hűhó teljesen indokolatlan volt, a Szovjet Írószövetség kellő megfontolás nélkül mondott ítéletet a könyvről.

Lassanként hasonló vélemény alakul ki nyugaton is a Nobel-díjas könyvről. Vladimir Nabokov ismert orosz emigráns író a *Daily Mail* munkatársának adott interjújában ezt mondta Paszternák könyvéről:

— Jelentéktelen könyv. Otromba, melodramatikus, szokványos vidéki írás. Csak itt-ott ütöknek ki belőle a költő hajdani nagyságának emlékei. Dr. Zsivágo meghamisítja a történelmi tényeket, lényegében nem más, mint üres szavak halmazza, közönséges vásári portéka.

A semmiesetre sem irodalmi szempontokból kiagyalt dicshimnuszok — amint várható volt — éppen azon bosszulják meg magukat, aki legkevésbé tehet róluk: az írón. A kiadó jobban járt. A *New York Times Book Review* április ötödiki száma je'enti, hogy Giangiacomo Feltrinelli milánói könyvkiadó, aki az egész világra megszerezte a Dr. Zsivágo szerzői jogát, Amerikába érkezett. Feltrinelli üzleti érdeme abban rejlik, hogy amint tudomást szerzett Paszternák új művéről, elsőként kérte el elolvasásra a kéziratot, elsőként fordította le és adta ki, továbbá abban, hogy a diplomáciai nyomás ellenére sem állt el a regény megjelentetésétől. Most pedig a nemrégiben még teljesen ismeretlen, harminc egynéhány éves fiatalember egyenrangú félként tárgyal a legnagyobb amerikai kiadókkal. Nincs ebben semmi meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy csupán az Egyesült Államok területén 809 000 példányban adták ki Paszternák regényét, s Olaszországban is 150 000 példányban kelt el. A sok vitára okot adó könyv — Feltrinelli adatai szerint — eddig összesen mintegy hárommillió példányban jelent meg.

AKÁR AKARJUK, AKÁR NEM ...

A párizsi Editions Universitaires *A XX. század tanúi* címen jól ismert sorozatában korunk legmarkánsabb alakjait szólaltatja meg, vagy munkájukat tolmácsolja. Eddig — többek között — Blaise Cendrars, de Gaulle, Picasso, Bernard Buffet és — ki tudja hogyan — Adenauer jelent meg a sorozatban. Legújabb könyve Françoise Saganról szól. Nem ok nélkül — mondja a *Les lettres françaises* április 9-i száma, mert a fiatal írónő körül, már pályafutása kezdetén, valóságos legenda kerekedett a vásári ízű lármából és a kispolgári fölháborodásból. A Françoise Sagan című könyv írója, Gerard Mourgue egyszerű irodalmi körtünetté degradálja a Kopogtat a bánat fiatal írónője körül kialakult mítoszt, és Sagant a maga helyére állítja.

— Akár akarjuk, akár nem, az atombomba itt van, beköltözött hétköznapjainkba a modern kornak ez a damokleszi kardja — írja egy helyen Gerard Mourgue. — Françoise Sagan vallja, hogy mindig érzi a halál közellétét, és ez az egyik oka annak, hogy csak a pillanatnak él. Regényeinek hősei is ennek az életszemléletnek a hitvallói. Valamennyien egy Pompéji lakosainak érzik magukat, nincs kétségük afelől, hogy eljön, elnyeli őket a nagy kataklizma, s ebben a halálvárásban az érzések csupán érzéki izgalmak.

Gerard Mourgue szembeszáll a sagan-i regényhősök egyoldalú értékelésével, és így folytatja:

— Ha a mai fiatalság nem ismeri el az erkölcsi szabványokat, lássuk be, hogy ez tiltakozás a társadalmi rendszer ellen, amelynek termékei a haláltáborok, az atombomba, a kínzások... Céltalan volna azt kívánni a gyermektől, hogy utánozzák szülőiket, akik megalázkodtak előttük. —

Igenám, de mi lesz ezekkel a gyerekekkel? Egyszerűen azzal töltik életüket, hogy várják az atombombát?

— Nem — adja meg a választ Mourgue. — Választani kell tudni, hogy az embernek bátorsága legyen élni és áldozatokat vállalni. Ez az, ami hiányzik a sagan-i nemzedék ifjaiból. Nem törekcsenek semmiféle cél felé, mert egyetlen célt sem tartanak méltónak, hogy védelmükbe vegyék. Lehet, hogy azért, mert ezek a célok meghaladják erőnket s mert félnek a vereségtől, nem mernek kockázatot vállalni. Valószínű, hogy egyáltalán föl sem merült bennük a választás lehetőségének gondolata. A céltalanság fölismerése nagyon sokat ártott nekik. A jövő dönti majd el, — fejezi be Mourgue —, hogyan használják föl a szabadságukat, s miként gyógyulnak ki a világ és önmaguk iránt érzett kételyekből.

ISMÉT ÚJ IRODALMI FOLYÓIRAT

A Krónika rovat címe és céljai úgyszólván kötelezővé teszi számunkra, hogy hírt adjunk, minden újabb irodalmi folyóirat vagy lap megjelenéséről. A Horvát Népköztársaságban uralkodó kedvezőtlen kiadói körülményekben rejlik az ok, hogy talán szokatlanul is gyakran számolunk be új zágzebi lapokról.

Néhány hónappal ezelőtt bejelentettük, hogy megindult a *Književno ogledalo* (Irodalmi Tükör) című folyóirat, s most — máris — arról kell beszámolnunk, hogy az Irodalmi Tükör már nem jelenik meg, helyette a *Književna tribina* című folyóirat látott napvilágot. Szerkesztői: Meto Jovanovski, (Szkopje), Vuk

Krnjević (Sarajevo), Slavko Mihalić (Zagreb), Branko Miljković (Beograd), Ciril Zlobec (Ljubljana). Ennek a széleskörű, „szövet-ségi méretű” szerkesztőségnek megfelel a lap célja is.

Erről ír Slavko Mihalić főszerkesztő az új folyóirat vezércikében.

„A *Književna tribina* nem egy csoport vagy még ennél is kisebb egyesülés lapja. Első főladata az, hogy maga köré gyűjtse mindazokat — nemcsak a fiatalokat —, akiknek elég bátorságuk és kellő indokaik vannak ahhoz, hogy hátat fordítsanak a komfortizmusnak, az irodalmi politizálásnak, és holmi esztétikai állásfoglalás címén kialakult klikkeknek, továbbá a sznobizmusnak, kezdetlegességnek, s mindannak, ami távol áll tőlünk, sajnos azonban nem ismeretlen számunkra.”

Ezekkel a harcos elvekkkel van összhangban Duško Car Irodalom és társadalom című cikke, Slavko Mihalić Tevékeny intrikus és Čedo Prica Három lépés távolság című írása, továbbá Milivoj Slaviček Apró széljegyzetei. Mindez azonban — természetes — nem biztosítéka annak, hogy a *Književna tribina* hosszabb életű lesz, mint előde. Biztosítékot az jelent, hogy a folyóiratot a Lykos vállalat adja ki, amely néhány valóban jelentős és számottevő vállalkozással (eddig csaknem kizárólag vresköteteket jelentetett meg, s megrendezte a költőfesztiválokat) nagy sikereket aratott. Az új folyóirat is tükrözi a Lykos kitartó, úttörő szándékait, különösen a novellák mutatják ezt, amelyeket Kafka, Kurt Kusenberg, Antun Soljan, Sievir Amer és Francis Scott Fitzgerald írtak, de erre következtethetünk abból is, hogy a kiadó megkezdte a hazai és a külföldi novellairodalom antológiájának közlését.

KIS ÉS NAGY DOLGOK ERNEST HEMINGWAYRÓL

Az előző írásban említett *Književna tribina* vezércikkének egyik szakasza arra utal, hogy legfőbb ideje alaposabban megismerni önmagunkat, a magunk íróit. A vezércikk írója legfőképpen avval érvel, hogy irodalmi lapjaink egyike-másika túlméretezett helyet szentel Hemingway és más külföldi írók életrajzi adatainak, ugyanakkor saját íróink iránt alig tanusítanak érdeklődést.

A Hemingwayre vonatkozó megállapítás vitathatatlan tény, ami — részben — abból ered, hogy az Akiért a harang szól írója mindenképpen arra törekszik, hogy életét összhangba hozza írásaival. Max Eastman *Great Companions* (Nagy utitársak) című most készülő életrajzában rávilágít a hemingway-i érem másik oldalára. A *Saturday Review* április 4-i száma részletet közöl az életrajzi regényből.

Eastman, Amerika egyik jólismert kritikusa, 1937-ben szinte elárasztotta dicséréteivel Hemingway *Death in the Afternoon* (Délutáni halál) című regényét, azonban egy szemet sem lelkesedett azon, hogy a regény írója az egekig magasztalja a bikaviadorokat, és ódákat zeng az arénában megholtakról.

— Vajon miért válik oktalanná, és miért burkolja be magát ifjonti regényességbe ez az ember — kemény harcosa a nyílt szónak, akinek pompás árnyérzékei vannak — mihelyt átlépi Spanyolország határát, és leül az aréna padjára? Közhely, de igaz: Hemingway nem érzi, hogy árnyérzékei épek. Sokan közülük — gyengéd, érzékeny testalkatú csecsemők közül — akik idővel művésszé érünk, gyakran gyötörnek belső kétségek. Bizonyos körülmények azonban úgy hatottak Hemingwayra, hogy miattuk

szakadatlanul szükségét érzi, hogy acélkemény férfiasságát bizonygassa... Ez a jellemvonás elegendő volt ahhoz, hogy az angol nyelvű irodalomban egy új ízlés magvát hintse el, sőt új iskolát teremtsen — új stílust, amelynek előfutárai és bajnokai — hogy úgy mondjam — álszörzetet viselnek mellükön.

Hemingway halálosan megsértődött emiatt a megállapítás miatt, epés levelezés kezdődött az író és bírálója között, s a két hajdani jóbarát egy napon összetalálkozott közös kiadójuknál.

Hemingway kigombolta az ingét, és fölszólította Easman, győződjék meg róla, vajon álszörzetet visel-e a mellén, s amikor a kritikus tréfálva akarta elütni a dolgot, Hemingway fölkapta a bírálatot tartalmazó könyvet, s kihívóan a kritikus orrára ütött vele. Váratlan dolog történt erre: Eastman, akit Hemingway egyetlen ütessel leteríthetett volna, derékon kapta a boxbajnok írot, magához szorítva megakadályozta abban, hogy megüthesse, aztán pedig keresztüldobta a kiadó asztalán. Nagy zűrzavar keletkezett, összefutottak a vállalat tisztviselői és gépirónói, s Hemingwaynak nem maradt más hátra, mint hogy látszólag beletörődjék a történetekbe. Annál nagyobb volt azonban Eastman elképedése, amikor a *New York Times* következő számában elolvasta Hemingway nyilatkozatát az esetről. Az író az esemény minden mozzanatát a fejetejére állította, a verekedést holmi lökdösődéssé kisebbitette, s azt írta, hogy Eastman gyáván viselkedett, karmolt, mint egy szorult helyzetbe került nő.

„Nem akartam megütni, hiszen tíz évvel öregebb nálam..” — fejezte be Hemingway a torzképet.

A modern irodalom nagy torréadorának tehát nem volt bátorsága, hogy beismerje vereségét, inkább „irodalmi formába” öntötte az eseményt. Eastman nem felejtette el hajdani barátjának, új ellenfelének ezt a kis gyengeségét. S most, húsz évvel az összetűzés után, leleplezi Hemingwayt. A *Saturday Review*-ben közzölt töredéknek ezt a címet adta: *Kis és nagy dolgok Ernest Hemingwayről.*

JEGYZETEK

BÜVÖS JEL

Drago Druškovič — írói nevén Rok Arih a háború utáni fiatal modern szlovén írók közül való. 1920 szeptember 30-án, Ausztriában, Arihova Peč faluban született. Koruskai partizán volt. Első könyve — Zibelka (Bölcső) — 1954-ben jelent meg. Folyóiratokba ír, úgyszólván egyetlen műfaja az elbeszélés. Zato (Ezért) című könyvéért — ebből a kötetből való a *Büvös jel* című elbeszélés — az 1958-as Prešern-díjat, a legnagyobb szlovén irodalmi kitüntetést kapta.

THURZÓ LAJOS VERSEI

1950-ben elhunyt költőnknek nemrégiben előkerült egy csokorra való eddig még meg nem jelent verse. Azok közül való az a három is, amit e számunkban közlünk.

ÖRÖKÖS VÁNDORLÁS

A Londonban élő neves szerb író híres regénye nemrég jelent meg magyarul a noviszádi Fórum kiadásában, Csuka Zoltán fordításában. Ebből a könyvből vettük az e számunkban közölt szemelvényt. Szemle rovatunkban Juhász Géza írását közöljük Crnjanski könyvéről.

MIT TEHET A KÖLTŐ

Sinkó Ervin tanulmánya a *Falanga Antikrista* című tanulmánykötetében jelent meg, a zágrebi Zora kiadásában, 1957-ben. A tanulmány még nem jelent meg magyarul.

TARTALOMMUTATÓ

Fehér Ferenc / Mese a hét gombócról — — — — —	455
Rok Arih / A bűvös jel — — — — —	458
Laták István versei — — — — —	470
Sinkó Ervin / Mit adhat a költő? — — — — —	473
Miloš Crnjanski / Örökös vándorlás — — — — —	482
Koncz István / Torzók — — — — —	489
Szirmai Károly / A titók — — — — —	491
Sáfrány Imre / Valószínűtlen utazás — — — — —	494
Thurzó Lajos versei — — — — —	498
Deák Ferenc / Fogósdí szürkületkor — — — — —	504
Bányai János / A doboz — — — — —	508
Báti Zsuzsa versei — — — — —	512
Saffer Pál / Utazás a Visztula mentén — — — — —	515
Sulhóf József / Színházi műsorgondok, irodalmi gondok —	523
Juhász Géza / A vándorlás — — — — —	529
Tomán László / A költő mint esszéíró — — — — —	533
Bori Imre / Európa az altenburgi diófák alól — — — — —	537
Bori Imre / A képeskönyv — — — — —	539
Burány Nándor / Thomas Mann négy könyve — — — — —	540
Krónika — — — — —	543
Jegyzetek — — — — —	550

Jože Ciuha illusztrációt a 461. és 465. oldalon,
 Dobó Tihamér illusztrációját az 505. oldalon,
 Sáfrány Imre illusztrációt az 509. és 510. oldalon,
 Kapitány László rajzait a 457, 469, 470, 472, 481, 490, 493, 499, 501,
 503, 507, 511, 513, 522. és 536. oldalon közöljük.

IRODALMI, MŰVESZETI, TARSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT.
1959, JÚNIUS. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT – SZER-
KESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MISICSA 1.
– SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRAK: MINDEN NAP 10–12-IG. – KEZ-
IRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA – ELŐ
FIZETESI DIJ: EGY EVRE 500, FELEVRE 260, EGYES SZÁM ÁRA 30
DINAR. – KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVISZÁDON.

FDU

tudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet tá